

NÉVTANI ÉRTESÍTŐ

18

BUDAPEST

1996

NÉVTANI ÉRTESÍTŐ

18

**BUDAPEST
1996**

NÉVTANI ÉRTESÍTŐ

**Az ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport Névkutató
Munkaközösségének időszakos kiadványa**

Szerkesztő bizottság:

Gerstner Károly, Hajdú Mihály, Hegedűs Attila, Juhász Dezső

Felelős szerkesztő:

Hegedűs Attila

Budapest V. Pesti Barnabás u. 1.

Postacím: 1364 Budapest Pf.107. Telefon: 267-0966/5214, 5462 Fax: 266-5699

18. szám

ISSN 0139-2190

TARTALOM

TANULMÁNYOK, CIKKEK, ADATOK

<i>Benkő Loránd:</i> Ómagyar kori helyneveink vizsgálatának néhány szempontjáról, különös tekintettel a település- és népességtörténeti kutatásokra	5
<i>Horváth László:</i> Az EWUng. személynevei az ómagyar utáni korszakokból ...	15
<i>Juhász Dezső:</i> 'Kutya-víz'-től 'Hetecske közé'-ig Avagy: Mire (nem) jó a névtudomány?.....	21
<i>Thimár Attila:</i> Adalék XVIII. századi újságjaink címadási szokásaihoz	28
<i>Mikesy Gábor:</i> A térképi névírás napjainkban és a FÖMI földrajzinév-tár adatbázisa	33
<i>Udvari István:</i> Nyitra vármegyei magyar és szlovák férfi keresztnévek Mária Terézia korában (1769–70).....	39
<i>Udvari István:</i> Archistratéga Szent Mihály Arkangyal címünnepe máriapócsi templom anyakönyve (1749–1795)	44
<i>Varga József:</i> Személynévkutatás a Muravidéken (A vezeté-, kereszt-, bece- és ragadványnevek vizsgálata)	54
<i>Balázs Géza:</i> „Barlangnév-tan” – barlangi helynevek Jakucs László professzor 70. születésnapjára	63
<i>Raátz Judit:</i> A névválasztás különleges esetei	75
<i>Opěláné Károlyi Mária:</i> Népnevek magyar és cseh frazeológizmusokban	85
<i>Vincze László:</i> A közlekedésre szolgáló közterületek értelmezése a német és magyar szakirodalomban	90

MŰHELY

<i>Dr. Benkő Loránd:</i> Opponensi vélemény Mező Andrásnak „Magyarország patrocíniumi helynevei” című akadémiai doktori értekezéséről	93
<i>Kiss Lajos:</i> Opponensi vélemény Mező András: Magyarország patrocíniumi helységnevei (11–15. század) című doktori értekezéséről (361 oldal)	98

<i>Kristó Gyula</i> : Opponensi vélemény Mező András „Magyarország patrocíniumi helységnevei (11–15. század)” című doktori értekezéséről.....	112
<i>Mező András</i> : Válasz Benkő Loránd, Kiss Lajos és Kristó Gyula opponensi véleményére	118
<i>Ördög Ferenc</i> : Vélemény Mező András Magyarország patrocíniumi helységnevei (XI–XV. század) című doktori értekezéséről	127

SZEMLE

<i>Hajdú Mihály</i> : Szabolcs-Szatmár megye helynévgyűjteményei	128
<i>Liszka Gábor</i> : Hajdú Mihály, Magyar tulajdonnevek. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1994. 86 lap.....	134
<i>Vincze László</i> : Namenforschung. Name Studies. Less noms propres. Ein internationales Handbuch zur Onomastik. 1. Teilband. Hrsg. von Ernst Eichler, Gerold Hilty, Heinrich Löffler, Hugo Steger, Ladislav Zgusta. Berlin, New York.: Walter de Gruyter 1995. XXI + 977 S. (=Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft. Hrsg. von H. Steger und H. E. Wiegand. Band 11.1.).	137

LEVÉLSZEKRÉNY

Juhász Dezső írja	140
-------------------------	-----

Ómagyar kori helyneveink vizsgálatának néhány szempontjáról, különös tekintettel a település- és népességtörténeti kutatásokra

1. 1995. február 16-án a Központi Statisztikai Hivatal „A honfoglalás és az Árpád-kor népessége” címen népesedéstörténeti konferenciát rendezett Budapesten. Ennek keretében a konferencia rendezőségének felkérésére magam is előadást tartottam, melynek szövege az ott elhangzottakhoz képest változatlan formában meg is jelent a „Magyarország történeti demográfiája” sorozat I. számaként „A honfoglalás és az Árpád-kor népessége” című kiadványban (Bp., 1995.), „A helynevek szerepe az Árpád-kori népességtörténeti kutatásokban” címen (96–105).

Előadásomból és annak publikációjából kimaradt több olyan részlet és példa, amelyet a megszabott keretek már nem bírtak el. Továbbá a megjelent anyagban is, mivel a sürgősség miatt belőle korrektúrát nem láthattam, jópár értelemzavaró hiba is bennmaradt. Végül az említett kiadvány aligha jutott el a névtudománnyal foglalkozó kutatók jelentős részéhez. Mindezt úgy gondoltam, nem lesz talán haszontalan a bővített és javított szöveget e szakmailag publikusabb helyen közreadnom. A közlemény természetesen e formájában sem tart számat arra, hogy a felvetett kérdéseket részletesebben taglalja, csupán érinti a kutatás egyes filológiai, szemléleti, módszertani gondjait, utal részben vagy egészen kimunkálatlan, továbbgondolást igénylő problémákra.

2. A helynévanyagnak különleges jelentősége van a korai időszakok település- és népességtörténeti kutatása számára, mert vannak olyan sajátos értékei, melyek szórványemlékeink közszavainál, sőt személynéveinél is fontosabb, tágabb információkat tartalmazhatnak. A helynévadás jórészt kimondottan „népi” nyelvi jellegű, az elnevező tömegek, köznépi rétegek nagy mértékben kollektív, népi szinten beszélt nyelvi sajátosságait tükrözi, bizonyos tekintetben szemben például a személynévvel, melyek nagyon gyakran csak egyéni vagy kiscsoporti kötöttségűek, s jelentékeny hányaduk van erősen kitéve a társadalmi divat, a szűkebben körülhatárolt ízlés, a származási, családi

öröklődés stb. hatásainak, felülről, kívülről jövő nyelvi áramlatoknak. Továbbá a helynevek egyértelműen területi kötöttségűek: az adott helyen, illetőleg közvetlen környezetében élők nyelvi jellegzetességeit tartalmazzák, bizonyos mértékben szemben a közszavakkal meg a személynévvel, melyek helyi nyelvi kötődése nem abszolút bizonyosságú, a személyek területi mozgása például nem ad elegendő biztosítékot helyi származásukra. Végezetül a helynevek szemantikai és morfológiai meghatározottsága nagyobb, következésképpen névadási hátterük a földrajzi objektumok viszonylatában szűkebb korlátú és gyakori továbbélésük folytán ellenőrizhető, s morfológiai tipológiájuk is egyszerűbb, szemben például a személynévvel, melyekben a névadás szabadabb csapongása érvényesül és a személlyel együtt ellenőrizhetetlenül eltűnik.

Mindezek figyelembevételével érthető, hogy korai nyelvemlékeinkben elsősorban a helynevek biztosítják számunkra azt az elsőrendű forrásanyagot, amelyre történeti következtetéseinket alapíthatjuk. Egy-egy nyelvemlékünk, oklevelünk helyneve azt a nyelvi vallomást foglalja magában, amire szükségünk van: legtöbbször jól megállapítható lokalizációja pontos helyi nyelvi értéket tartalmaz nemcsak a nyelvföldrajzi viszonyokra, hanem a névadó környezet nyelviségére, annak szociális értékére, köznévi elemei révén biztosabb, ellenőrizhetőbb etimonjának problematikája, morfológiai és szemantikai tipológiájának alapján könnyebb keletkezésének kronologizálása. Ilyen szempontból természetesen minden helynév sokatmondó értékű, mégis elsőrendűen fontosak közülük azok, amelyek jól körülhatárolható tipológiájuk következtében nyelvföldrajzilag, nyelviségük sajátosságai miatt etnikailag, valamint kronológiailag település- és népességtörténeti viszonyainkra különösképpen meghatározók.

3. Tudós elődök szorgos tevékenysége révén, különösen pedig a legújabb évtizedek széleskörű anyagfeltáró munkálatai folytán elsősorban a magyar történettudománynak hatalmas érdemei vannak abban, hogy a korai magyar helynévanyag nemcsak mennyiségi tekintetben, hanem a filológiai kritika minőségi követelményeire, valamint a felhasználást nagymértékben segítő gyűjteményes egybeállításokra nézve is bőségesen áll a feldolgozó, értékelő jellegű kutatások rendelkezésére. Ennek ellenére aligha paradoxon az az állítás, hogy névtudományunk nagyon fontos korai néptörténeti kérdések eldöntésére anyagiánnyal küszködik.

E probléma egyik oldala objektív adottság: a XII. század előttről viszonylag igen csekély számú az a hiteles emlékeanyagból dokumentálható helynévünk, amelyik jellege folytán most szóban levő témánk szempontjából is hozhat valamit a konyhára, s nem csupán nyelvi-népi univerzálék olyan páncronisztikus természeti néveleme, mint *Sárfő*, *Körtvélyes*, *Ság*, *Kölesér* stb., de még ez utóbbiak adatolhatósága sem túlságosan széleskörű. Pedig mai

viszonyokon alapuló nemzetközi és hazai vizsgálatok bizonyítják, hogy egy, számára addig ismeretlen tájra kerülő népnek, népcsoportnak akár különböző földrajzi, gazdasági, társadalmi viszonyok mellett sem kell néhány évtizednél hosszabb idő ahhoz, hogy táji környezetét helynevekkel benépesítse. Mert a helynévadásnak vannak olyan szociológiai, pszichológiai, kommunikációs jellemzői, velejárói, melyek még a történeti, művelődési, települési körülmények jelentékenyen más voltának közepette is működnek, s különféle névelemeket produkálnak. Hiába általános tanulsága azonban a névtannak, hogy a magyarságnak is már a honfoglalást megelőző időkben szép számmal kellett lennie akár rövid időkorlátozással is élő, használt helyneve, s hiába lehetünk bizonyosak abban, hogy népünk a honfoglalás utáni, új viszonyok közepette is viszonylag hamar és számottevő mennyiségben fejlesztette ki az ismeretkörébe kerülő földrajzi objektumok névanyagát, ha a filológiailag elérhető valóság más. A honfoglalás előtről – mint köztudott – összesen két magyar nyelvi helynevet ismerünk, *Leved*-et és az *Etelköz*-t, a X. század magyarságától dokumentációs alapon bizonyosan használtat pedig már egyet sem, sőt a XI. századból is tárgykörünkben értékelhetőt – tehát település- és népességtörténeti szempontból tipológiailag fontosat – nem sokkal többet két tucattal, ami a filológiailag feltárható, tényleges adatokra támaszkodás szempontjából alig több a semminél.

Következésképpen arra vagyunk kényszerítve, hogy a korai Árpád-kor helynévi viszonyait a kései Árpád-korból megismerhető névanyag alapján következtessük ki, visszavetítve a dokumentálható anyagnak a helynevek huzamos létére alapítható előéletét, és feltéve csak későbből konkrétan megfogható névélettani és történeti adottságaik, értékeik korábbi érvényességét. E tekintetben kétségkívül segít bennünket, hogy a XII–XIII. század filológiailag jól számbavehető helynévanyaga a X–XI. századból nőtt ki, eléggé nagy mértékben annak szerves folytatásaként tekinthető. Ez a körülmény ugyan segít bennünket visszamenő következtetéseinkben, de magán az adathiányos legkorábbi időszakok adottságain változtatni nem tud. És nyelvészek, de általában filológusok számára nem kell bizonygatni, hogy mindennek kutatásméleti és metodikai következményeivel milyen messzemenően számolni szükséges. A helynévi vonatkozásban ténylegesen adathiányos helyzetnek a nehézségeit nem oldhatják teljesen a helynévanyagban kétségtelenül meglevő visszakövetkeztetési lehetőségek; e helyzet a maga természeténél fogva fokozottan megköveteli a névtudomány bizonyító eljárásainak szigorú módszerességét, a kritikai hozzáállást, óvatosságot, és legfőképpen a fantázia megfelelő keretekben tartását. Egy-két ide utaló konkrét kérdésre még visszatérek.

A korszak névtani vizsgálataiban felmerülő relatív adathiány másik oldala már nem objektív adottság, hanem kutatásszervezési természetű. Implicite már

az előbbi probléma is magában foglalja a visszakövetkeztetés kiindulásaként szolgálható kései Árpád-kori helynévanyag birtoklásának kifogástalan filológiai minőségű szükségletét, nem is szólva ez utóbbi időszak vizsgálatának óriási anyagigényességéről. E tekintetben minden történeti helynévkutató valóságos bibliaként kezeli GYÖRFFY GYÖRGY Árpád-kori történeti földrajzának három megbecsülhetetlen értékű kötetét. Ugyanakkor rendkívül bénítóan hat a feltehetően három további kötet hiánya, késedelme.¹ Éppen a meglevő kötetek pótolhatatlan, egyéni kutatómunkával felgyűjthetetlen anyaga figyelmeztet arra, hogy bárhová is nyúlnánk a korszak helynévi tematikájának munkálásában: akár általánosabb helynévtörténeti, tipológiai, kronológiai érdekű témáról legyen szó, akár a történeti Magyarország bármely területének korai helynévi problematikáját akarnók felfedni, a hiányzó kötetek felemássá, mennyiségi és minőségi szempontból bizonytalan, hiányos alapanyagúvá teszik a vizsgálatot. Nem egy névtanos kollégát ismerek – magamat is beleértve –, aki hosszú idő óta várja, mikor tudná a maga kutatási tervei, tematikája érdekében birtokba venni a teljes Árpád-kori anyagot. Persze emellett nyomasztóan hat későbbi korok mai névtani igények szerinti helynévi adatbázisának hiánya, például CSÁNKI DEZSŐ történeti földrajzának nagymértékű elavultsága is, hiszen nagyobb igényű névélettani, történeti tipológiai, kronológiai érdekű vizsgálatokba csak nagyobb időtávlatok helynévanyagának felhasználásával, bevonásával lehet belekezdeni. Az Árpád-kori helynévanyag közzétételének félben levése mégis azért fájdalmasabb, mert a helynevek történeti tanulságait leginkább igénylő korszak kutatásait rekeszti el. A magyar történeti helynévkutatásnak s persze ezen keresztül a magyar nyelvtudománynak és történettudománynak is eminens érdeke volna, hogy az akadályok e vonatkozásban minél gyorsabban elhárulhassanak.

4. A korai magyar helynévanyag feltárásának témájával talán legközvetlenebbül függ össze néhány olyan filológiai kérdés, amely mintegy alapfeltétele az egyes névformulákban, névtípusokban való eligazodásnak, az ezekből levonható történeti következtetésekhez vezető teljesebb, biztosabb kiindulásnak.

Itt csak futólag utalhatok első pillantásra talán jelentéktelen horderejűnek látszó olyan kérdésekre, mint a latin nyelvű szövegekbe teljesen latin vagy ami még jóval gyakoribb: felemás magyar–latin szerkezetes formában beágyazott magyar helyneveknek (pl.: Anonymus: *inter Thysciam et Budrug, aquas calidas superiores*, ill. *lutum Zerep, silua Tursoc* stb.), vagy az *alias*-sal, *alio nomine*-vel stb. kapcsolt igen sűrű előfordulását kettős névalakoknak (pl.: 1326/1288: *Chet sive Orozlanku*; GYÖRFFY II, 398; 1324: *Felharipan que nunc*

¹ Szerencsére időközben legalább a IV. kötet nyomdai munkálatai viszonylag előrehaladott állapotba kerültek.

Zenthdemeter nuncupatur: uo. 509; 1237–40: *Hymud que alio nomine Nelka dicitur*: uo. 611; 1342: *Hachak alio vocabulo Hunty*: GYÖRFFY III, 97; stb.), illetőleg az utóbbiakkal rokon ismétlődő névváltoztatású, de azonos objektumokra vonatkozó helynévformáknak (pl. 1321: *Galsa*, 1327: *Kalsa alio nomine Ingow*, 1327/1337: *Ingou*, 1332: *Kalsa* stb.: GYÖRFFY I, 101; – XIII. sz. k.: *Lompert*, 1247/1271: *Luprechzaza*, 1284: *Beregzaza*, 1299: *Lupret Zaza*, 1308: *Zaz*, 1337: *Beregzaza*, 1332–7: *Lempert Zaza* stb.: uo. 532; stb.) az ügyei, melyek alig kaptak még saját mivoltuk, típusuk belső viszonyait illető behatódott vizsgálatot, értékelést. Pedig az ide vágó problémák elemzése nem öncélú névtani precízkedés, hiszen mindegyik kérdéskörnek nagyonis megvan a helynevek élettanára, tipológiájára, kronológiájára és az ezekből következő történeti tanulságokra kiható jelentősége. Hogy például egy genitivusos *villa Petri* vagy „nominativusos” *villa Petur* szerkezet mögött magyar *Péter*, *Pető*, *Petri*, *Péterfalva*, *Petőfalva* stb. vagy éppen *Petrovac*, *Petrovce*, *Petrovo selo* stb. névformák állanak-e, az a helynévi érték szempontjából éppen nem mindegy, bármelyik típusfajtnak lehet más-más következménye a települési időre, birtoklásra, nyelvi és etnikai jellegre stb. stb. nézve. Eredményre itt csak a típusok együttes, összehasonlító vizsgálatának előzetes elvégzése és az egyes esetekre való alkalmazása vezethet.

A Kárpát-medence jobbára nemzetiségi vidékein gyakran említene az oklevelek olyan idegen nyelvi vagy ismeretlen etimonú helyneveket, amelyeknek többször-kevesebbszer középkori magyar nyelvi alakjai, megfelelői is feltűnnek: 1311/1314: *Petlendorf*, 1328: *Neppundorph*, 1331: *Ependorph*, 1334: *Epemezew* (GYÖRFFY I, 561); 1346: *Yzwar*, 1346: *Wyzwar* (GYÖRFFY II, 485); 1437: *Wyrowzkawaz*, 1476: *Wyhrowcz*, 1476: *Werfalua* (HELLER–NEHRING I, 204); stb. Hogy itt milyen esetekben lehet egykori élő nyelvi magyar névalakokkal számolni, következésképpen magyar nyelvi-etnikai környezet névhasználatát is föltenni, vagy mennyire szabad csak a középkori magyar hivatalos írásbeliség, okleveles gyakorlat magyar névalakítási eljárásaival: fordításaival, népetimológiáival, mesterséges magyarító eljárásaival számolni, az sokszor igen fogas kérdés. Mindenesetre nem lehet a problémát úgy szőnyeg alá söpörni, hogy e nevek népességtörténeti szempontból mindig spontán nyelviségű magyar helynevekkel volnának egyértékűek.

Gesztáink, krónikáink helynévanyaga nyelvileg jórészt eléggé megbízható, még a latin formulák mögött is többnyire hiteles magyar alakulatok állanak; pl.: Anonymus: *iuxta paruos montes*, vö. 1321: *Aprohalmhaza* (GYÖRFFY I, 502); Kézai: *Albana civitas*, vö. TA.: *feheruuaru* stb. Csak az a baj, hogy gesztáiróink, krónikásaink helynevei igen nagy hányadukban nem vonatkoztathatók az általuk eseményileg leírt korai időkre. E nevek felhasználása kronológiai tekintetben igen nagy óvatosságra int, például hiteles

honfoglalás kori vagy akár X. századi helynévként való beállításuk egyenesen megtévesztő lehet.

5. Hogy korai századaink helynévanyaga mit vallhat a Kárpát-medence népességi és települési viszonyairól, annak döntő előfeltétele az egyes helyneveknek elvi és módszerbeli szempontból kifogástalan, szigorúan kritikai szemléletű magyarázata. E követelmény banálisnak látszó hangoztatása szándékoltan kap részemről különleges kiemelést, tudniillik meggyőződésem, hogy az a rengeteg hibás, kritikátlan, napjaink névtudományi szintjét messze alulmúló névmagyarázat, melyet névtudományunk nagyobb részben a múlt örökségeként súlyos ballasztként hurcol magával, kisebb részben még ma is újratermel vagy legalábbis mérvadó jelleggel terjeszt, a téves történeti szempontú következtetések melegágya, és egyúttal a további fejlődés kerékkötőjévé is válhat.

A helynévi magyarázat dolga tágan értelmezendő. Nem szűkíthető le az etimon, a pusztá nyelvi eredet kérdésére, még ha az kiinduló, központi eleme is. Persze a szűkebb értelemben vett nyelvészeti magyarázat is többrendbeli alátámasztást kíván az olvasattól, hangalaki meghatározástól kezdve a morfológiai problematikán keresztül a szemantikai tipológiáig terjedő széles skálában, melyen szigorú módszerességgel végig kell vezetni a vizsgált névelemet. De egzaktabb nyelvészeti tartozékain kívül a magyarázat kérdéskörébe sorol még a névélettan megannyi kisebb-nagyobb részlege, centrumában az egyes név kategóriák sokrétű viszonyával. Nagyon fontos volna, ha tudatosulhatna, hogy a névmagyarázat – itt nem részletezhető számos ok miatt – általában nehezebb, kényesebb feladat, mint a közszavaké, több benne az elsősorban módszertani hibázás lehetősége; s talán nem is mindennek ellentmondásaként, a közszavak eredetbeli fejtegetésénél is jobban ki van téve a névtan korszerűbb eljárásait nem kellően ismerő vagy éppen laikus magyarázók próbálkozásainak. A névmagyarázat nehézségei, elcsúszási veszélyei okozzák, hogy a valóságban sokkal több a jól nem, vagy legalábbis bizonyos valószínűséggel nem magyarázható, ismeretlen eredetű földrajzi nevünk, mint amennyi ilyen közszói állományunkban található. Nem kell bizonygatni, hogy ez nem a névtudomány hibája; a hiba az, ha ezt a körülményt nem látjuk be.

Hogy névtudományunkat hibás, elavult, bizonytalan magyarázatok teherterele meglehetősen nagy súllyal nyomja, abban persze elsősorban a nyelvtudomány felelős. A magyar névtan három alappillére közül még leginkább a szlavisztika oldaláról vannak rendben a dolgok, a hungarológia és a turkológia frontján rosszabb a helyzet. Ennek sajátos tudománytörténeti okairól nincs itt tér szólni, csupán arra utalnék, hogy éppen legkorábbi helynévanyagunk – főként személynévből lett vagy lenni vélt helynévanyagunk – nagyon sok fontos elemének magyarázatát sok-sok évtized pora lepi, olyan időkből való, amikor a névtan forrásanyaga, elvei, metodikája, törekvései irányai

magától értetődően – és nem föltétlenül sok érdemes művelője hibájából – mások, kezdetlegesebbek voltak, mint a ma kíváncsiak, és ehhez a tényhez mérhető értékrendjük zöme is, tisztelet az időtálló kivételeknek. A veszély ott kezdődik, pontosabban ott végződik, hogy a véres torkú névmagyarázatok hosszú sora vészelté át az időket – részben a magyar névtan művelésének nem éppen kedvező időket is –, és köszön vissza akár mai művekben, különféle elméletek kiinduló, bizonyító anyagaként.

Példák hosszú sorát lehetne minderre felhozni. Hadd említsek meg azonban csupán egyet. Századunk első felében gomba módra szaporodtak el azok a helynévetimonok, amelyek részben még a honfoglalás előtről, részben a korai Árpád-korból török nyelvi helynév-szubsztrátumot igyekeztek bizonyítani a magyar nyelvterület toponomasztikájában. Hogy a korai magyarban nincs valószínűsíthető török eredetű helynév, arra már KNIEZSA ISTVÁN rámutatott (Szt. István-Eml. 435), s az ide utaló sorozatos névfejtések hibás voltát a mai nyelvészet és névtan szintjén csak megerősíteni lehet. A téves alapokra épült következtetések azonban mégis makacsul tartják magukat, nemegyszer már ott elcsúszva, hogy az esetleg valóban török személynévi (törzsnévi, népnévi stb.) alapú etimon még nem jelenti egyben török eredetű helynévadás helynévi bizonyosságát is (pl. *Balmaz, Tas, Törtel, Üllő* stb.).

6. A félresiklott helynévmagyarázatok egyik gyűjtőterülete s egyúttal a magyarság korai település- és népességtörténetében tartalmánál fogva szinte kulcskérdésnek bizonyuló problémaköre a személynévek és a helynévek viszonya.

Hogy képzők vagy összetételi utótagok hozzáadásával bármelyik fő névkategória átmehet és óriási számban át is megy a másikba (személynévből helynév: *Miháld, Mihályi, Mihályfalva, Mihályháza* stb.; helynévből személynév: csak *-i*-vel: *Mándi, Jászháza* stb.), abban sohasem volt semmi kétség. A szuffixum vagy utótag nélküli alapalakban való váltás dolgában viszont más a helyzet: a magyar helynévkutatásban viszonylag régóta szinte dogmává merevedett, hogy e viszonylatban csak a személynévből helynévvé válás a szabályos, fordított út lényegében nincs (tehát pl. *Tarcal* szn. > *Tarcal* hn. lehet, *Tarcal* hn. > *Tarcal* szn. azonban nem). E felfogás kialakulását legalább három forrás táplálta. Mindenekelőtt az, hogy a pusztai személynévből helynévvé válás speciális magyar sajátosság, környezetünk nyelveiben ismeretlen (ez ugyan csak a szlávra és a germánra érvényes általában, az újlatinra nem, de a Kárpát-medence román névanyagának viszonylag kései volta miatt nálunk ez nem zavaró tényező). Továbbá: a magyar történeti névkutatás úgyszólván Anonymusnak az emlőin cseperedett fel, föltétlenül híven szavainak hitelességében s a jó öreg P. mester tudvalevőleg csak a személyek helynévadó tevékenységét emlegette, mégpedig nagy bőségben (persze, hiszen helynevei adva voltak, s költött személyei kronológiai hitelesítésében névanyagra volt

szüksége). Végül: mint már utaltam rá, a helynévadás szemantikai alapjai sokkal kötöttebbek, szűkebbek, mint a személynévadáséi; ezért ha a sok, helynévként megfejthetetlen névre a személynévi eredetet rá lehetett mondani – mivelhogy esetleg ilyen személynév is kimutatható volt –, a néveredet kérdésének megoldása mindjárt jóval könnyebbé is vált. Ez a „fogás” akkor is látszatzmegoldást hozott, ha magának a személynévnek az etimonja sem volt tisztázható; l. pl. 1293: *Bayna* (GYÖRFFY II, 224), ma *Bajna* Esztergom m. < *Bajna* szn. (1311: *Boyna* (MES. II, 651) ismeretlen eredetű, előzménye a helynév is lehet).

A dogma azonban bizonyosan hibás: nyelvünkben személynevek minden ismert nyelvtörténeti időben keletkezhetek helynévből szuffixum nélkül is, sőt ennek a fejlődési módnak is elég nagy volt a produktivitása. E problémának igen nagy a hordereje Árpád-kori helynévanyagunk település- és népességtörténeti vallomása szempontjából. Következményeként terjedtek el például olyan több mint vitatható felfogások, hogy személynevekkel morfológiailag egyező helyneveink mindig korban megelőző, sőt nagyon korai személyek létét igazolnák; hogy az efféle helynevek a személyek, sőt ugyanazon személy helytörténeti szerepére pontosan rávallának (mondjuk *Décs*, *Décse* stb. helyneveink mögött közvetlenül *Géza* fejedelem áll); hogy megyenevekké lett várneveink mintegy felére igaz volna első ispánjuk személyének és nevének névadó szerepe (pl. *Baranya* megye és *Baranya* vár (**Baranya* ispán) stb. Esetenként természetesen mindezen következtetések mindegyike valós lehet, csak az elvi alapból kiinduló tömegesítés, sablon, túlzás vitatható, illetőleg kétségeket ébresztő. Nem is szólva arról, hogy például a legtöbb feltett ispánnév > várnév (> megyenév) fejlődés esetében mind a történeti, mind a filológiai igazolás hiányzik; pl. *Bihar* valószínűleg honfoglalás előtti földvára viselhette már ezt az ismeretlen eredetű nevet, vagy netalántán személynévi eredet esetén ilyen nevű személy is élhetett már az ispánság intézménye előtt is.

7. Árpád-kori nép- és településtörténetünknek egy másik nagyon kritikus kérdése a törzsnevekből lett helységnevek ügye. Itt sok egyéb részlet mellett három alapvető ellentmondás különösen szembetűnő és a magyarság korai népességtörténete szempontjából is feloldásra váró.

Az egyik az, hogy bizonyos jelek a magyar törzsszervezetnek egyfelől korai időbeli és társadalmi elrekedésére, másfelől széles körű és huzamosabb népi ismeretére utalnak. Nemcsak gesztáink és krónikáink hallgatnak mélyen róluk, hanem népeket, néprészeket, település- és birtoklási viszonyokat oly gyakran emlegető okleveleikben sincs róluk szó sohasem. Továbbá nem lettek belőlük személynevek, nemzetségszavak (néhány ide vonatkozó ellenkező adat a nagy számok törvényei szerint névtanilag teljesen érdektelen). Ugyanakkor sok száz helynévnek váltak széles területeken névadóivá, ami magyar környezeteik népi

tudatába nagyon jellemző jegyként, mélyen beivódó sajátosságukat, illetőleg annak világosan tudatosuló különbségeit is jelzi, és huzamosabb keletkezési folyamatukat, kronológiájukat sejteti.

A második ellentmondás, hogy e névtípus elterjedésében eléggé éles földrajzi cezúra van. A Szatmár–Bihar–Zaránd nyugati részeinek vonalánál – ott érdekesen éppen nagyon megsűrűsödve – nemigen hatol keletebbre (az ismert erdélyi két-három bizonyosabb adat e vonatkozásban megint szinte nulla értékű tényező).

A harmadik ellentmondás – amely még az elsőként említettel is különleges párhuzamba állítható –, hogy a hozzájuk kapcsolódó névadás keletkezési idejükre nézve területi-települési jellegű magyar törzsi tagolódást két oldalról sem igazol. Egyfelől – Erdély kivételével – lényegében a magyar névterület minden részén mindegyik törzs neve feltűnik helynévként, jól összekeveredve (a kisebb foltszerű hiányok inkább véletlenszerűek); másfelől környezeteik velük kapcsolatos névadási eljárása teljesen egységes, saját törzsi mivoltukra, illetőleg törzsek közti viszonylatokra utaló külön szemléletű nyelvi, nyelvjárási jegyeket egyáltalán nem mutat.

Ezekre az ellentmondásokra külön-külön is több érdekes, elmés magyarázat született már, anélkül, hogy a megnyugtató megoldást magukban hordoznák. Ami pedig e témához csatlakozóan az úgynevezett „vélt” törzsnevek (*Ladány, Berény, Tárkány* stb.) kérdését illeti, az ide vágó, kabarokra, székelyekre stb. célzó utalások aligha tekinthetők többnek – nyelvészetileg, névtanilag mindenképpen bizonytalan – hipotéziseknél. Így Árpád-kori települési és egyúttal népi, társadalmi történetünknek ez a kétségtől fontos kérdése nézetem szerint még mindig megoldásra vár.

8. Mind a személynévből, mind a törzsnévből lett helynevek kérdése tulajdonképpen a helynévtipológia problematikáját idézi föl. Bizonyos, hogy a már legtöbbször Kniezsától jól kiválasztott helynévtípusok a korai magyar településszerkezet kialakulásának, illetőleg a magyar nyelvterület fokozatos kiterjeszkedésének a meghatározásában nagyon fontos szerepet tölthetnek be. Így van ez még akkor is, ha az egyes típusoknak sem az indulása, sem lezáródása pontosabban nem kronologizálható, annál is inkább, mert éppen a legkorábbiak kezdetéhez az Árpád-kor első felében az adatolható helynevek nagymértékű hiánya nem nyújt kellő fogódzókat, a típusok keletkezésének végső szakaszát pedig az analógiás újrateremtődés folytonosan adott lehetősége teszi szinte meghatározhatatlanná. Amellett egyes morfológiai jellegű típusokon – így az *-i* és *-d* képzős helyneveken (*Apáti, Segesd* stb.), valamint egyes birtokos szerkezetek településjelölő utótagjain (*-falva, -háza, -telke, -laka* stb.) a korjelző elemeknek sokszor csak másodlagos, utólagos megjelenése és e megjelenés elhúzódása is zavaró tényezőnek bizonyul, sőt elsősorban a *-d*,

kisebb részben az *-i* képző csatlakozásának tőtani és hangtani függőségei is keresztezik a kronológiai szempontokat.

Így az egyes helynévtípusok egyrészt inkább csak virágkorukat jelző mivoltukban, másrészt jobbára csak nyalábosan, egymást igazolva szolgáltatnak kronológiai fogódzókat egyes vidékek településrajzához. Segítségükkel mindenesetre az Árpád-kor két-három települési korszaka, illetőleg az akkori magyar nyelvterület két-három kiterjedési szakasza nagy vonalakban meghatározhatónak látszik. A XII. század második felében például eléggé jól körvonalazódik egy olyan helységnévi típusváltás, amely – az egyes típusok teljeskörű anyagának egybegyűjtésével és térképre vetítésével – nagyon fontos és talán eléggé pontos adalékokat nyújthatna az ez időszak előtti és utáni magyar nyelvű népesség területi viszonyaihoz, illetőleg terjeszkedési irányaihoz, s egyben érdekes összehasonlítási lehetőséget szolgáltatna például Kniezsának a Szent István emlékkönyvben megrajzolt XI. századi területi magyarságképhez.

Úgy hiszem, van még néhány olyan helynévtípus, amely eléggé meghatározó kronológiát hordoz magában, és további finomítási lehetőségekre is alkalmas. Csak egy-két futó példával jelezném a bővítés egyébként több típust is magában foglalható esélyeit. Ilyen a morfológiai típusok között például a *-gy* helynévképző (*Somogy, Egregy* stb.), amely nem a *-d* változata, hanem attól független szuffixum, és nagyon korai – a *-d-s* névtípust föltétlenül megelőző – helynévalakulási mód jellemzője. Tömegességénél és a magyarság korai településviszonyaira, terjeszkedésére is kiható történeti adalékokkal szolgálhat a szemantikai helynévtípusokba illő és a magyar gyepűrendszerhez kapcsolódó terminológia (*kapu, les, őr, lövő, lövér, rejtek, szem, gyepű* stb.) helynévi lecsapódása. Tagányi Károly egykori úttörő tanulmányánál (Gyepű és gyepűelve: MNy. IX, 97–104, 145–52, 201–6, 254–66) e kérdésről ma már sokkalta nagyobb és névtanilag pontosabban meghatározható helynévanyaggal rendelkezünk, amely egyfelől szépen kirajzol egy korai belső védelmi rendszert és egy másodlagos, jórészt a magyarság terjeszkedését is követő-jelző „külső” rendszert, mely nyugat felé kisebb tért átfogva nyomul kifelé, de igen határozott kontúrú, dél és kelet felé ugyan mélységben jóval inkább tagolt és szétterülő, ám jellegzetes csomópontokat szintén jól kirajzol.

BENKŐ LORÁND

Az EWUng. személynevei az ómagyar utáni korszakokból

1. Az Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen (Herausgeber: LORÁND BENKŐ. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1992–1995.) sokkal gazdagabb személynévanyagot tartalmaz annál, amekkora egy rövid előadásban bemutatható. A szótár személyneveinek száma becslésem szerint meghaladja a kétezret, skálájuk is igen nagy terjedelmű az abszolút első szótörténeti adatoktól az etimológiai adalékként alkalmazott idegen nevekig. Azt hiszem, mindez megmagyarázza, miért kényszerültem az anyag megrostálására.

Milyen nevek maradtak ki a feldolgozásból? Kirekesztettem a szócikkek etimológiai szakaszában felbukkanó idegen személyneveket. Ugyanígy jártak az évszám nélkül közölt magyar nevek. A szűrés után megmaradtak az évszámmal ellátott, biztosan vagy lehetségesen magyar személynevek. A még így is túlságosan nagy adatmennyiséget időbeli határpont megállapításával csökkentettem. Bár nem vagyok barátja a merev korszakolásnak, gyakorlati céllal és a hagyományt követve 1526-ot jelöltem meg az ó- és a középmagyar kor határaként, ezt az évet még az ómagyarhoz sorolva. – Választásom az EWUng. közép- és újmagyar személynévanyagára esett. A vérbeli történeti névtanósok többségét inkább az ómagyar személynevek vonzzák; ezt annak ellenére állítom, hogy a középmagyar korról kapcsolatban a névtannak talán nincsenek olyan súlyos adósságai, mint például a grammatikának (az utóbbihoz vö. HORVÁTH LÁSZLÓ: MNy. LXXXI, 315 és NytudÉrt. 133. sz. 3). Hozzám viszont közelebb áll az a kérdés, hogyan segíthetik a viszonylag kései adatolású személynevek a szótörténeti és etimológiai kutatásokat, s ezekhez szorosan kapcsolódva a lexikográfiát.

2. Az EWUng.-nak eddig öt füzetét vehették kezükbe az érdeklődők. A szótár egyik szerzőjeként alkalmam nyílt arra, hogy a hatodik füzet korrektúrájából is összegyűjtssem az ómagyar utáni személyneveket, így vizsgálódásomhoz minden szócikket felhasználhattam.

Számításom szerint az EWUng.-ban 9859 szócikk van. Az ómagyar utáni korszakokból való évszámos személynevek 158 adata 136 szócikkből, vagyis a teljes készlet 1,38%-ából kerül ki. A neveknek és az őket alkalmazó szócikkeknek a száma azért tér el egymástól, mert 10 szócikk két, 6 pedig három nevet tartalmaz.

A 158 névadatból 77 már a TESz.-ben is szerepelt. A 81 új adat forrásainak listáját a SzT. (20 név), KÁZMÉR MIKLÓS CsnSz.-a (15 név) és a MNy. (14 név) vezeti.

A vizsgált személynevekből 139 a szócikkek szótörténeti részében jelenik meg: ezekből 101 a biztos, 38 a bizonytalan adat. (A bizonytalanságnak kétféle oka lehet: vagy azt nem tudjuk bizonyosan, hogy az adott személynév az adott címszónak az adata-e; vagy pedig azt, hogy egyáltalán személynévvel van-e dolgunk. Az utóbbi, igen ritka típust l. az *oszmán*, *purde*, *suszter* szócikkekben.) A maradék 19 név az etimológiai adalék szerepét játssza. A biztos, a bizonytalan és az adalék típusú személynevek százalékos aránya tehát 63,92 : 24,05 : 12,03. E három csoport megkülönböztetése megfigyelhető lesz a következő vizsgálati szempontok ismertetésekor is: a) a név funkciója a szócikkekben; b) az adatolás ideje; c) szófaji és alaktani csoportosítás; d) eredet szerinti osztályozás.

a) Mi lehet a személynév funkciója a szócikkekben? Erre a kérdésre válaszol az egyes szerepek előfordulási számát és arányát közölve az 1. táblázat.

1. táblázat

funkció	biztos	?-es	adalék	összes	%
első adat	32	25	–	57	36,08
első biztos	1	–	–	1	0,63
formára	16	5	–	21	13,29
variánsra	45	8	–	53	33,54
származékhoz	7	–	–	7	4,43
etimológiai	–	–	19	19	12,03
összes	101	38	19	158	100,00

Láthatjuk, hogy az EWUng. közép- és újmagyar személynevei a leggyakrabban abszolút első szótörténeti adatként lépnek föl. Az ilyen személynevet néha igen nagy időbeli távolsággal követi az első közszói előfordulás: például az *al-* címszó *alszeg* alcímszavának első adata egy 1576-ból való személynév, míg az első közszói adat csak 1758-ban jelentkezik. A bizonytalanság kérdőjelével ellátott személynevek csoportjából olyan eseteket is említhetünk, melyekben a közszó megjelenése több mint kétszáz évvel későbbi a névénel: a *cokol* címszó *cókó* alcímszavában az 1551-es személynevet 1754-ből származó közszó, a *pohos* szócikkében pedig az 1561-es nevet 1770-80 tájáról idézett közszó követi.

A személynév persze nemcsak abszolút első adat lehet, hanem bizonytalan adat(ok)nak a jelentkezése után az első biztos adat szerepét is betöltheti. Erre a funkcióra az egyetlen példám a *senye* címszó 1602-es személyneve: ezt 1138-tól kezdődően kérdőjeles személynevek sora előzi meg, a közszó pedig csak 1833-ból mutatható ki.

A biztos vagy bizonytalan személynévi adat a szótörténetbe a címszóéval megegyező formájú alakváltozatként is bekerülhet. Jellemző példája ennek az 1701-es *Karácsony* személynév: a címszó első bizonytalan adata egy 1138-as, első biztos adata egy 1211-es személynév, az első közszoji előfordulás pedig 1450 körüli, de ezek egyike sem tekinthető a címszóval megegyező formának, éppen ezért van szükség az 1701-es személynévre.

Egy személynév természetesen nemcsak a címszóval megegyező formának, hanem bármelyik variánsnak is lehet az első bizonytalan vagy biztos reprezentánsa. Az 1. táblázatból látható, hogy a biztos adatok csoportjában ez a személynévek leggyakoribb funkciója.

Jóval ritkább az az eset, hogy a személynév kizárólag egy kiemelt származéknak a képviselőjeként szerepel. – Mivel az 1. táblázat minden névhez csak egy funkciót rendel, nem derülhet ki belőle, hogy három név az elsődleges funkciója mellett kiemelt származékként is megjelenik: 1549: *Zakmanos* (elsődleges funkciója, hogy a *szakmány* abszolút első adata); 1557: *Poshat* (a címszónak megfelelő formát is képviseli a *poshad*-ban); 1587: *Gwlas* (variánsként is megvan a *gulya* szócikkben).

Az etimológiai adalékul szolgáló személynévek legnagyobb alcsoportját azok a nevek alkotják, amelyek a köznevesüléssel keletkezett lexémák szócikkeiben találhatók; ilyen szócikkek: *geci*, *herkópáter*, *mahomet*, *matuzsálem*, *muki*. A személynév a címszóéval azonos töből képzett szóként is bekerülhet az etimológiai szakaszba: ilyen a *Futika* és a *Szusza* a *futrinka*, illetve a *szuszog* szócikkben. A név megjelenhet az alaki és jelentésbeli analógia vagy a hangrendi párhuzam kedvéért is, mint a *Csősze* a *pöszöget* szócikkében, illetve a *Porzsolt* a *perzsel*-ben. Néhány egyedi eset ismertetésére most nem keríthetek sort. Megjegyzésként viszont ide kívánczik, hogy az etimológiai szakasz bizonytalan hovatartozású személynévet is tartalmazhat (pl. *kende*, *kodácsol*, *pacák*).

b) A 2. és a 3. táblázat a személynévi adatok időrendi csoportosítását mutatja. A hagyománynak megfelelően az újmagyar kort 1772-től számítom.

2. táblázat

század	biztos	?-es	adalék	összes	%
XVI.	42	21	9	72	45,57
XVII.	29	14	2	45	28,48
XVIII.	19	3	2	24	15,19
XIX.	11	—	6	17	10,76
összes	101	38	19	158	100,00

3. táblázat

kor	biztos	?-es	adalék	összes	%
középmagyar	84	38	13	135	85,44
újmagyar	17	–	6	23	14,56
összes	101	38	19	158	100,00

A vizsgált anyagból az 1528-as *Gepelesch* személynév (a *gépely* variánsa) a legrégebbi, a legújabb pedig a *pacák* etimológiai részében bizonytalan odatartozásúként közölt, 1880-as *Paczák*.

c) A 4. táblázatból részben azt tudhatjuk meg, milyen szófajú lexémák szócikkeiben vannak közép- és újmagyar személynévek; részben pedig azt, milyen a nevek morfológiai felépítése.

4. táblázat

szófaj	biztos	?-es	adalék	összes	%
ige > foly. igenév	3	3	1	7	4,43
igető > foly. igenév	–	–	3	3	1,90
ige > bef. igenév	1	–	1	2	1,27
ige > főnév	1	–	1	2	1,27
ige > melléknév	3	–	–	3	1,90
főnév =	58	25	11	94	59,49
főnév > főnév	11	1	1	13	8,23
főnév > melléknév	8	1	1	10	6,33
melléknév =	16	8	–	24	15,19
összes	101	38	19	158	100,00

A szótörténeti személynéveket (l. a biztos és a kérdőjeles adatok oszlopait) ahhoz a fő- vagy alcímszóhoz viszonyítjuk, amelyhez tartoznak. Azokban a sorokban, amelyekben egyenlőségjel áll, a néven nincs a címszóhoz képest többletet jelentő képző; ahol viszont éket láthatunk, ott a név a címszó származéka. Mivel az adalék típusú, vagyis a szócikk etimológiai szakaszában szereplő nevek nem mondhatók a címszó közvetlen képviselőinek, alaki szempontból sem a címszavukhoz viszonyítva, hanem egyszerűen csak saját felépítésüket tekintve bonthatjuk őket morfémákra: az adalékok oszlopában tehát az egyenlőségjel pusztán törmorfémat jelent, az ék pedig képző jelenlétére utal.

Természetes, hogy az igék szócikkeiben csak képzős személynevek fordulnak elő. A folyamatos melléknévi igenév képzőjével jött létre például a *csoszog* címszó *csosz* alcímszavának *Csoszó* személyneve. Megesik az is, hogy a folyamatos igenév képzője nem lexémához, hanem fiktív ige-tőhöz járul: ilyen a *szuszog* címszó etimológiai szakaszában közölt *Szusza*. A befejezett melléknévi igenév képzőjével alakult személynévre akadhatunk a *poshad* szótörténetében és a *perzsel* etimológiájában. – Ehhez hasonlóan ritka a deverbális főnévképző és melléknévképző megjelenése is: példaként említem a *Szakadár* személynevet a *szakad* szótörténetéből, illetve a *Ványalós* személynevet a *ványol*-éből. A címszó szófaja miatt (*él*¹ ige) a *Ványalós*-sal azonos csoportba osztottam az *Éltes* személynevet, noha ennek relatív töve nomenképzőt tartalmaz.

Egyáltalán nem meglepő, hogy a személynévanyagban a képzőtlen főnevek részesedése csaknem 60 %-os. Ennél jóval ritkább, de a deverbális képzésnél gyakoribb eset, hogy a személynév főnévi alapszóból főnév- vagy melléknévképzővel jön létre. E két alcsoport elhatárolása az *-s* névszóképző fellépésekor nem könnyű. Mivel a *Csimpolyás*, *Furulyás*, *Gulyás* típusú személynevek foglalkozásneveket képviselnek, a főnévből képzett főnevek csoportjába soroltam őket, szemben a *Bojtos*-félékkel.

A „melléknév =” jelölés természetesen nem azt jelenti, hogy magát a tulajdonnevet melléknévnek tekintem, hanem azt, hogy az adott szócikkben az ilyen személynév melléknévi jelentést képvisel, vagyis tulajdonképpen csak alkami főnévnek mondható. Az ilyen adatok részesedése viszonylag tekintélyes.

– Az *alamuszi*, *konok*, *pohos* típusú, egyszófajú címszavak szótörténetéhez tartozó személynevek bátran tekinthetők a melléknév reprezentánsának. Nehezebb a kétszófajú (főnév és melléknév) címszavak személyneveinek besorolása. Szövegkörnyezetüket megvizsgálva úgy találtam, hogy a *béna*, *fodor*, *szegény*, *szent*, illetve az *oláh*, *oszmán*, *polyák* címszavak személynevei ragadványnévi jelzőknek a folytatói, így voltaképpen a melléknév adatainak tarthatjuk őket. (A ragadványnévi jelzők kérdéseiről l. S. HÁMORI ANTÓNIA: TNyt. II/2, 342–3.)

A személynév néha olyan összetett szó vagy ahhoz közelítő szintagma, amelynek csupán az előtagja képviseli a címszót. Ehhez a típushoz a 4. táblázat „főnév =” illetve „melléknév =” sorából a következő adatok tartoznak: 1546: *Sahizmail*; 1548: *saletromfeze*; 1547: *techergyarto* (*tölcsér*); 1547: *Thugyarto* (*tű*); illetve 1863: *Szemmártonnak* (*szent*).

d) Az 5. táblázat arról ad képet, hogy a személynevek képviselte lexémák milyen eredetűek. Hangsúlyozni kell, hogy nem mindig a főcímszónak vagy a szócsalád elsődleges tagjának az eredetéről van szó. Például: a *vándorol* címszó német jövevényszó, de a belőle elvont *vándor* alcímszóhoz kötődő személynév az elvonások rovatába kerül. Az alcímszavas szócikkekben etimológiai

adalékként szerepeltetett személynevek esetében a szócsalád elsődleges tagjának eredetéhez igazítom a minősítést.

5. táblázat

eredet	biztos	?-es	adalék	összes	%
Ősi örökség	2	–	–	2	1,27
Belső	36	9	14	59	37,34
összetett	8	–	2	10	6,33
származék	12	3	2	17	10,76
fiktív fő származéka	6	2	1	9	5,70
szófajváltás	2	–	–	2	1,27
elvonás	2	–	–	2	1,27
tudatos alakítás	2	–	–	2	1,27
köznevesülés	–	1	5	6	3,80
onomatopoetikus	3	3	4	10	6,33
egyéb	1	–	–	1	0,63
Jövevény	44	22	4	70	44,30
honf. e. török	5	1	1	7	4,43
oszmán	3	1	–	4	2,53
cigány	–	5	–	5	3,16
német	5	6	1	12	7,59
latin	5	2	1	8	5,06
olasz	2	1	1	4	2,53
román	6	2	–	8	5,06
szláv	15	1	–	16	10,13
több nyelvből	3	3	–	6	3,80
Vándorszó	7	1	–	8	5,06
Bizonytalan	3	2	1	6	3,80
Vitatott	4	1	–	5	3,16
Ismeretlen	5	3	–	8	5,06
összes	101	38	19	158	99,99

A táblázatban félkövérrel jelöltem a főkategóriák adatait. Az etimológiai csoportosításkor a valószínű származtatást a biztossal egyenértékűnek tekintettem.

Ómagyar utáni adatokról lévén szó, érthető, hogy alig találunk az ősi örökséghez tartozó elemeket (*él¹*, *vő*). Az sem meglepő, hogy az EWUng.

közép- és újmagyar személyneveit tartalmazó szócikkek között a jövevényszavak aránya a legnagyobb.

3. Előadásomban vizsgálati szempontjaimat és eredményeimet csak vázlatosan mutathattam be. Úgy vélem, érdemes volna megkísérelni a szempontok kombinálását, a köztük lehetséges összefüggések feltárását. A vizsgálódást persze célszerű lenne az ómagyarrá is kiterjeszteni. Az így megszorodó adatok kezeléséhez és a szempontok rendszerre szervezéséhez értékes, sőt szinte nélkülözhetetlen segítséget nyújthat a számítógép.

HORVÁTH LÁSZLÓ

'Kutya-víz'-től 'Hetecske közé'-ig Avagy: Mire (nem) jó a névtudomány?

1. A millecentenárium tudományos és közéleti rendezvényei kétségtelenül élesebb megvilágításba helyezték a társadalomtudománynak azon területeit, amelyek képesek a maguk eszközeivel a honfoglaló magyarság történelmét, kultúráját, nyelvét stb. a mához közelebb hozni, megfoghatóbbá tenni. Ebben a szereposztásban nem elhanyagolható hely jutott a nyelvtudománynak, azon belül is a névtannak. Hiszen nyelvünk első lejegyzett szavai is tulajdonnevek voltak: értő magyarázatuk nemcsak elsőrendű nyelvészeti érdek, hanem mással nem helyettesíthető forrásértékük miatt történelmi is. Korai történelemszemléletünk egyik pillérét adják a nyelvi – és a belőlük kihámozható nyelven kívüli – valóság tényei. A felelősség ezzel arányosan igen nagy. A véleménynyilvánítás felelőssége, de a hallgatás felelőssége is.

Engedtessek meg tehát, hogy vitába szálljak egyik ősmagyar tájnevünk („őshazanevünk”), az *Etelköz* védelmében. Tollat ragadni BALOGH LÁSZLÓ cikke készített a Névtani Értesítő legújabb számában (*Etelközű*, őseink hetedhétországa: NÉ. 17. sz. 1995. 78–80), de előtte reagálni szeretnék VÉKONY GÁBORNak egy korábbi tanulmánya idevágó részleteire is (Levedia meg Atel és Kuzu: MNy. 82 [1986]: 41–53). Hogy a „nem” és az „igen” részemről kellő egyensúlyba kerüljön, hadd hívjam még fel tisztelt olvasóim (illetve vitapartnereim) szíves figyelmét egy közelmúltbeli előadásomra: „Az ősmagyar kor tájnevei a magyar tájnevek rendszerében”. (Elhangzott 1995.

november 20-án a Károli G. Református Egyetem magyar őstörténeti tanácskozásán; I. Szabolcs-Szatmár-beregi Szemle 1996/2: 171–8.)

Több mint másfél évtizede, mióta a magyar tájnévadás behatóbb tanulmányozásával foglalkozom, meggyőződésemmé vált, hogy az ősmagyar kor, tehát a honfoglalás előtti idők területnév-adása megismeréséhez az egyik kulcsot éppen a későbbi korok rendszerszerű jelenségeinek feltárása adja. A magyar nyelv szabályainak, azon belül is a helynévadás sajátos mechanizmusainak a figyelmen kívül hagyása ma már súlyos módszertani hibának minősül. Mindenekelőtt ezekre a módszertani hibákra szeretnék rámutatni az alábbiakban.

2. Az *Etelköz* név nyelvemléki lelőhelye – mint az közismert – Bíborbanszületett Konstantin bizánci császárnak „A birodalom kormányzásáról” (röv. DAI.) c. műve 38. és 40. fejezete. A két előfordulás nem teljesen azonos névalakot mutat: DAI. 38.: [a besenyőktől megvert magyarokról szólva:] „Az egyik rész kelet felé, Perzsia vidékén telepedett le, ... a másik rész pedig vajdájukkal és vezérükkel, Levedivel nyugatra ment lakni az *Etelküzü* [*Ἐτελκούζου*] nevezetű helyekre, amely helyeken mostanában a besenyők népe lakik.” DAI. 40.: „Azt a helyet pedig, amelyen a türkök korábban voltak, az ott keresztülmenő folyó nevéről *Etelnek és Küzünek* [*Ἐτελ καὶ Κουζού*] nevezik”. (L. MORAVCSIK GYULA, Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai. Bp., 1984. 44, 47.)

Általánosan elfogadott nézet szerint a szóban forgó területnév eredeti magyar alakja *Etēl-küzü*, amely szóösszetételt takar. Az *Etēl* előtag egy folyó tulajdonneve; azonos etimonra megy vissza azzal az *Itil*, *Etil* stb. víznévvel, amely többek között a Volga és a Don megjelölésére is szolgált. A *küzü* utótag a későbbi *köz* főnév véghangzós előzménye. A két szó jelöletlen birtokos jelzős szóösszetételt alkot, és folyók által közrezárt területre utal. Névtipológiai szempontból az egyik legjellemzőbb magyar tájnévcsoport, a *Bodrogköz*, *Drávaköz*, *Szamosköz*, *Körösöz* stb.-félék első ismert képviselője.

E plauzibilis magyarázatot néhányan megcsontosodott, elavult felfogásnak tartják, amellyel szemben csak kellő „radikalizmussal” lehet újabb eredményeket elérni. Ennek ellenére általában csak az összetétel egyik elemét kívánják új értelmezéssel ellátni. VÉKONY GÁBOR szerint a név utótagját, BALOGH LÁSZLÓ szerint meg épp az előtagját kell merőben új megvilágításba helyezni. – Félreértés ne essék: senki nem gondolja és nem állítja, hogy az *Etelköz*-zel kapcsolatos kérdések nyugvópontra jutottak volna, hogy minden vonatkozásban kielégítő magyarázatok születtek. Főleg a lokalizáció tekintetében, illetőleg a víznévi előtag azonosítása dolgában, valamint a forrás(ok) ellentmondásainak, következtelenségeinek kiküszöbölésében van

még bőven tennivaló. (A nyitott kérdések egy részére l. idézett tanulmányomat is.) A bizonytalanságok helyének, mértékének érzékelésében és feloldásuk módjában azonban az egyes kutatók között olykor igen nagy különbségek vannak.

3. VÉKONY GÁBOR sajátos álláspontjának talpköve az, hogy az *Atelkuzu* név második előfordulásában széttagoltan („*Etel* kai [és] *Kuzu*”) jelenik meg, utalván arra, hogy – szerinte – két tulajdonnévi tagról van szó. Erre vonatkozóan idézzük a közlétezőnek, MORAVCSIK GYULÁNAK a jegyzetét: „A szöveg nem világos. Egyesek úgy értelmezik, hogy két folyóról (*’Ετελ* és *Κουζοῦ*) van szó, s ennek megfelelően így javítják: ... (»az ott keresztülmenő folyók«). De ha az *’Ατελκουζου* ... jelentése »folyóköz«, akkor csak egy folyóra vonatkozik a név. Ha ez így van, a mondat kétféleképpen értelmezhető: a) az ott folyó folyót *Etel* és *Kuzunak* nevezik (ez esetben *’Ετελ καὶ Κουζοῦ* hiba *’Ετελκουζου* helyett), vagy b) az ott folyó *Etel* folyót *Kuzu*-nak is nevezik. E két magyarázat közül b) elfogadhatatlan, s így valószínű, hogy az *’Ετελ-κουζου* szó két fele közé tévesen toldották be a *καὶ*-t. L. GYÓNI 21–23. – BT. II. 77.” (I. m. 47–8. l. 37. jegyzet.)

Ezt az álláspontot a szakirodalom többsége elfogadja, és a tévedést a tolmácsolás vagy lejegyzés számlájára írja. Nem így VÉKONY, aki épp a kizárt „b)” lehetőség mellett foglal állást, s az így felmerülő problémákat merész feltevésekkel próbálja meg áthidalni (l. i. m. 48–9, az alábbi, lapszám nélküli idézetek is innen valók). Gondolatmenete a következőkben foglalható össze:

1. „Mint Konstantinos szövegéből következik, az *Átel* folyó másik neve *Kuzu* volt. Valószínűsíthető, hogy ez a név nem csupán nála maradt fenn. A kazár-zsidó levelezés bővebb változata kétszer is említ egy *bwz’n* folyót... A némiképp zavaros leírásból arra kell következtetnünk, hogy a *bwz’n* a Volga másik neve”. (A „némiképp zavaros leírásból” viszont „arra kell következtetnünk, hogy” egyáltalán nem biztos, azaz nem „valószínűsíthető”, hogy az egyébként is csak egy kéziratban előforduló *bwz’n* a Volga másik neve. De egyelőre hagyjuk vezérelni magunkat a VÉKONY által kijelölt úton!)

2. Hogyan lesz a *bwz’n*-ből *Kuzu*? A legjobb „módszer” a szóalakromlás feltevése: „Nos, a *bwz’n* lehet [az én kiemelésem: J. D.] egy eredetibb **kwz’w* romlott változata” – mondja VÉKONY (egyelőre még némi bizonytalansággal). – Miért berzenkedünk ettől az emendálástól, kérdem én, hiszen már a DAI. egyik helyének magyarázatában is erre kényszerültünk! Ez kétségtelen, viszont ott megvolt a hibátlan alak [*’Ατελκουζου*] is a szövegben, és a rontott forma is csupán az ép alkotóelemek kettéválasztását jelentette. De milyen messze van egy (amúgy is bizonytalan olvasatú, hangzású) *bwz’n* alak egy ugyancsak kétes olvasati hitelű *Kuzu* formától? „A héber írásban a *bē* és a *kāp* jele könnyen felcserélhető, ahogy a szóvégi *nun* és a *wāw* jele is” – dobja

be VÉKONY a következő mentőövet. (Ezek szerint másolt szövegek tévesztett adatairól van szó? Még hozzá kettős rontással?) „Viszont a *Kuzu* és a *bwz'n* folyókat ugyanaz jellemzi: mindkettő azonos az *Átel* folyóval, ... így valószínű [az én kiemelésem: J. D.] a héber alak **kwz'w* formára való javítása.” – Minél több a bizonytalanság, VÉKONYnál annál „valószínűbb” a feltevés (legalábbis a szavak szintjén).

3. Ezek után már nem meglepő a következő tétel felvezetése: „Valószínű [az én kiemelésem: J. D.], hogy a *kwz'w* ~ *Kuzu* folyónév népetimológiának köszönheti létrejöttét. Az *-w* végződés ugyanis bizonyára [az én kiemelésem: J. D.] az alán *av* 'víz' szóval azonos..., vagyis a név alán **kuz-av* lenne.” – Ez persze még mindig nem *Kuzu*, de „A *Kuzu* alaki eltérése a *kwz'w* [= **Kuz-av*]-tól magyarázható: sem a törökben, sem a magyarban nem számolhatunk a X. században *-av* szóvéggel” – így VÉKONY. A fenti megállapítás akkor állná meg a helyét, ha analóg példákon látnánk, hogy a magyar nyelv korabeli *-av* végű jövevényszavakat hanghelyettesítéssel *u* végűvé alakít. Ilyenekről én nem tudok, viszont korai ómagyar spirantikus (*-av* ~ *-aβ* ~ *-oβ* stb.) szóvégekről igen, legyenek azok jövevényszavak (szl. *pristav* 'poroszló', *ponorov* 'pondró' stb.) vagy belső keletkezésűek (l. pl. a folyamatos melléknévi genevek egy részét).

4. Mit jelent a **kuz-av* alán összetétel? VÉKONY szerint 'kutya-víz'-et, ugyanis a „*kuz* tag megfelelhet az osz. ir. *kyz*, dig. *kuz*- 'kutya' szavaknak (ABAEV i. m. I, 605.)”. Mi tagadás, elég furcsa összetétel! Nyilván érzi ezt a szerző is, mert – az említett népetimológiára hivatkozva – a következőkkel fejeli meg a mondottakat: a *kuz* „az *Itil* folyónévből kiértett tör. *it* 'kutya' szó fordítása”.

Nem ismerem az óalán népetimológiák jellemző vonásait, de bármilyen nagyok legyenek is egy nyelv népetimológiás bakugrásai, nehezen tartom elképzelhetőnek, hogy egy ilyen nagy víz megnevezésében, mint a Volga, egy háziállat neve legyen a motiváló tényező.

De legalábbis bizonytalan lennék. Ehhez képest a lokalizálás problémakörét Vékony így vezeti be: „Úgy gondolom, a fentiek után nem igen lehet kétséges [az én kiemelésem: J. D.], hogy az *Atelkuzu* ~ *Etel kai Kuzu* Volga vidéki szállásokra vonatkozik.” Engem sajnos itt sem tudott meggyőzni, de ennek részletes taglalásától most eltekintek.

4. Nézzük inkább BALOGH LÁSZLÓ eszmefuttatását!

Bevezető gondolatait, problémafelvetését így summázza: „A felmerült súlyos problémák megoldásához kétségkívül kevés a rendelkezésre álló használható forrásanyag, de szerintem ez még mindig csak a kisebbik baj. A nagyobbik abban a megcsontosodott szemléletben keresendő, melynek alapján a

kérdést megközelítjük. Hosszú évtizedek óta nem teszünk mást, mint újra és újra körbejárjuk az *Etelküzü* név *Etel* előtagját, és mindig egy török etimonnál kötünk ki, mintha máshol nem volna kereskednivalónk. Meggyőződésem szerint ezen kell változtatni, ha kielégítő eredményt akarunk elérni a probléma tisztázásában.” (NÉ. 17: 78)

Számomra mindig szimpatikus az a magatartás, amely a kutatásban félre teszi a tekintélytisztelést, és azon az alapon áll, hogy a tudományban nincsenek véglegesen lezárt dolgok. Ugyanakkor azzal is tisztában kell lennünk, hogy egy széles körben elfogadott tudományos tételt meggyőzően cáfolni csak a legszigorúbb módszerességgel lehet és érdemes. Ami pedig korai tulajdonneveink turkológiai ihletettséggel megközelítését, egyes korok divat, tudomány, politika, nemzeti érzelmek stb. által motivált félrecsúszásait illeti: messzemenően egyetértek a szerzővel abban, hogy több ponton szemléleti korrekciókra van szükség (erről részletesebben l. pl. BENKŐ L., Magyar nyelvtörténet – magyar őstörténet. In: BARTHA A.–CZEGLÉDY K.–RÓNA-TAS A., Magyar őstörténeti tanulmányok. Bp., 1977. 45–57, uő., Őstörténetünk és a magyar nyelvtudomány: MTud. 1990/3: 267–72).

De lássuk a konkrétumokat!

1. „A hangtani probléma, ami miatt nem tudom elfogadni a török származtatást – írja BALOGH – ott rejlik az *Etelküzü* nevet fenntartó forrásban. Constantinus ugyanis a Volga török nevét *Ατηλ* alakban adja meg, tehát a második szótagban *i* hanggal (l. MORAVCSIK i. m. 40), míg a magyar szórvány két esetben is *Ατελκουζου* formában, tehát második szótagjában *e* hanggal jelentkezik. (l. uo. 44, 45). E nehézséget LIGETI LAJOS (A magyar nyelv török kapcsolatai... Bp., 1986. 405) megpróbálta ugyan egy feltételezett későbbi hangváltozással feloldani, de sikertelenül. Krónikáink *Etul* adata segítségével egy *i > ü* labializációt még ki tudott mutatni, de a feltételezett *i > ë* nyíltabbá válást nem igazolták az adatok, minthogy azokban mindenütt *i* hang szerepel: *Ethil*, *Ethyl*, *ad Etiliam*.” (l. h. 79.)

Mindenekelőtt egy korrekció: a magyar krónikairódalomban kimutatható nyíltabb magánhangzós *Ethel* alak: A Dubnici Krónikában Küküllei János Nagy Lajos király 1352. évi litván hadjáratát elmesélve említ ilyen folyót (l. EtSz. *Etël*, MELICH, HonfMg. 7), amely ugyan nem a Volgával, hanem leginkább a Dnyeszterrel azonosítható, de az *Etelköz* név előtagja sem a Volgára utal (mint azt sokan vélik), hanem egy nyugatibb fekvésű folyóra (talán épp a Dnyeszterre, vö. JUHÁSZ i. m. 176–8).

Az *Etil*–*Etël* különbség, tehát egyetlen hang egyetlen képzési mozzanatban való eltérése elégséges BALOGH-nak arra, hogy még egyszer kereken kijelentse: „Constantinus művében azért mutat hangtani eltérést a Volga török eredetű

neve és a magyar szórvány, mert az *Atil* (és *etil*) nincs etimológiai kapcsolatban az *Etelküzü* névvel” (uo.). Ez megítélésem szerint indokolatlan hiperkritika.

Miért? Érveim a következők:

a) Az *i* > *ë* változás, de maga a nyíltabbá válási tendencia is a korai ómagyar kor egyik legjellegzetesebb, legnagyobb hatóerejű hangváltozása, amely már a honfoglalás előtti évtizedekben (az *Etelköz* keletkezése idején) is nyilvánvalóan éreztette a hatását. Lehet azonban, hogy esetünkben a 950 körüli informátorok nyelvéllapotának volt olyan aktuális jellemzője, amely egy ősmagyar **Etilküzü* alakból „frissen” formált *Etëlküzü*-t. – Az *Etil* 'Volga' folyónév önállóan a besenyőkről szóló fejezetben található, melynek informátorai már nem (vagy nem elsősorban) magyarok voltak, így nem tudhatjuk, volt-e különbség magyar ajkon a két tulajdonnév (*Etil*–*Etëlköz*) megfelelő szótagjának ejtésében.

b) Ami a krónikák adatainak olvasatát illeti: az utóbbi évtizedek nyelvemléktani irodalmában egyre nagyobb teret kapott az a nézet (mindenekelőtt BENKŐ LORÁND munkássága nyomán, vö. pl. ÁrpSzöv.), mely szerint a korai ómagyar kor szórvány- és szövegemlékeiben előforduló *u* (*v*, *w*) és *i* (*y*) betűk nemcsak felső nyelvéllású magánhangzót (*u*, *ü*, *i*-t), hanem középsőt (*o*, *ö*, *ë*-t) is jelölhetnek. (Ezért pl. a Halotti Beszéd első szavait már így is olvassuk: „Látjátok feleim szömtökxel, mik þaðzsmuk ...”) Azaz az *Etul* névalak nem kevés valószínűséggel *Etöl*-nek is olvasható, mint ahogy az *Ethil*, *Ethyl* írásképek mögött is lehet zárt *ë*-s hangzás: *Etël*.

Összegezve: még egy esetleges nagyobb léptékű vagy több hangot érintő változás után sem kell megvonnunk a közös etimon lehetőségét, ha az alakváltozatok között szabályos, a korra jellemző hangmegfelelések vannak.

2. Mít ajánl BALOGH az elvetett török etimon helyett? „Szerintem az *Etelküzü* *Etel* elemében az ugor eredetű *hét* számnevünk képzős származékát kereshetjük” – írja. Lássuk az érveit, és hogy kiállják-e a kritika próbáját!

a) „Bár népmeséink gyakran tartalmaznak valóságmagot, ehhez az elgondolásomhoz mégsem a tanulmányom címében is szereplő »hetedhétország« mesefordulat adta az ötletet, hanem inkább Anonymus gesztájának *hetu moger* adata. Ha ugyanis a hét magyar törzset, illetve azok vezetőit lehetett *hetu moger*-nak nevezni, miért ne lehetett volna ugyanezen törzsek szálláshelyeit ugyanilyen módon megjelölni?”

Először olvasván a tanulmányt, úgy gondoltam, hogy az előbbi kérdésnek az a lényege, hogy a *hetu moger*-t miért ne foghatnánk föl területnévként is. (Ez szerintem nem lenne rossz ötlet, hiszen a törzsnevek önmagukban is eljátszották a 'néprészlegnév'–'területnév' kettős jelölés szerepét.) De mint hamarosan kiderült, nem erről van szó, hanem az *Etelköz* névnek közvetlenül a hét törzsről való vonatkoztatásáról az *Etel* előtagon keresztül.

Sajnos ez az első pillanatra szellemesnek tűnő ötlet már a kezdet kezdetén elbukik, hiszen maga a név kontextusa mondja ki, hogy a helyet „az ott keresztülmenő folyó nevééről” nevezték el. Márpedig ha BALOGH szerint is „a *küzü* névelem azonos a fgr. eredetű *köz* főnevünkkel... Ez utóbbi magyarázatot magam is kielégítőnek tartom és elfogadom” (i. h. 78), akkor az *Etél* előtagban folyónevet kell keresnünk.

b) Innentől kezdve akár abba is hagyhatnánk a kritikai észrevételeket, legfeljebb azzal az elméleti lehetőséggel kellene röviden foglalkoznunk, hogy a *hét* számnév kicsinyítő képzős származéka előfordulhat-e víznévként (vagy annak elemeként). Erre a kérdésre mai ismereteim alapján csak nemmel válaszolhatok. Számnevek víznevekben rendkívül ritkák. Én csupán a *két*-tel találkoztam, de nem önállóan, hanem szóösszetétel elemeként: *Kétvízköze*, *Kétjóköze*.

c) A tanulság kedvéért érdemes még a további problémákra is röviden utalni. Ha „az *Etelküzü* nevet ... a honfoglalás előtti hét magyar törzs szálláshelyeinek gyűjtőneveként [B. L. kiemelése]” (i. h. 80) fogjuk fel, hogyan egyeztethető a gyűjtőnévi funkció a 'hetecske köze' [B. L. értelmezése!] kicsinyítéssel? És minek a közéről van tulajdonképpen szó? Milyen névtipológiai csoporttal állunk szemben?

d) Az etimológiai ötlet hangtani magját az adja, hogy a *hét* számnév ősmagyar előzménye – általánosan elfogadott vélemény szerint – **et* lehetett (ez pedig egy ugor *säptz* alakra megy vissza). „Úgy vélem – írja BALOGH –, hogy az *Etelküzü* név abban az időben alakult ki, amikor számnevünk még szókezdő *h* hang nélkül volt járatos, később pedig a megváltozott szófaj és funkció miatt elkerülte a kiegészülést.” (I. h. 79.) A mondat első fele kronológiai természetű megállapítást tartalmaz. A szerző szerint az *Etelköz* név keletkezése idején a *hét* számnév még nem tartalmazott szókezdő *h*-t. Mivel a magyarság etelközi tartózkodása az utóbbi idők kutatásai szerint meglehetősen biztonsággal a honfoglalás előtti néhány évtizedre korlátozható, ugyanakkor a *hét* számnév a nyelvemlékes felbukkanás idejére (XII. sz.) már *h*-s szókezdetet mutat, a fenti hipotézis elfogadása esetén abban a szerencsében lenne részünk, hogy a *ø > h* hangváltozást igen szűk határok közé tudnánk szorítani. (Bár közvetlen fogódzóm erre nincs, én korábbi időre tenném e hangtani eseményt.) – Ami a *ø > h* változás tulajdonnévi elmaradását illeti, egyéb analógia, adat híján fikciónak kell tekintenünk.

e) A morfológia terén még több a kétségünk: miért kapna a *hét* számnév kicsinyítő képzőt? Ilyet legfeljebb a személynévadásban tudok elképzelni, de ott a kicsinyítés a névhasználat pragmatikájából (becézés, ill. azonos alapnevű személyek egy közösségbeli megkülönböztetése stb.) természetesen következik. Látszólagos kivételt legfeljebb a *-d* képzős helynevek jelentenek, de ezekben a helynévképzői funkcióváltás sok ezer lexémán igazolható, ellentétben a szóban

forgó -l-lel, amely nemhogy helynevekben, de közszavakban is rendkívül ritka, számneveken való megjelenése pedig példátlan.

„Fent jelzett egyeztetésemnek semmi akadálya nincs” [az én kiemelésem: J. D.] (i. h. 79) – írja magabiztosan a szerző.

Azért némi óvatosság elkelt volna...

JUHÁSZ DEZSŐ

Adalék XVIII. századi újságjaink címadási szokásaihoz

Dolgozatomban arra a kérdésre keresem a választ, hogy milyen tapasztalatokat szűrhetünk le a XVIII. századi magyarországi újságcímeket olvasván. Az újságcímek értelmezését szociolingvisztikai szempontból kísérelem meg, vizsgálva azt is, hogy milyen szemantikai tartalmakat és ideológiai vonzatokat hordoztak címlapjaikon ezek a periodikák.

Legelőször azt a problémát kell tisztázni, mit értek XVIII. századin és magyarországin.

A XVIII. század 1800 december 31-ig tart, ennek ellenére nem veszem figyelembe az 1799-ben és az 1800-ban indult vagy az ekkor címet változtató újságokat. A magyarországi jelző tekintetében pedig Béccsel teszek kivételt, amely város ugyan nem Magyarországon van, de mert a magyar vonatkozású és magyar nyelvű újságjaink jelentős részét ott adták ki, a vizsgálat szempontjából nem lehet figyelmen kívül hagyni. Az újságok közül azokat a periodikákat, amelyek csak néhány hónapig jelentek meg, s ezért sokszor csak másodlagos forrásból van róluk tudomásunk, nem tárgyalom. Nem vontam a kutatás körébe Windisch Károly Gottlieb sűrűn nevet változtató erkölcsi hetilapjait sem. Hasonlóképpen nem térek ki a lapok általában valamilyen Múza címmel indított, irodalmi melléklapjaira. A vizsgálat alapját képező periodikák címeit egy táblázatban foglaltam össze a dolgozat végén. Az adatokat *A magyar sajtó története* I., (szerk. KÓKAY GYÖRGY, Bp., Akadémiai, 1979) című könyvből vettem.

A XVIII. századi újságok története 1705-től a század végéig tart, de fontosabb, jelentősebb szakasza a század utolsó harmadára esik. Ennek ellenére vizsgálatunk szempontjából nem érdemes külön periódusokra bontani ezt a korszakot. Hasznos lehet, ha egységes olvasói elvárási horizontot tételezünk fel,

hiszen ebben a korban az olvasói elvárási igények sokkal lassabban változtak, mint a későbbi korszakokban vagy akár napjainkban. Ha végigtekintünk az újságcímek során, látjuk, hogy az újságoknak és címeiknek nyelve megegyezik. Manapság, mikor szinte csak ismerős címetek látunk az újságárusoknál ez nem meglepő, de érdemes gondolni arra, hogy például ezekből a címekből, mint „Kurír” vagy „Respublika” vagy „Erato” vagy „Pc-world” nem tudnánk pontosan megállapítani, hogy milyen nyelvű lapok. Elsősorban az segít bennünket, hogy a magyar újságosbódékban többnyire magyar nyelvű lapokat tudunk vásárolni. A XVIII. században azonban az ország lakossága nyelvűségében nem volt olyan nagy mértékben homogén, mint napjainkban. Ezen kívül más nyomdatermékek, például könyvek esetében többször előfordult az is, hogy magyar nyelvű munkák nem magyar nyelvű címekkel jelentek meg. Fontos megállapítás lehet tehát számunkra, hogy az újságcímek és a belső szöveg nyelve mindig megegyezik. Azt jelentheti ez, hogy számítottak arra: az olvasó még nem ismeri az új sajtóterméket, ezért gyorsan, megbízhatóan akar tájékozódni annak nyelvéről. Másrészt úgy tűnik, hogy az újságokat pontosan körülhatárolt és nyelve által leírható, azonosítható olvasóközönségnek szánták. Nem volt szükség valamilyen külső szempont, például a műveltség, vagy egy szakmai körbe való odatartozás külsődleges, címbe felmutatására akár a hazai akár a külföldi közönség felé.

Az általam vizsgált 28 újságcím közül 11 magyar, ez a címek 40 %-a. Ez az arány, ha figyelembe vesszük az újságolvasó közönség nemzetiségi megoszlását, magas, ám ha a felvilágosodás nemzeti nyelvi programját tekintjük, akkor nem tűnik túlságosan soknak. Ezen arányokat szem előtt tartva érdemes megvizsgálni az idegen eredetű szavak használatát a magyar címekben. Ezek többnyire a mitológiához kapcsolható nevek, mint *Mercurius*, *Orpheus*, *Uránia* valamint a köznévként *Kurír* és a *Museum*. A nem magyar szavak mellett viszont nagyon sok címben előfordul, a magyar jelző. Mi lehetett az oka a magyar nyelv, a magyar jelleg ilyen jelentős hangsúlyozásának?

Ez a kérdés átvetve a felvilágosodás nyelvszemléletének problémaköréhez, melyről részletesen szólni e tanulmány keretei között nincs lehetőség, de a fenti megfigyelésünk párhuzamba állítható azzal a nézettel, mely szerint a felvilágosodás korszakában, az értelmiség többnyelvűségének korában valamely nyelv használata elsősorban ideológiai döntés és nem kommunikációs kérdés volt. Ebből az a következtetés adódik vizsgált anyagunkra nézve, hogy az újságok címeiben mutatkozó kettőség a nemzettudathoz való viszonyulás kétirányúságát tükrözi: az egyik póluson egy régibb, hungarus szemléletet, a másik póluson egy újabbat, a kialakuló nacionalizmushoz kapcsolódót.

Mint említettük, a magyar címekben a magyar jelzőt és többségében valamely idegen szót találunk, de az alapcímben nincs utalás helynévre. A nem magyar nyelvű címek többnyire tartalmazznak valamilyen helynevet, ahová a

újság kapcsolható. Ez legtöbbször a kiadás helye. Ha a kiadás helyének és a címnek kapcsolatát abból a szempontból vizsgáljuk, hogy mely helynevek lettek feltüntetve az újságcímekben, akkor a következőt tapasztaljuk: *Bécs* 7-ből 2 esetben, *Buda* 3-ból 2 esetben, *Pest* 5-ből 1 esetben, *Pozsony* 5-ből 4 esetben. *Nagyszében*, *Kassa* és *Komárom* nem szerepelt a címekben, viszont a Nagyszébenben nyomtatott újságokban mindig megtalálható az *Erdély* földrajzi név.

Bécs és Pest alúlreprezentáltságára választ kell keresni. Bécs esetében arra gondolhatunk, hogy az uralkodói székhely olyan szellemi központnak számított, melynek híre, vonzereje abszolút érvénnyel bírt, a császárváros címbeli feltüntetésére nem volt szükség. Ehhez társult, hogy éppen itt gyülekezett az a felvilágosult szellemű nemesség, amely szellemi irányultságát tekintve a nacionalizmus felé tájékozódott, tehát míg egyfelől Bécs kulturális életének előnyeit élvezte, másfelől a magyar szellemi és ezen keresztül politikai különállást akarta hangsúlyozni. Pest esetében más magyarázatot találhatunk az észlelt jelenségre. Az első lap, a *Magyar Merkurius* tulajdonképpen egy Pozsonyból átköltöztetett kiadvány volt, mellyel kapcsolatban a kiadó inkább a folytonosságot kívánta hangsúlyozni, mint a kiadás helyének újdonságát. A későbbi újságok viszont feltehetően azért nem kívánták feltüntetni címeikben a dunaparti várost, mert széles, országos olvasókörré számítottak. Ehhez nyilván hozzájárult az a büszkeség is, melyet a Pesten csoportosuló értelmiségiek éreztek, látván a hivatali központtá megtett két szomszéd város gyors ütemű fejlődését.

Újságcímeinkben a *magyar* jelző mellett magyar szóként a *hírvivő*, *hírmondó* szavaink állnak. Ezen kifejezéseink nyelvújítás korabeliek, noha ezt a két szót nem adatolja történeti etimológiai szótárunk. *Hírlap* szavunk 1808-ból való, a *hírnök* 1795-ből. A *hírmondó*, *hírvivő* szavaink minden bizonnyal a német újságokban szereplő *Anzeigen*, *Nachrichten*, *Zeitung* főnevek magyar fordításai, noha maga a két szó nem tartalmaz utalást sem az időre, sem az újságra, az *újdonság*-ra vonatkozóan. Ezt a megfigyelést azzal magyarázhatjuk, hogy a hír újdonságértéke kevésbé volt fontos, mint megbízhatósága, illetve szórakoztató funkciója. Mivel ekkoriban a leveleken keresztül – melyeket vagy magánszemélyek vagy postakocsik szállítottak – folyt az információáramlás, az olvasóközönség számára a gyorsaság, az eltelt idő nem játszott komoly szerepet. Ehhez igazodtak az újságok is a hírek tematikáját és a megfogalmazás stílusát illetően: leíró beszámolókat, részletes tájékoztatókat olvasunk, sokkal kevesebb aktuális, „forró” híryananyagot. (Ennek egyik objektív oka az volt, hogy a külföldi híreket más újságokból vették át szerkesztőink, így azok még egy további lépcső beiktatásával kerültek olvasóink elé.)

Az újságcímek között külön csoportot képviselnek a század utolsó évtizedeiben meginduló szépirodalmi folyóiratok. Listánkat végigtekintve

látjuk, hogy ezek sokkal egyénibbek, mint a korábbi Kurírok, Zeitungok, Mercuriusok. A folyóiratok közül kettőnél megállapítható a névadás története. A kassai *Magyar Museum* a németországi *Deutsches Museum*-tól kölcsönözte nevét. A szépirodalmi orgánus címadása körül vita támadt a két szerkesztő, Batsányi és Kazinczy között, mert az utóbbi *Magyar Parnassus* címmel indította volna folyóiratukat. Mivel ekkor Batsányi bizonyult erősebbnek, Kazinczy címadási elképzelését csak kevés később, végleges szakításuk után valósíthatta meg, mikor szabadkőműves neve után *Orpheus*-nak keresztelte saját újságját. A *Museum* cím általánosabb, átfogóbb tartalmú lapot ígért a kifejezetten szépirodalmi orientációt sugalló *Parnassus*-nál. Kazinczy irodalmi ambícióinak jelentős voltát hangsúlyozhatta az is, hogy ő még a magyar jelzöt sem szerepeltette folyóirata címében.

az újság címe	a kiadás		az újság		
	ideje	helye	nyelve	témája	szerkesztője
Mercurius Veridicus ex Hungaria	1705-10		la	1	
Nova Poseniensia	1721-22	Pozsony	la	5,6	Bél M.
Wochentliche zweymal neuankommender Mercurius	1730-39	Buda	né	6	Nottenstein J. G.
Pressburger Zeitung	1764-1929	Pozsony	né	4,5,6	Windisch K. G.
Allergnädigst privilegierte Anzeigen...	1771-76	Bécs	né	1,4,5,6	Kollár Á. F.
Ephemerides Vindobonenses	1776-85	Bécs	la	6	Keresztury J.
Magyar Hírmondó	1780-89	Pozsony	ma	5,6	Rát M.
Der Mann ohne Vorurtheil	1781	Bécs	né	3,5,6	Bessenyei Gy.
Pressburger Kundschaftsblatt	1781-82	Pozsony	né	7	Moll J.
Pester Intelligenzblatt in Frag- und Anzeigen	1781-86	Pest	né	4,6	
Siebenbürger Zeitung	1783-87	Nagyszeben	né	1,6	Hochmeister
Presspurske Noviny	1783-87	Pozsony	cseh	6	Tállyai D.
Staré Noviny Literního Umeni	1785-86	Beszterceb.	szlo	3,6	Plachy O.
Magyar Kurír	1786-1806	Bécs	ma	1,6	Szacsavay S.
Merkur von Ungarn	1786-87	Buda	né	2,5	Kovachich M.
Ungarische Staats- und Gelehrte Nachrichten	1787-94	Pest	né	1,6	Schickmayer
Magyar Merkurius	1788-89	Pest	ma	6	
Magyar Museum	1788-93	Kassa	ma	2	Batsányi J.
Orpheus	1789-90	Kassa	ma	2	Kazinczy F.
Hadi és Más Nevezetes Történetek	1789-91	Bécs	ma	1,4,5,6	Görög Kerekes
Mindenes Gyűjtemény	1789-92	Komárom	ma	2	Péczeli J.
Siebenbürger Quartalschrift	1790-1801	Nagyszeben	né	2,5	
Erdélyi Magyar Hírvivő	1790-91	Nagyszeben	ma	1,6	Fábián D.
Ephemerides Budenses	1790-93	Buda	la	1,2,6	Tertina M.
Magyar Hírmondó (Bécs)	1792-1803	Bécs	ma	1,4,5,6	Görög Kerekes
Bétsi Magyar Merkurius	1793-98	Bécs	ma	1,6	Pántzél D.
Uránia	1794-95	Pest	ma	2	Kármán J.
Literarische Anzeigen für Ungern	1798-99	Pest	né	5	Schedius L.

Az újságok témájánál használt kódok feloldásai:

1: politikai híradás	4: gazdasági lap	7: hirdetés
2: irodalom, nyelvművelés	5: tudományos hírek terjesztése	
3: erkölcsi hetilap	6: általános tájékoztatás	

Kármán József lapjának, az *Uránia*-nak címadására vonatkozóan a kutatás eddig nem volt eredményes. Feltehető, hogy a szerkesztők Urániát az égi dolgok, a csillagászat műzsáját kívánták megidézni e címmel a jövőbelátás, az előrehaladás gondolatára asszociálva. A komáromi *Mindenes Gyűjtemény* már tulajdonképpen XIX. századi címnek tekinthető, hiszen praktikus tömörséggel, közvetlenül, nem metaforikusan fejezte ki a lap tartalmát.

A nem magyar nyelvű címek legtöbbje német (11 cím, 40%). Ezek a címek külföldi, elsősorban a német birodalomban kiadott újságok címeinek magyar területekre alkalmazott változatai voltak. Mivel e lapok közül nem egy közel állt a hivatali, közigazgatási apparátushoz, címeik részletesek, körülírók, szinte körülményesek. Kiemelkedik közülük Bessenyei folyóirata, az *Előítételek nélküli ember*. Ezzel a címmel Bessenyei saját mondanivalójának védelmét kívánta szolgálni, ugyanis ugyanezzel a titulussal indított másfél évtizeddel korábban lapot a bécsi államminiszter, Sonnenfels.

A latin címek (4 cím, 14%) közül kettő az újságok történetének korai szakaszához kapcsolható, mikor még hazánkban a tudományok szinte kizárólagos nyelve a latin volt. Rákóczi sem találhatott volna internacionálisabb nyelvet, melyen a világot tájékoztathatta volna a magyarországi szabadságharcról. A későbbi kettő pedig a felvilágosult értelmiségieknek azon csoportjához vehető, mely a nemzetfeletti nyelv használatával kívánta bemutatni hazánknak és nem kevésbé a külföldnek a magyar kulturális élet eredményeit.

E rövid elemzés zárlatában néhány szót kell még szólni a címek és az újságok témáinak (táblázat 4. oszlop) kapcsolatáról. Noha a kategóriábaosztás talán nem eléggé finom, de a táblázat adatait vizsgálva leginkább az derül ki, hogy az újságok címei és tartalmuk tematikai felosztása között nem lehet szoros összefüggéseket kimutatni. Nagy általánosságban elmondható, hogy a politikai híradásokat és az általános tájékoztatást szolgáló újságok címeiben megtalálható a *hírvivő*, *hírmondó* és a *Mercurius* szó, de akadnak fontos kivételek is. Összességében talán azt mondhatjuk, hogy az újságok címadási szokásaiban meghatározóbb volt a hagyomány követésének igénye, mint a tradíció aktuálissá tételének, az adott újságra szabásának gondolata.

THIMÁR ATTILA

A térképi névírás napjainkban és a FÖMI földrajzinév-tár adatbázisa

Talán még ebben a körben sem közismert, hogy a térképi és hivatalos alkalmazásra szánt földrajzi nevek megállapítására, ill. megváltoztatására kormányrendelet alapján Földrajzinév-bizottság (FNB) működik a Földművelésügyi Minisztériumban, elnöke Földi Ervin. A bizottság hatáskörébe tartozik, hogy döntsön a földterületek, a víz-, táj- és domborzati nevek, a természetvédelmi területek, a névvel jelölt közlekedési objektumok nevét, illetve a külföldi földrajzi nevek hazai használatát illetően. A bizottság véleményét ki kell kérni a helységnevekkel kapcsolatban névváltoztatás és új község alakításának kezdeményezése során. A bizottságnak véleményeznie kell a bel- és külterületi településrészek nevét, ha az önkormányzat azt kéri az ilyen nevekre irányuló névalkotás vagy névváltoztatás előkészítése során. A döntéseket az egyes ágazatok (pl. országnevek – külügy, helységnevek – belügy, víznevek – KHVM) képviselőinek egyetértésével kell meghozni. Az érdekelt országos hatáskörű szerveken kívül az MTA Magyar Nyelvi Bizottsága, Nyelvtudományi és Történettudományi Intézete is képviselve van a Földrajzinév-bizottságban.

Bár a Bizottság létrehozásának célja az volt, hogy a térképi névhasználatot egységessé, a nyelvhelyesség és a hagyományok tekintetében megalapozottá tegye, mára több más területen is igénylik a bizottság állásfoglalását, pl. a MÁV az új vagy megváltoztatandó állomásnevekkel és külföldi állomások esetleges magyar nevével kapcsolatban, a KSH az új helységnévtár szerkesztése során a kisebb lakott helyek nevét illetően, a Belügyminisztérium a külföldön születettek születési helyének helyes anyakönyvi bejegyzése érdekében, ill. az MTI egy-egy új államalakulat, szakadár tartomány, az ottani helységek stb. nevével kapcsolatban (az más kérdés, hogy ez az újságokban nem mindig jelenik meg).

E bevezetés után engedjék meg, hogy egy-egy érdekesebb döntésén keresztül bemutassam az FNB működését.

Külföldi nevek

Számos változás történik az országnevekben, ezek többsége az ún. teljes – az állam belső berendezkedésére való utalást tartalmazó – nevekben történik, betoldanak vagy kihagynak olyan szavakat mint *demokratikus*, *szövetségi*, *szocialista* stb. Akadnak azért érdekesebb esetek is. Két ország, *Elefántcsontpart* és az egykori *Burma* diplomáciai úton kezdeményezte szerte a

világban országuk nevének megváltoztatását. *Elefántcsontpart* azt akarta elérni, hogy az országot mindenütt franciául, *Côte d'Ivoire*-nak nevezzék. A bizottság – a nemzetközi gyakorlattal szemben – az *Elefántcsontpart* országnév megmaradását támogatta, úgy ítélte meg, hogy az a magyar nyelvben jól meghonosodott, míg a francia alak a magyarban nem létező írásjeleket tartalmaz, kiejtése és toldalékolása újabb problémákat eredményez. Elfogadta az FNB azonban *Burma* kérését. A *Burma* név ugyanis az angol fennhatóság idejéből származik, és az angolok egy országrész nevét alkalmazták az egész államalakulatra, míg az ország neve saját nyelvükön *Myanmar* (angol szövegben), ejtése „mjánma” vagy „mjánmar”. Mivel végső soron két burmai szó közül kellett választani, elfogadtuk a névváltoztatást, csak a második hang ejtése és írása maradt vitás. A magyar írásban y csak a gy, ly, ny, ty kettősbetűkben és a hagyományos írásmódú neveken fordul elő. Hangértékének megfelelő helyettesítése j-vel történne (vö. *Malajzia*), de kezdődhet-e egy szó a magyarban 'mj' mássalhangzó-torlódással? A végül elfogadott *Mianmar* tehát egy kissé magyarosított névnek tekinthető. Egyébként a század elején a szomszédos *Sziám* ugyanezen okokból és ugyanilyen módon változtatta a nevét *Thaiföldre*.

A volt Szovjetunió területén alakult legtöbb új, nem latin betűt használó ország esetében a belső név, az orosz és az oroszon keresztül átirított magyar név nem, vagy csak alig különbözik egymástól (pl. *Azerbajdzsán*, *Kirgizisztán*, *Ukrajna*). Régi magyar neve van *Örményország*-nak. A *Grúzia* név azonban kifejezetten orosz jövevény. Az ország belső neve a magyarból és az európai nyelvekből teljesen hiányzó *Kartveli*, valamint tény, hogy az ország orosz fennhatóság alá kerülése előtt a magyar térképeken és lexikonokban *Georgia* néven szerepelt. Függetlenné válásakor a *Georgiá*-t és az ezzel rokon neveket (vö. ném. *Georgien*) kezdték el használni a nemzetközi érintkezésben és a sajtóban, ennek nyomán a magyar sajtóban is. Tekintettel a *Grúzia* név erősen meghonosodott voltára, továbbá, hogy a régebbi, de ugyancsak jövevény *Georgia* írásképileg teljesen megegyezik az USA egyik tagállamának a nevével, és ennek következtében kiejtési és kommunikációs zavarok is várhatók, valamint arra, hogy a *grúz* melléknév egyszerű, és a magyar népnevek-országnevek rendszerébe jól illeszkedik a másik kettőből képezhetőkkal szemben, úgy döntött a bizottság, hogy a *Grúziá*-t magyar országnévként megtartja. Nem így vélekedett a bizottság a szintén orosz *Belorusszia* névvel kapcsolatban, hanem a sokévszázados hagyománnyal bírót (a XVI. századból adatolható) *Fehéroroszország* használatát javasolja. Az új állam a magyarban korábban ismeretlen *Belarusz* (lágy sz-szel) szóval nevezi magát, a népnév pedig *belarusz* (kemény sz-szel). A magyar sem írásban, sem kiejtésben nem tud különbséget tenni, és ez nem szerencsés, ámbar meg kell jegyezni, hogy a *japán* szó is kettős funkciójú. A *belarusz* szó a magyarban

sokkal inkább lenne alkalmas melléknévi, mint országnévi szerepre, márcsak azért is, mert az orosz melléknévi alak, a *belorusz*, közismert volt.

A volt Szovjetunió területén alakult, nem latin betűs országok egyéb neveivel kapcsolatban a bizottság a közvetlen, tehát a nem oroszból való átírás mellett foglalt állást, egyidejűleg – amíg ez az országoként ezres nagyságrendű névmennyiséget érintő folyamat lezajlik –, a korábbi orosz átírási alakot exonimává minősíti, és ezek szűrésével alakítja ki a szükséges és hagyományos kivételek körét. Ilyen kivétel marad pl. a *Kijev* a *Kiiv*-vel szemben. Abban viszont, hogy az orosz *Lvov* név helyett nem az ukrán *Lviv*-et alkalmazzuk, hanem magyar exonimaként a német *Lemberg*-et, a kárpátaljai magyarok mai névhasználatára volt a perdőntő.

Hazai nevek

Idén újra megjelenteti a Központi Statisztikai Hivatal a Magyar Köztársaság Helységnévtárát. Amióta kiadják a helységnévtárakat, sokat változott a helyesírás is, a nyelvi norma is. A helységnévtárak valamennyire követték a változásokat, pl. a *cz*-t *c*-re, a *szöllős*, *szöllös* alakokat *szőlős*-re, a rövid *i*-t a *víz* névelemet tartalmazó nevekben egységesen hosszú *í*-re javították. A mai napig bennmaradt viszont kilenc olyan szó, amit helységneveink elemeként a nyelvi normától eltérően írnak:

bucsu (>búcsú)	nyír (>nyír)
füz (>fűz)	szi(n) (>szí(n))
gyepü (>gyepű)	timár (>tímár)
hid (>híd)	töttös (>töttös)
himes (>hímes)	

A változtatás 19 községnevet érintene: *Baranyahidvég*, *Bucsu*, *Bucsuszentlászló*, *Csikóstöttös*, *Füzvölgy*, *Gyepükaján*, *Hidvérgardó*, *Himesháza*, *Kővágótöttös*, *Megyehid*, *Nyirád*, *Óhid*, *Rábahidvég*, *Sajóhidvég*, *Szabadhidvég*, *Szihalom*, *Szin*, *Szinpetri*, *Timár*. A bizottság ezek módosításáról döntött, s reméljük, hogy a községneveket érintő hosszadalmas jogi eljárások nélkül sikerül a javításokat véghezvinni.

1990-ig évtizedeken keresztül a községek egyesítésének, nagyobb településhez való csatolásának tendenciája érvényesült, 1990 óta viszont 67 új község alakult Magyarországon, 6 város, ill. község változtatta meg a nevét, és tucatjával folynak a kezdeményezések. Az új községek többsége a korábbi egyesítések megszüntetésével jött létre, 18 névvel azonban gazdagodott községneveink rendszere. Ezek nagyrészt régi, jelentős lakott helyek önállósulásai, mint *Eplény*, *Csataszög*, *Kulcs*, *Móricgát*. *Pilisjászfalu* azonban nem a korábban használt, és nem is a kérvényezett néven alakult községgé. Piliscsaba részeként az előtag nélküli *Jászfalu* volt a hivatalos neve, a helyi

lakosság viszont *Szárazágnak* mondja a falut, így az előkészítő bizottság a kötőjeles *Jászfalu-Szárazág* nevet kérvényezte. Szerencsére meg lehetett győzni őket, hogy a kettős, kötőjeles forma községnévként nem alkalmazható, és a *Jászfalu* a hagyománnyal bíró, sok évszázada adatolható név. Bár az önkormányzati törvény csak annyit ír elő, hogy az új község neve nem lehet azonos egy már meglévő község nevével, a Földrajzinév-bizottság arra törekszik, hogy a történelmi Magyarországon volt nevekkal se legyen azonosság. Márpedig Komárom vármegyének ma Szlovákiába eső részén volt egy *Jászfalu*, így egészült ki a név a szomszédos községekhez hasonlóan egy *pilis* előtaggal. Reméljük, nem fordul elő még egyszer, ami 1954-ben Csongrád megyében, hogy *Eperjes* néven alakulhasson község.

Ezen kívül is több olyan kérelmet tárgyalt a bizottság, amelyben a helyi lakosok kötőjellel kapcsolódó, kettős helységnév megalkotását javasolják. Egy dunakeszi kezdeményezés *Dunakeszi-Alag*-ra változtatná a város nevét. A *Fornádpusztá*-ból és *Kecsegepusztá*-ból alakuló új község a *Fornád-Kecsege* nevet akarja felvenni, a *Dabasiszőlők* néven nyilvántartott külterületi településrész önállósulva *Dabas-Szőlő* szeretne lenni. Véleményem szerint itt nem csupán egy-egy helytelenül használt kötőjellel van szó, hanem egyes közúti településhatár-jelző táblákon és a vasútállomásokon szokásos kettős névalakok kezdték ki a helységnévek rendszerét egy „*Kőbánya-Kispesten szállok le, tehát Kőbánya-Kispesten lakom*” féle logika alapján. Ugyancsak kizoríthatják a valódi településrésznevet a használatból az *Érd alsó*, *Érd felső* típusú állomásnevek. Az ilyen torzulások legjobb leelőhelyei az apróhirdetések, pl. Családi házat vennék *Dunakeszi alsó*-n; Nyaraló eladó *Balatonszabadi-Sóstó*-n, stb., holott ezek a nevek kizárólag az állomásra vonatkoznak. Nagyon üdvözlendő tehát, hogy a MÁV újabban nagy körültekintéssel és a Földrajzinév-bizottsággal együttműködve határoz az állomásnevekről. Idézet az 1990 óta érvényes MÁV utasításból:

- „A vasútállomások nevének megállapítása vagy módosítása esetén
- törekedni kell az egyszerű, összetétel nélküli nevek kialakítására;
 - előnyben kell részesíteni a helyi jelentőségű neveket;
 - meg kell óvni, vagy vissza kell adni a történelmileg kialakult vagy eredeti neveket;
 - kerülni kell a jellegtelen, felesleges tagokat tartalmazó, külön vagy kötőjellel írt nevek (alsó, felső, külső stb.) használatát;
 - nem alkalmazhatók a bizonytalan helyesírású, más állomásnevekkel összekeverhető nevek;
 - nem kell átvenni a települések összevonása során kialakított új településneveket;
 - az azonos közigazgatási területen létesülő új állomás nevének kialakításánál nem használható előtagként a közigazgatási egység neve.”

Térképi nevek

Sajnos a magyarországi nagyméretarányú térképészetben a névtan elhanyagolt terület volt. Ennek okát elsősorban az ilyen, pl. 1:10000 méretarányú térképek titkosításában látom, amit csak 1990-ben oldottak fel, s mivel a térképhasználók köre a honvédségre és más szűk szakmai intézményekre korlátozódott, nem is lehetett igény névrajzilag is kielégítő térképekre. A térképezés két nagy ága – a földmérési (kataszteri) és a topográfiai – más és más módon készítette el a térképek névrajzát.

A topográfiai térképek – bár gyakran nyúlnak vissza a régi kataszteri térképek névanyagához – alapvetően az ún. új felmérés keretében végzett saját gyűjtés eredményét alkalmazzák, és ezzel az óriási munkával számos nevet mentettek meg a feledéstől, pontosabban attól, hogy a mezőgazdasági nagyüzemek táblaszámaival helyettesítsék azokat. Minden elismerés mellett meg kell állapítani azonban, hogy a névanyag egésze több vonatkozásban nem felel meg a szakszerűség követelményeinek:

1.) Helyesírás, különös tekintettel az egybe-, külön- ill. kötőjellel való írásra.

2.) Hibás gyakorlat volt utótaggal bővíteni az önmagukban is megálló neveket, pl. így lett a *Rét feletti-ből Rét feletti dűlő, Ebédleső-ből Ebédleső-halom*, stb.

3.) Számos esetben a topográfus nem tud mit kezdeni a nyelvjárási, vagy egyéb helyi jellegzetességgel bíró szavakkal, és rosszul köznyelvesíti, pl. a Dunántúlon „gulakút”-nak hallott szó a térképen nem *Gulya-kút*, hanem *Gúla-kút* lett, a *Göbolyjárás* *Bögölyjárás* lett, a *Lódri-domb* pedig *Ródl-domb*.

4.) Az előzőhöz hasonló másik gyakori eset az idegen hangzású, vagy régies írásmódú családnevekből alakult földrajzi nevek eltorzulása, fonetikus leírása, pl. *Puhl-sarok* helyett *Pól-sarok*.

5.) Nemzetiségi vidékeken előfordul a nevek lefordítása, a legkirívóbb eset itt is a családnév, pl. *Tiefenbachacker* helyett *Tiefenbach-dűlő*-t talán lehet írni, de *Mélypatak-dűlő*-t semmiképp.

6.) Sajnos nem sikerült teljesen kivédeni a téeszek táblaszámainak használatát a térképeken, és nem szerencsés a patakok mellékágainak számmal való megjelölése sem.

7.) Torzulhatnak a nevek a szelvényhatárokon is. Gyakori, hogy egy patak mondjuk *Fövenyes* névvel folyik ki az egyik szelvényről és *Malom-patak* néven folyik be a másikra. A kedvenc példám a *Horpácsi-erdő*, melynek nevét a szelvényhatár kettévágta, s így *Pácsi-erdő* lett belőle.

A földmérési alaptérképekre többnyire az jellemző, hogy a régi, 1:2880 méretarányú kataszteri térképek névanyagát másolták át. Ez a névanyag mind helyesírásban, mind tartalmában és a nevek lokalizációját tekintve is elavult. A

földrajzi nevek egy része ugyanis igen változékony. Ilyenek a birtokosra utaló földrajzi nevek: ha a birtokos megváltozik, könnyen, de nem feltétlenül megváltozhat a birtok neve is. Megváltozhat egy földrajzi név a művelés jellegének módosulásával is, pl. irtás, erdősítés, összeszántás, szétparcellázás, stb. Ha a birtokos, illetve a művelés változása csak az eredeti névvel jelölt területnek csak egy részét érintette, akkor a név a megmaradt szűk-bb részre tolódik át, tehát a lokalizáció változik.

Talán sikerült kellőképpen megindokolnom, miért kezdett a Földmérési és Távérzékelési Intézet (FÖMI) egy olyan vállalkozásba, hogy az egész ország területén a térképi névanyagot felülvizsgálja, melynek során tekintettel kell lenni az élő névhasználatra és a művelésben bekövetkezett változásokra, de segíteni kell a hagyományos, helytörténeti jelentőségű nevek fennmaradását a térképeken. Az egyéb szempontokat a jelenleg forgalomban lévő térképek hiányosságai kapcsán említettem. A munka a történeti források (térképek, névjegyzékek, birtokkataszterek), ill. a nyelvészeti névgyűjtés adatainak kigyűjtésével kezdődik. Ezt követi minden esetben a helyi egyeztetés. Ennek során munkatérképeinken pontosan körülrajzolva lokalizáljuk a névvel jelölt földfelszíni részletet. Erre azért van szükség, hogy alkalmazáskor a megírás ne csússzon át más területekre, illetve, hogy a megírás szöge kövesse az adott földfelszíni részlet fekvését. Jelenleg az ország 20-22 %-ával végeztünk. A helyszíneli névanyag a Földrajzinév-bizottság elé kerül jóváhagyásra.

A térképre kerülő névkincs mennyiségi és minőségi tekintetben egyaránt erősen függ a térkép méretarányától. A Tolna megyei Alsónyék községben egymás mellett található öt viszonylag kicsi, szőlővel beültetett domb. Egy 1:10000 méretarányú térképen valamennyi az egyedi névén szerepelhet: *Felső-hegy*, *Kerek-hegy*, *Közép-hegy*, *Nap-hegy*, *Alsó-hegy*, míg egy 1:50000 méretarányú térképen éppencsak el lehet helyezni az összefoglaló *Szőlőhegyek* elnevezést. Az *alsó* – *felső*, *külső* – *belső*, *kis* – *nagy* stb. előtagpárokkal bővített két- vagy többelemű névalakok egy kisebb méretarányú térképen egyszerűsödnek. Tehát ami egy 10000-esen *Alsó-Kövecses-dűlő* és *Felső-Kövecses-dűlő*, az egy 25000-esen vagy 50000-esen csak *Kövecses-dűlő* formában helyezhető el. A több kisebb dűlőnév közül, ha mindegyik nem fér ki, a névtanilag vagy történetileg jelentősebbet hagyjuk meg.

Neveinkből a hozzájuk tartozó információkkal egy számítógépes adatbázist hoztunk létre, aminek a Földrajzinév-tár elnevezést adtuk. Az egész ország területére vonatkozóan elkészült az a rész, ami egy 1:50000 méretarányú térkép névanyaga lehet. Ez jórészt az 1970-es évek végén és a 80-as évek elején megjelent, Magyarország Földrajzinév-tára c. kiadvány (szerk. Földi Ervin) húsz kötetén alapul, de számos változtatással, bővítéssel. Ez az adatbázis 78 ezer nevet tartalmaz. A jelenleg zajló, 1:10000 méretarányú térképek

névanyagára irányuló helyszínelés adataiból folyamatosan egy részletesebb adatbázis épül föl. Egy névhez a következő információk tartoznak:

- a fekvés: megye, község;
- pontosabb lokalizáció koordinátákkal;
- a név forrásai;
- a földfelszíni részlet típusa: pl. erdő, dűlő, tó, hegy, város, sziget, mocsár stb., összesen 39 típus;
- hegyek, dombok esetében magasság;
- lakott helyek esetében lakosságszám;
- a név változatai, azaz más forrásokban előforduló variánsai.

Az adatbázis logikai szerkezetét úgy alakították ki, hogy többfajta lekérdezésre adjon lehetőséget. Külön visszakereshető mezőbe kerültek a többtagú nevek elemei, a fekvés, a típus, a változatok. Ezekre egyenként is, de kombinálva is lehet kérdezni, pl.:

- keresd X község neveit;
- keresd a völgyek nevét;
- keresd a völgyek nevét X és Y megyében;
- keresd a *láp*a elemet tartalmazó völgyek nevét X és Y megyében.

Ezekén kívül lehetőség van egy koordinátákkal meghatározott tetszőleges terület neveinek kigyűjtésére is. Őszintén remélem, hogy nyelvészek is igénybe fogják venni a Földrajzinév-tár adatbázist.

MIKESY GÁBOR

Nyitra vármegyei magyar és szlovák férfi keresztnévek Mária Terézia korában (1769–70)

Közleményemben Nyitra vármegye XVIII. századi névdivatjához kívánok adatokkal szolgálni. A Mária Terézia-féle úrbérrendezés során készült Nyitra vármegyei névösszeírások alapján, egy és ugyanazon időpontban három – a szlovák, a magyar és a német – névadási rendszer összevethető. Hogy világosabban lássuk a megye jellemzőit, érdemes idéznünk a *Lexicon locorum*

(1773) megyei összesítőjét valamint az első magyarországi népszámlálás (1785) adatait.¹

A megye területe:	5750	km ²
Népességszám:	289244	
Népsűrűség:	50,3	fő/km ²
Férfiak száma:	145347	
Családok száma:	56435	
Házak száma:	39482	
Települések száma:	450	
Községek száma:	413	
Mezővárosok száma:	37	
Római katolikus parochiák száma:	122	
Evangélikus parochiák száma:	1	
Szlovák nyelv dominál:	412	településben, ²
Magyar nyelv dominál:	47	településben, ³
Német nyelv dominál:	7	településben.

További forrásaimat az úrbérrendezés dokumentumai képezik. Nyitra vármegyében az úrbérrendezés 1769–71 között zajlott. Az úrbérrendezés előkészítő fázisából 43 ún. kilenc kérdőpontra adott magyar nyelvű bevallás őrződött meg. Az úrbérrendezés és a *Lexikon Locorum* nyelvre, nemzetiségre vonatkozó adatai nem mondanak ellent egymásnak. A *Lexicon* által szlováknak jelzett községek fassioi szlovák nyelvűek, a magyarnak jelzett községek bevallásai magyar nyelvűek. A többnyelvűnek jelzett települések fassioi pedig vagy magyar vagy szlovák nyelvűek. Az úrbérrendező biztosok az 1715-ös országos összeírás során használt esküformula frissen nyomtatott szövegével megeskették a községi előjárókat (a bírót, törvénybírót, az esküdteket és a falu öregjeit), hogy azok mindennemű „haragot, szeretetet félre téve” az igazat vallják, s semmit el nem tagadnak. A kilenc kérdőpontra adott válaszok lejegyzése így a községek előjáróságának bemondása, bevallása alapján történt. A rendező biztosok az előjáróság számára a lejegyzett választ tartoztak érthetően, anyanyelvükön visszaolvasni, az előjáróság tagjai pedig aláírásukkal

¹ Vö. DANYI DEZSŐ-DÁVID ZOLTÁN (szerk.), *Az első magyarországi népszámlálás (1784–1787)*. Budapest, 1960. 51–52, 104–117; *Lexicon locorum Regni Hungariae populosorum anno 1773 officiose confectum*. Budapest, 1920. 139–152, 312–313.

² A *Lexikon locorum* számos településen két, ritkábban három divatózó nyelvet is jelez.

³ Mindegyik magyarnak, szlovák-magyarnak vagy szlovák-német-magyarnak jelzett település a vármegye nyitrai járásában volt található. Vö. *Lexikon locorum* id. mű.

hitelesítették az összeírók által rögzített válaszok valóságtartalmát. Aki nem tudott írni, neve mellé keresztet rakott.¹

A továbbiakban bemutatott keresztneveket az úrbérrendezés lezárásakor készült, a nyomtatott urbáriumhoz csatolt tabellákból gyűjtöttem ki. A Magyar Országos Levéltárban a 36 magyarnak vagy magyar nyelvűnek jelzett településről maradtak fenn.² A tabellákba bevezetett háztartásfők nevei az esetek túlnyomó többségében kételeműek, s közöttük csak elvétve találunk női nevet (pl. *Varecska özvegye Magyarsók; Szür Szaboné özvegy Újlak*). A háztartásfők száma és a kételemű férfi keresztnevek száma tehát közelít egymáshoz, de nem minden település anyagában azonos. A családfők keresztnevei a tabellákban magyar nyelven szerepelnek. Az általam ismert ruszin, gorál (lengyel) és szlovák keresztnevektől eltérően a magyar keresztnevek túlnyomó többsége változatokat nem mutat föl. Persze helyesírási változatok előfordulnak, de tény, hogy a latin névnek (etalon, invariáns) a szlovák, ruszin és gorál (lengyel) nevektől eltérően az esetek zömében minden község összeírásában ugyanaz a magyar névalak felel meg, ami egy egységes norma meglétéről tanúskodik. Változatokat a *Philiphus*, *Georgius*, *Gregorius*, *Samuel*, *Stefanus* és *Urbanus* nevek mutatnak fel. A *Daniel Danis* (egyszer) változatban, a *Leopoldus* csak *Leopold* (kétszer) változatban szerepel. Az Istók e korban önállósult névváltozatként értékelhető, a Nyitra megyei falvakban gyakrabban fordul elő, mint az István. A *Filip*, *Gregor*, *Gyuro*, *Samó* névváltozatokat szlovákok viselhették, amit a családnevek vallomása is alátámaszt.

Név	Névváltozat	Száma
Philiphus	Fülöp	2
	Filip	1
Georgius	György	310
	Gyuro	2
Gregorius	Gergely	6
	Gregor	3

Név	Névváltozat	Száma
Samuel	Samu	1
	Samó	2
	Szamuel	2
Stephanus	István	241
	Istók	262
Urbanus	Urban	8
	Orban	1

¹ Vö. BENDA KÁLMÁN: A felvilágosodás és a paraszti műveltség a XVIII. századi Magyarországon. Valóság. 1976. 4. sz. 54–61.

² A Mária Terézia-féle úrbérrendezés iratanyaga a Helytartótanácsi Levéltár Urbariai fondjában található törvényhatósági betűrendben. Ma már ez az anyag mikrofilmen tanulmányozható a Magyar Országos Levéltár Mikrofilmtárában. A Nyitra vármegyei mikrofilmek jelzete ill. száma: 4197–4203. Az általam használt mikrofilmek a megye anyaga községsoros ábc-rendben kutatható.

Nevek száma: 49. Névelőfordulások száma: 3243. Egy névre eső előfordulások átlaga: 66,18. Az öt leggyakoribb (legdivatosabb) Nyitra vármegyei magyar férfi keresztnév: *János, István, Mihály, György, Ferenc*.

A nyitrai magyar településeken az úrbérrendezés lezárásakor az alábbi nevek adatolhatók

N ^o	Név	Előfordulás száma, s %-os arányuk gyakoriságuk szerint	
1	János	637	19,64%
2	István (Istók)	503	15,51%
3	Mihály	324	9,99%
4	György	323	9,96%
5	Ferenc	291	8,97%
6	András	217	6,69%
7	József	175	5,40%
8	Pál	149	4,59%
9	Márton	121	3,73%
10	Ádám	83	2,56%
11	Mátyás	81	2,50%
12	Miklós	50	1,54%
13	Imre	36	1,11%
14	Péter	22	0,68%
15	Tamás	22	0,68%
16	Jakab	21	0,65%
17	Lőrinc	17	0,52%
18	László	16	0,49%
19	Sándor	14	0,43%
20	Antal	13	0,40%
21	Lukács	13	0,40%
22	Albert	12	0,37%
23	Simon	10	0,31%
24	Benedek	9	0,28%
25	Gergely	9	0,28%

N ^o	Név	Előfordulás száma, s %-os arányuk gyakoriságuk szerint	
26	Urbán	9	0,28%
27	Balázs	6	0,19%
28	Bálint	6	0,19%
29	Bertalan	6	0,19%
30	Ignác	6	0,19%
31	Gáspár	5	0,15%
32	Máté	5	0,15%
33	Samu	5	0,15%
34	Fülöp	3	0,09%
35	Károly	3	0,09%
36	Vencel	3	0,09%
37	Ambrus	2	0,06%
38	Dávid	2	0,06%
39	Leopold	2	0,06%
40	Zsigmond	2	0,06%
41	Ágoston	2	0,06%
42	Danis	1	0,03%
43	Elek	1	0,03%
44	Farkas	1	0,03%
45	Ferdinánd	1	0,03%
46	Flórián	1	0,03%
47	Kajetan	1	0,03%
48	Lajos	1	0,03%
49	Vince	1	0,03%
	Összesen	3243	100,00%

Összehasonlításként ismerkedjünk meg más régiók általam feldolgozott névstatisztikai adataival.¹ A legelterjedtebb Zemplén vármegyei magyar keresztnév: *János, István, Mihály, András, György*. A legelterjedtebb Bereg vármegyei magyar keresztnév: *János, István, Mihály, András, György*. A legelterjedtebb Szepes vármegyei német keresztnév: *János, Jakab, Mihály, György, András*. A legelterjedtebb, ha úgy tetszik a legdivatosabb Szepes vármegyei gorál (lengyel) férfi keresztnév: *János, Adalbert, Mátyás, Jakab, Mihály*. A legdivatosabb Szepes vármegyei ruszin nevek: *János, Mihály, György, András, Mátyás*. A legdivatosabb Szepes vármegyei szlovák nevek: *János, György, András, Mihály, Márton*. A legdivatosabb zempléni szlovák nevek: *János, András, Mihály, György, Jakab*. A legdivatosabb Bereg megyei ruszin nevek: *János, Tódor, Gergely, Jakab, Bazil*. A legelterjedtebb Zemplén vármegyei ruszin keresztnév: *János, András, Bazil, Ferenc, Mihály*.

Meglepődve tapasztaltam, hogy a Magyar Királyság északkeleti régiójában etnikumtól függetlenül a legelterjedtebb név a *János*. E tény tett kíváncsivá, s ösztönzött, többek között, további régiók keresztnéveinek statisztikai vizsgálatára.

A tíz leggyakoribb névváltozat (1769–74)

	Szepes				Zemplén		
	gorál	szlovák	ruszin	német	ruszin	szlovák	magyar
1.	Vojtek	Janko	Janko	Joann	Ivan	Janko	János
2.	Kuba	Jano	Jano	Jakob	Vaszily	Dzura	István
3.	Jasek	Misko	Vanyo	Michael	Fedor	Onder	Mihály
4.	Macsek	Onda	Misko	Martin	Hricz	Mihal	András
5.	Jendrek	Juro	Petro	Andreas	Petro	Milyo	György
6.	Michal	Kuba	Vasko	Paul	Andrij	Pavol	Pál
7.	Josek	Martin	Stefan	Michel	Janko	Hreha	József
8.	Simek	Marczin	Onda	Girg	Simko	Valya	Ferenc
9.	Tomek	Jakub	Szeman	Mathias	Lukacs	Tomko	Márton
10.	Pavel	Maczko	Maczko	Georg	Janko	Petro	László

¹ Vö. UDVARI ISTVÁN, Szepességi szlovák községek előjáróinak keresztnévei Mária Terézia korában. NAGY LÁSZLÓ KÁLMÁN (szerk.): Lengyelek – magyarok – szomszédai. Tanulmányok a KLTE Lengyel Nyelv és Irodalom Tanszéke 1994. október 25–26-án rendezett konferenciájának anyagából. Debrecen, 1994. 139–166; Uő.: XVIII. századi adatok a szepességi gorálok névszótárához: BANCZEROWSKI JANUSZ (szerk.): Polono Hungarica VII. Budapest, 1995. 154–168; Uő.: Zemplén vármegyei szlovák községek előjáróinak keresztnévei Mária Terézia korában (1772). Vizsgálódások a névdivat körében. Studia Slavica Savariensia N° 2. Szombathely, 1994. 52–69; Uő.: Bereg vármegyei magyar férfi keresztnévek Mária Terézia korában. Kárpátaljai Szemle. 3. évf. 1995. 6–7. sz. 25–27; Uő.: Zempléni ruszin községek előjáróinak nevei Mária Terézia korában (1772). NÉ. 16 (1994): 44–50.

	Sáros		Bereg		Nyitra	
	ruszin	szlovák	ruszin	magyar	szlovák	magyar
1.	Michal	Janko	Ivan	János	Jano	János
2.	Stefan	Onda	Hricz	István	Juro	Istók
3.	Vaszily	Onder	Fedor	Mihály	Marczin	István
4.	Petro	Jura	Vaszily	András	Michal	Mihály
5.	Fedor	Misko	Jaczko	György	Stefan	György
6.	Danko	Dzura	Michajlo	Ferenc	Adam	Ferenc
7.	Jurko	Estok	Stefan	Miklós	Tomas	András
8.	Lukacs	Marczin	Petro	Pál	Ondrej	József
9.	Szeman	Jakub	Andrej	Márton	Pavel	Pál
10.	Andrij	Michal	Olexa	László	Jozef	Márton

UDVARI ISTVÁN

Archistratéga Szent Mihály Arkangyal címünnepű máriapócsi templom anyakönyve (1749–1795)

A Hajdúdorogi Görögkatolikus Egyházmegye Levéltárában, Nyíregyházán őrzik az Archistratéga Szent Mihály Arkangyal máriapócsi templom egyik XVIII. századi anyakönyvét. Az anyakönyvet a Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye latin melletti másik hivatali nyelvén, egyházi szláv nyelven a máriapócsi egyházközség adminisztrálását végző bazilita atyák vezették 1749-től. Dolgozatomban ezt a folyóírásos, cirill betűs, ruszin népnyelvi elemekkel tarkított egyházi szláv nyelvű¹ matrikulát szeretném bemutatni, ezzel tisztelve a Máriapócs népességének lelki gondozását végző, Máriapócson több iskolát is fenntartó baziliták és a község hajdani lakosai emlékének.

¹ A monostor szerzeteseinek aktív és passzív nyelvhasználatával kapcsolatban értékes megfigyeléseket tett OJTOZI ESZTER. L. A máriapócsi baziliták cirillbetűs könyvei. Debrecen, 1982. 31; Vö. még. NÉ. 13 (1991): 74–97; NÉ. 10 (1985): 54–78.

Az anyakönyv külső leírása

Az anyakönyv korabeli, barna keménypapír kötésű¹, hossza 32 cm, szélessége 10,5 cm. Oldalszáma: 162 (számozatlanul). Az anyakönyv 7 szerkezeti-tartalmi részre tagolható.

1. Elülső védőlap² (2 oldal).
2. Görög katolikus megkereszteltek anyakönyve³ 1749–1777. (107 oldal).
3. Nem görög rítusúak keresztelési anyakönyve⁴ 1792–1795. (5 oldal).
4. Latin rítusú kereszteltek névkönyve⁵ 1776–1770. (2 oldal).
5. Házasultak anyakönyve⁶ 1773–1776. (6 oldal).
6. Elhunytak anyakönyve⁷ 1773–1777. (6 oldal).
7. Hátsó védőlap⁸ (2 oldal).

Felvetődik a kérdés, ez volt-e Máriapócs görögkatolikus közösségének első anyakönyve? Erre egyértelműen nemmel kell válaszolnunk. Az egyházi-hivatali írásbeliségben sajátos helyet elfoglaló anyakönyvek vezetését a Munkácsi Egyházmegyében először De Camelis József püspök írta elő⁹ 1690-ben.

¹ A kötéstáblán XVIII. századi folyóírással: Kereszteltek és házasultak anyakönyve az 1749. esztendőből.

² Az elülső védőlap rectóján: Matrikulának mondott könyv, mely a megkeresztelt és miroval megkent fiú és lánygyermekeket névszerint tartalmazza magában, kiadatott az Archistratéga Szent Mihály Arkangyal templom melletti máriapócsi monostorban, az 1749. esztendőben.

³ Első bejegyzés: 1749. október 24. A keresztelő szerzetespap: Bonifác. A megkeresztelt és szent miroval megkent neve: Riskó János. Az utolsó bejegyzés: 1777. október 27. A keresztelő szerzetespap: József, a megkeresztelt és szent miroval megkent neve: Gyurkanics Mihály.

⁴ Első bejegyzés: 1792. szeptember 8. A keresztelő szerzetespap: Almási Theodoszij. A megkeresztelt, de szent miroval nem megkent gyermek neve: Erzsébet Pócspetri községből. Utolsó bejegyzés: 1795. augusztus 16. A keresztelő szerzetespap: Hegedűs Izidor. A megkeresztelt, de szent miroval nem megkent gyermek neve: Matis András. Az anyakönyv e részét 21 üres oldal követi.

⁵ Első bejegyzés: 1766. szeptember 20. Keresztelő szerzetespap neve: Izsák. A megkeresztelt, de szent miroval meg nem kent neve: Johan Irgard Schmidt. Utolsó bejegyzés 1771. szeptember 8. A keresztelő szerzetespap neve: Makariosz. A megkeresztelt, de szent miroval meg nem kent gyermek neve: Hesko András. Ezt követően 6 üres oldal következik.

⁶ Első bejegyzés ideje: 1773. január 13. Az eskető szerzetespap neve: Ágoston. A házasságra lépők nevei: Kobilá Gábor Gyulajból és Sarkadi Anna. Utolsó bejegyzés ideje 1776. szeptember 24. Az eskető szerzetespap neve: Gervasziusz. A házasságra lépők nevei: Oláh János és Asztalos Mária. Ezt két üres oldal követi.

⁷ Az első bejegyzés ideje: 1773. január 13. Az elhunyt neve: Demeter, koldus. Az utolsó bejegyzés ideje: 1777. november 16. Az elhunyt neve: Kocsis László.

⁸ A hátsó védőlap versóján megismétlődik az elülső védőlap szövege, kiegészítve a következőkkel: az Úr 1774. esztendeje augusztus hava első napján M.K. házfönökségének idejében. (Az M.K. inicialé Martirius Kasper máriapócsi igument jelöli.)

⁹ Vö. HODINKA ANTAL, A munkácsi görög-katolikus püspökség története. Bp., 1910. 418–419.

Bizánczy György püspök Nagyszombatban 1727-ben megjelentetett kazuisztikája (esettana) több helyen is tárgyalja az egyháznak az anyakönyvezéssel kapcsolatos elvárásait¹. Bizonyosak lehetünk tehát abban, hogy a máriapócsi parókián a baziliták 1749-es odatelephüléséig is vezettek anyakönyvet.

Az anyakönyvek fontos forrásai a történeti demográfiának, felhasználhatók a parókia és családtörténethez, népességtörténeti és biográfiai kutatásokhoz, stb. Mivel a matrikulák tulajdonképpen a nevek könyvei, ezért elsőrendű forrásai a névtannak, az onomasztikának is. Az anyakönyvek megőrzése és óvása fontos érdeke tehát minden egyházi-vallási közösségnek. Az anyakönyvek értékeire a Munkácsi Egyházmegye történetírója, Hodinka Antal is felfigyelt, egy töredékesen megőrzött dolgozatában az 1862-es Munkács egyházmegyei schematizmus alapján vizsgálja, mely egyház-községekből maradtak fenn régi anyakönyvek és melyik évből².

Latin rítusúak születési anyakönyvéről

Az 1792 és 1795 között megkeresztelt latin rítusúak többsége, 23 gyermek Pócspetriből való, Ófehértóból 4 gyermek, Kállósemjén, Hete, Nyírbogát és Kisléta községekből pedig 1-1 gyermek. Ezekből 28 fiút és leányt Almási Theodosziosz keresztelt meg, kettőt pedig Hegedűs Izidor szerzetespap. A római katolikus keresztnévanyag lényegesen nem különbözik a görög katolikustól. Csupán két keresztnév nem adatolható a görögkatolikus nevek között: *Márton* és *Mechtilda* (pócspetri sváb leány neve). A latin rítusúak további keresztnévei:

Lánynevek	
Mária	(6 előfordulás)
Borbála	(5)
Anna	(4)
Erzsébet	(3)
Agafia	(1)
Ilona	(1)

Fiúnevek	
Mihály	(7 előfordulás)
János	(6)
András	(2)
József	(1)
László	(1)
Tamás	(1)
Tódor	(1)

¹ Vö. Kratojke pri padkov moralnih ili pravnih shranjevanje duhovnim oszobam potreboje (Morális vagy erkölcsi esetek lelkészeknek szükséges rövid gyűjteménye). Nagyszombatban, 1727. 40, 167, 186, 234, 235.

² Adatok a Munkácsi Egyházmegye anyakönyveiről: Hodinka Antal válogatott kéziratai. Vasvári Pál Társaság Füzetei 11. Nyíregyháza, 1992. 71–77. Az 1862-es schematizmus alapján Hodinka Antal az 1749. évet tünteti fel, melyből a legrégebbi máriapócsi anyakönyv fennmaradt. A Hajdúdorogi Egyházmegye és Miskolci Apostoli Kormányzóság Schematizmusa (Nyíregyháza, 1982. 70) valószínűleg tévesen, 1745-től jelez anyakönyvet Máriapócon.

A házasultak anyakönyvéről

Az itt bemutatott anyakönyvben 33 bejegyzés található házasultakról¹. Az 1773–77 között Máriapócson megkötött 33 házasságból nyolcban az egyik házasuló fél más település lakója volt, öten pedig a monostori személyzet tagjai voltak. Az alább közreadott adatokból az is kitűnik, hogy elsősorban a férfiak kerestek Pócson házastársat, jelezve a pócsi leányzók erényességét, jó hírét, utalva ugyanakkor arra is, hogy pócsi lakosoknak mely falvakkal voltak szorosabb rokoni, vallási kapcsolatai.

N ^o	Pócsi házastárs neve	Másik házastárs	
		neve	származási helye
1	Tóth János mostohalánya	Kobila Gábor	Nyírgyulaj
2	özv. Konikáné	Kristóf bátori görög	Nyírbátor
3	Kocsis Anna	Dolhy Mátyás	Nyírlugos
4	Cservák Ilona	Meleg Gábor	Hajdúdorog
5	Kovács Mária	Nagy Péter	Varsány
6	Majoros Mária	Popovics András	Oros
7	Ignác Pelagia	János	Kisléta
8	Majoros János	a vasvári parochus leánya Borbála	Nyírvasvári

N ^o	Monostori alkalmazott		Pócsi házastárs
	neve	foglalkozása	neve
1	Kascsák János	kerékgyártó	Halász Katalin
2	Dániel György	béres	Beniczky Rozália
3	Pilissi János	csizmadia	Csordás Mária
4	Éva	szolgálólány	Pál, Olsavszky Anna szolgálója
5	Mária	szolgálólány	Csiribán János

A továbbiakban a bemutatott anyakönyv törzsét kitevő, a kötet 2. tematikai-tartalmi egységét alkotó, a görög katolikus megkereszteltre vonatkozó bejegyzéseket kívánom részletesebben bemutatni. Komplex elemzésre, részletes értékelésre terjedelem hiánya miatt még e szűkebb területen sem vállalkozhatom.

¹ Az 1773–77 között eskető szerzetes papok: Gervaszusz (10 esketés); Jakab (9), Arszeniusz (8), Ágoston (3), János (2), Illés (1).

Eltérően a XVIII. század végén általánossá vált gyakorlattól, melynek megfelelően a keresztelés, temetés vagy esketés tényét, idejét, a neveket stb. táblázatban rögzítették, a szóban forgó máriapócsi anyakönyvben összefüggő, folyamatos szöveget képez egy-egy bejegyzés¹.

Pl. 1760 május 20-án, én, Szilveszter szerzetespap megkeresztelém és szent miroval megkeném Mihály fiúgyermeket, törvényesen megesküdött nemes szülők, Olsavszky György és felesége Mária gyermekét. Keresztszülők nemes Vitális Máté úr és Bossányi Ilona úrnő.

1773 október 8-án, én, Arsenij szerzetespap megkeresztelém és szt. miroval megkeném az úr szolgáját Mihályt, aki törvényesen megesküdött szülöktől, Dudás Simon apától és Anna nevű anyától született, keresztapja György, a monostor szakácsa, keresztanyja Zsuzsanna, a köműves felesége.

1775 február hó 8-án Gervaszij papszerzetes három kihirdetés után, nem találva semmilyen akadályt összekötöttem Isten szolgáját Szilágyi Pál ifjat, Isten szolgálólányával Balogh Agáfia hajadonnal. Hiteles emberek jelenlétében.

1775 július 11-én eltemetett nemes Olsavszky György úr 42 éves.

Az anyakönyv görög katolikus megkeresztelteket feltüntető fő részében 717 bejegyzés található. Amíg a kötetben latin rítusú megkeresztelteknak külön fejezetet, részt nem alakítottak ki, (1766), az itt tárgyalt fejezetbe kerültek be (elvétve) a római katolikus keresztelések is, feltüntetve, hogy a megkeresztelt szt. miroval nem lett megkenve (nem lett megbérmálva kereszteléskor).

Pl. 1762 esztendő november 2-án, én Izsák szerzetespap megkereszteltem, de szt. miroval meg nem kentem Pestát és Máriát Kőkényesi Pesta és Mária házastársak gyermekeit. Keresztszülők Szabó András és Katlja, a pallér felesége.

E fejezetbe kerültek bele a zsidó és cigány gyermekek megkeresztelései is. Az anyakönyv e fejezete szerint ebben az időben négy zsidó és két cigány gyermeket ill. ifjút kereszteltek és bérmáltak meg a görög rítus szabályai szerint Máriapócson.

¹ A megkeresztelték nevei általában kanonizált egyházi szláv formában kerültek lejegyzésre pl. Joan Georgij; Varvara, Pelagija, Jeliszavefta, Andrej stb. Ruszin népnyelvi alakok mellett ritkán előfordulnak magyar népnyelvi formák is: Erzsóka, Erzsa, Simon, Gyuri stb. Magyar népnyelvi keresztnévek gyakrabban feltűnnek a szülők nevének lejegyzése során, de még gyakrabban a keresztszülők nevének beírásakor.

Pl. 1773. esztendő október hava 20. napján, én János szerzetespap megkereszteltem és szt. miroval megkentem Mihály fiút, aki 12 esztendő, s valamikor Lengyelországban Manio községben zsidónak született, törvényes házasságban élő zsidó szülőktől Arm apától és Bajla anyától. Keresztapa Deák György máriapócsi görög, keresztanya Schzülcz Zsuzsanna nagyságos asszony.

Egy 1772-es bejegyzés szerint a szerzetes atyák megkülönböztették a román híveket.

Pl. 1772 esztendő február hó 12. napján én Gervaciusz papszerzetes megkeresztelém és szent miroval megkeném Annát, oláh rítusú szülők leányát Ófehértóról. Keresztszülők valának a monostor boltosa (és felesége).

A szülők és a keresztszülők családnevét gyakran azok foglalkozása helyettesíti, az is előfordul, mint az itt idézett példában, hogy a szülők neve hiányzik, vagy a név helye csak ki van pontozva. A foglalkozásnevekre még később kitérek, mikor a templom -és monostorépítés anyakönyvben tükröződő vonatkozásairól szólnék. Itt is jelzem viszont, hogy a monostor és majorságának alkalmazottai meghatározó szerepet töltek be ekkor a falu belső életében. A Károlyi gróf által 1758-ban a bazilita rendnek ajándékozott máriapócsi birtokon¹ a monostor az anyakönyvi bejegyzések szerint asztalost, csizmadiát, kerékgyártót, kocsist, kondást, juhászt, gulyást, szabót, szakácsot, szolgáléányokat, boltost és kocsmárost foglalkoztatott, akikre egy inspektor ügyelt fel.

A máriapócsi lakosok előszeretettel hívták meg keresztszülőnek a monostor alkalmazottait. 1773-ban például két gyermeket tartott keresztvíz alá a monostor szabója, Szamel Mihály, György monostori szakács öt újszülöttet, Kascsák János kerékgyártó, Szemancsuk János kondás, Tóth Ferenc kocsis, Tóth János inspektor pedig egyet-egyet.

1776 április 9-én János nevű novícius tartotta keresztvíz alá Tokár Annát. A monostorban szolgáló atyákat egyébként valamilyen ok miatt nem hívták keresztapának, ugyanis mindössze egy bejegyzésben szerepel szerzetes keresztszülői minőségben.

Pl. 1773 esztendő december 20. napján, én Arszenij szerzetespap megkereszteltem és szt. miroval megkentem Isten szolgáját Bazilt,

¹ Erről I. P. DUDÁS BERTALAN OSBM, A baziliták szerepe a Hajdúdorogi Egyházmegye történetében: TIMKÓ IMRE (szerk.), A Hajdúdorogi Bizánci Katolikus Egyházmegye Jubileumi Évkönyve. 1912–1987. Nyíregyháza, 1987. 103–106.

törvényes szülők, Holodnij Péter és Anna fiát. Keresztapa lön Kovejcsak György monostori kredenciár, keresztanya Liza, Sebestyén kőműves felesége.

Az anyakönyvi bejegyzések szerint a megkereszteltek többségének egy-egy keresztanyja és keresztapja volt. Az iker gyermekek egy részét is közös keresztszülők tartották keresztvíz alá. Mintegy öt újszülöttnél találtam két-két keresztapát és -anyát.

Pl. Az Úr 1753. esztendeje január hó napján én, Makariosz szerzetes pap megkereszteltem és szt. miroval megkentem Bazilt, törvényesen házas szülők, Talyigás János, és Pelágia gyermekét. Keresztvíz alá tartották Jakab Palko, Rácz János, Vorobok Agafija és Ilona.

Az Archistratéga Szent Mihály Arkangyal templom görögkatolikus megkereszteltek anyakönyvének bejegyzései szerint elvétele leveleki, ófehértói, kislétai, pócspetri, encsencsi, nyírbogáti szülők is elhozták Máriapócsra megkeresztelni gyermeküket. Nyírgyulajból hat megkereszteltet találtam. Idézzünk ezekből egy bejegyzést:

Az Úr 1761. esztendeje szeptember hava 12. napján én, Gervaszusz szerzetes pap megkereszteltem és szt. miroval megkentem Mihályt, törvényesen megesküdött szülők Gyulajból való Poszelak Mihály és felesége Ilona fiúgyermekét. Keresztszülők: Juhász András, Pataki Anasztázia.

Máriapócscon történt letelepedésüktől kezdve a bazilita atyák látták el a parochiális teendőket. Az Archistratéga Szent Mihály Arkangyal templom itt tárgyalt anyakönyv szerint mindössze négyszer kereszteltek nem szerzetes papok.

Pl. 1750. esztendő szeptember hava 30 napján én, Petkovszky János¹ megkereszteltem és szt. miroval megkentem Jánost, Pál Mihály fiát. Keresztszülők Szűcs János és Mária, a tégláégető felesége.

¹ Petkovszky János Olsavszky M. Manuel püspök bizalmasa. A Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye akkor legnagyobb egyházközségének, Hajdúdorognak parochusa, Szatmár és Szabolcs archidiakónusa. Tanulmányait a bécsi Pázmáneumban végezte. A hajdúdorogi anyakönyvek az 1750-es évektől őrzik bejegyzéseit. L. még LENGYEL ENDRE, A görög katolikus egyház Szabolcs megyében: BOROVSZKY SAMU (szerk.), Szabolcs vármegye. Budapest, é.n. 348.

Kereszteltek száma 1749–1777: 717. Papszerzetesek által kereszteltek száma: 713. Papok által kereszteltek száma: 4. Fiú kereszteltek száma: 369. Leány kereszteltek száma: 348. Férfi nevek száma: 31. Női nevek száma: 18. Leggyakoribb (legdivatosabb) férfi keresztnév Máriapócs: János, Mihály, László, György, Tódor. A megkereszteltek közel 30%-a a János nevet kapta. A leggyakoribb (legdivatosabb) női keresztnév Máriapócs: Mária, Anna, Ilona, Erzsébet, Borbála. a leánygyermek több mint 36%-a a Mária nevet kapta a keresztségben.

N ^o	Női név	Év					
		1749–58	1759–67	1768–72	1773–77	1749–77	%
1	Agafia	1	3	5	2	11	
2	Anna	18	24	23	17	82	23,56
3	Anasztázia	7	–	5	1	13	
4	Borbála	2	6	1	5	14	4,02
5	Erzsébet	3	8	3	7	21	6,03
6	Éva	6	2	1	1	10	
7	Jevdokia	–	–	2	–	2	
8	Jevsztatia	1	–	–	–	1	
9	Julianna	1	–	4	1	6	
10	Ilona	8	9	10	10	37	10,63
11	Katalin	–	1	2	2	5	
12	Krisztina	–	–	1	–	1	
13	Mária	28	42	35	22	127	36,49
14	Pelagija	5	2	1	1	9	
15	Rozália	–	1	–	–	1	
16	Teodoszija	1	–	–	–	1	
17	Zsófia	1	–	2	1	4	
18	Zsuzsanna	1	–	1	–	1	
	Összesen:	83	98	97	70	348*	

* A százalék a 348-hoz viszonyítandó

N ^o	Férfi név	Év					
		1749–58	1759–67	1768–72	1773–77	1749–77	%
1	Ádám	–	–	1	1	2	
2	András	5	6	4	2	17	4,60
3	Antal	–	1	4	1	6	
4	Dániel	–	–	–	1	1	
5	Demeter	1	2	–	2	5	
6	Elek	3	2	5	4	14	
7	Fülöp	–	–	1	–	1	
8	Gábor	1	–	–	–	1	
9	György	5	11	9	12	37	10,02
10	Gergely	–	3	1	2	6	
11	Ignác	1	–	–	–	1	
12	Illés	2	3	–	1	6	
13	István	5	3	1	1	10	
14	Jakab	2	2	–	–	4	
15	János	27	31	22	23	103	27,91
16	József	–	–	2	–	2	
17	Konstantin	–	1	–	–	1	
18	László (Bazil)	10	11	5	14	40	10,84
19	Lázár	–	–	1	–	1	
20	Lukács	3	–	–	–	3	
21	Máté	1	2	–	–	3	
22	Mihály	7	20	12	22	61	16,53
23	Miklós	3	–	–	–	3	
24	Nikita	1	–	–	–	1	
25	Pál	1	–	2	–	1	
26	Pantelejmon	–	–	1	–	1	
27	Péter	1	3	5	1	10	
28	Prokop	1	–	–	–	1	
29	Simon	3	–	–	1	4	
30	Tamás	1	1	–	–	2	
31	Tódor	6	8	1	6	21	5,69
	Összesen:	90	110	77	92	369**	

** A százalék a 369-hez viszonyítandó

A Mária Terézia-féle úrbérrendezés (1767–1774) adatfelvételei alapján több régió férfi keresztnéveinek gyakoriságát megvizsgáltam. A megvizsgált régióban (vármegyékben) élő minden nép körében a János volt a leggyakoribb név, Nyitrától Beregig¹. Ennek felelnek meg a máriapócsi anyakönyv adatai is. A névgyakoriságot tekintve a máriapócsi férfi keresztnévi anyag a szepességi ruszin falvak² keresztnévanyagával mutatja a legnagyobb hasonlóságot. Ebben közrejátszik a közös görögkatolikus vallás, de szerepe lehet Máriapócs szepességi kapcsolatainak is. A szepességi Olsavka községből származott Pócs talán utolsó parochusa Olsay Mihály³, e községben született Olsavszky M. Manuel püspök, s a Máriapócson élő unokatestvére György is. A továbbiakban néhány vármegyéből a görögkatolikusok körében legelterjedtebb férfi keresztnéveket mutatom be táblázat segítségével.

N ^o	Máriapócs	Szepes megye	Zemplén megye	Sáros megye	Bereg megye
1.	János	János	János	János	János
2.	Mihály	Mihály	András	András	Tódor
3.	László (Bazil)	György	László (Bazil)	Mihály	Gergely
4.	György	András	Ferenc	György	Jakab
5.	András	Mátyás	Mihály	Jakab	László (Bazil)

UDVARI ISTVÁN

¹ Vö. UDVARI ISTVÁN, a Mária Terézia korabeli úrbérrendezés szlovák nyelvű kéziratok forrásai: Szepes és Zemplén vármegyék. Vasvári Pál Társaság Füzetek 15. Nyíregyháza, 1996. 78–79.

² A szepességi ruszin falvakról és XVIII. századi népéletükről I. UDVARI ISTVÁN, A Mária Terézia-féle úrbérrendezés szlovák nyelvű dokumentumai. Szepességi ruszin falvak népélete Mária Terézia korában. Vasvári Pál Társaság Füzetek 4. Nyíregyháza, 1991. 29–33, 34–248.

³ Olsay Mihályról, Máriapócs utolsó parochusáról adatokat I. Lengyel im. 347. Máriapócs felföldi kapcsolatairól I. még: Szabolcsi görög katolikus parochiák. Vármegyei szociográfiák. IV. Szabolcs vármegye. Budapest, 1939. 136–146.

Személynévkutatás a Muravidéken (A vezeték-, kereszt-, bece- és ragadványnevek vizsgálata)

Jelen tanulmányban a muravidéki kétnyelvű falvak magyar és részben szlovén személyneveinek vizsgálata kapcsán az antroponímia, illetőleg az onomasztika személyneveket, emberneveket felölelő nyelvtudományi ágazatával, annak vezeték-, kereszt-, bece- és ragadványnévi anyagának a problematikájával foglalkozom behatóbban a Muravidék ún. három tájegysége – Göcsej, Hetés, Őrség – 28 településének személynévanyaga keretében.

Ez a kivonattanulmány a maga nemében úttörő, hiszen a Szlovén Köztársaságban az őslakosságú magyarságnak és a velük több évszázada együtt élő szlovéneknek ilyen jellegű tudományos kutatását még nem végezték el.

Írásomban 10460 személy névanyagát tárgyalom a teljesség igénye nélkül; inkább csak felsorolásszerűen. A vezetéknevek esetében nem térek ki az eredeti anyakönyvezés gondjaira, a névcsonkításokra és -szlovénesítésekre, pl. *Gyoha*, *Völgyi* és *Vörös* helyett *Joha*, *Velgi* és *Veres*, amelyek nagyban érvényesülnek a keresztnévek hivatalos bejegyzéseikor is, pl. *Ferenc*, *István*, *Aranka*, *Gyöngyi* helyett *Franc*, *Štefan*, *Zlatica*, *Biserka*. Tárgyalom még az alpnévi keresztnéveket és ezek becenévi változatait ugyancsak a három tájegység és falvaik szerint. A megkülönböztető nevek vizsgálatában kitérek az igazi ragadványnevekre és gúnynevekre (csúfnevekre), valamint ezek keletkezésére, öröklésére, szerkezetére és hangulatára különböző típusokba foglalva.

Munkámat egy szinte már kész muravidéki személynév-monográfia anyaga alapján állítottam össze, amely felöleli a Mura mentén élő összmagyarság teljes névanyagát, kiegészítve némileg azon szlovének személyneveivel is, akik velük együtt élnek a faluközösségben. Itt jegyzem meg, hogy összefoglaló munkámba beépítettem ÖRDÖG FERENC Hetésben gyűjtött névanyagát is.

Meggyőződésem, hogy a határokon kívül történő személynévkutatásnak óriási társadalmi-politikai és nemzettöredék-megvédő jelentősége is van a névtudományi értéke mellett a kisebbségi sorba kényszerült magyarság létének az alakulásában, különösen akkor, ha az eredményeket nyilvánosságra hozza, és belőlük tanulságokat von le, távlati nemzetpolitikai útmutatásokat próbál kijelölni a társadalmi-közösségi megoldások érdekében.

A személynévkutatás és eredményeinek felhasználása szoros összefüggésben van az identitástudattal, a személyiséget meghatározó jegyekkel, a nemzeti magatartásformákkal stb., s azok függvénye is; ezért mindez a kisebbségi magyarsági lét fennmaradását szolgáló megközelítést is igényel. Így kell vele foglalkozni, illetőleg ezeket a szempontokat is figyelembe kell venni a vizsgálódáskor.

A muravidéki magyar, illetőleg kétnyelvű települések személynévvizsgálatát a három tájegységen belül a következő falvakra és az adatközlőknek az alábbi, kutatópontonkénti számára alapoztam:

Göcsej:		Hetés:		Őrség:	
1. Alsólakos	315	1. Bánuta	97	1. Csekefa	155
2. Csente	710	2. Dobronak	1022	2. Domonkosfa	451
3. Felsőlakos	514	3. Göntérháza	322	3. Hodos	391
4. Gyertyános	441	4. Hídvég	155	4. Kapornak	195
5. Hármasmalom	238	5. Hosszúfalu	562	5. Kisfalu	68
6. Kapca	534	6. Kámaháza	105	6. Pártosfalva	283
7. Kót	144	7. Radamos	407	7. Szentlászló	300
8. Lendva	1090	8. Zsitkóc	<u>237</u>	8. Szerdahely	<u>125</u>
9. Lendvahegy	87		2907		1968
10. Petesháza	746				
11. Pince	310				
12. Völgyifalu	<u>456</u>				
	5585				

Összesen: 28 falu, 10460 személy

A vezetéknév-vizsgálat bemutatásában szempontjaim a következők:

A göcseji, hetési és őrségi falvak vezetéknévei ábécésorrendben. Falvak szerinti felsorolás. Az öt leggyakrabban előforduló vezetéknév jelölése. Megállapítom a vezetéknévek számát minden falu személyére vonatkoztatva a három tájegységen, részben azok típusát, de külön nem foglalkozom az eredetiségükkel. Ezt követően összesítve közlöm a muravidéki, főleg magyar vezetéknévek ábécé sorrendi adattárát. Itt figyelembe veszem a magyar és szlovén írásmódot; majd megadom a három régió összesített vezetéknéveiből az öt leggyakrabban előfordulót.

Göcsej				Hetés				Őrség			
			%				%				%
1.	Horvát/Horváth	348	6,23	Horváth	164	5,64		Horváth/Horvát	71	3,60	
2.	Tót/Tóth	171	3,06	Göncz	127	4,36		Kercsmár/Kerčmar	66	3,15	
3.	Vida	168	3,00	Szomi	120	4,12		Ábrahám	49	2,48	
4.	Varga	147	2,63	Varga	101	3,47		Könye	43	2,18	
5.	Fehér	144	2,57	Gaál	94	3,23		Sánca/Šanca	41	2,08	

A vizsgált 5585 göcseji személynek **543-féle**, a 2907 hetési személynek **264-féle** és az 1968 őrségi személynek **324-féle** vezetéknéve van.

A három muravidéki tájegységen vizsgált 10460 személy vezetékeve közül az alábbi tíz a leggyakoribb:

1. Horváth/Horvát/Horvat	583	5,57 %
2. Tóth/Tót/Tot	257	2,46 %
3. Varga	253	2,42 %
4. Fehér/Feher	231	2,21 %
5. Göncz/Gönc	227	2,17 %
6. Vida	199	1,90 %
7. Szomi/Somi	185	1,77 %
8. Szabó/Sabo	177	1,69 %
9. Kerčsmár/Kerčmar	173	1,65 %
10. Gaál/Gál/Gal	169	1,61 %

Muravidéken a *Göncz* vezetéknév Hídvégen az összes vezetéknévnek a 37,41%-át, Szerdahelyen a *Vörös* 17,60%-át, Völgyifaluban pedig a *Tóth* 13,59%-át teszi ki. Ezek a leggyakrabban előfordulók. A legkisebb megterheltségű vezetékevek a *Horváth* Dobronakon (6,55%), ugyancsak a *Horváth* Lendván (4,49%) és a *Lacó* Kapornakon (6,15%).

A legváltozatosabb vezetékevek Kisfaluban vannak. A 68 vezetéknév között 35-féle a változat, vagyis 51,47%. Hasonló vezetékeve szinte csak két-két sze-mélynek van. Ugyancsak gazdag a vezetéknévállomány Szerdahelyen (29,60%), Lendvahegyen (32,18%), míg Dobronakon az 1022 személynek csak 121-féle a vezetékeve, vagyis 11,83%. Hasonló vezetéknév-szegényedés tapasztalható még Göntérházán (14,59%), Hídvégen (14,19%) és Radamosban (14,41%) is.

A muravidéki települések vezetékeveinek táblázatos bemutatása

Göcsej 12 falujában a legmegterheltebb vezetékevek előfordulása és százaléka

1.	Alsólakos	315	Magyar	27	8,57 %
2.	Csente	710	Horváth	66	9,27 %
3.	Felsőlakos	514	Horváth	52	10,11 %
4.	Gyertyános	441	Szarjas	27	6,12 %
5.	Hármashalom	238	Gerencsér	18	7,56 %
6.	Kapca	534	Horváth	48	8,98 %
7.	Kót	144	Lipics/Horváth	13	9,02 %
8.	Lendva	1090	Horváth	49	4,49 %
9.	Lendvahegy	87	Magyar	9	10,34 %
10.	Petesháza	746	Vida	38	5,09 %
11.	Pince	310	Fehér	20	6,45 %
12.	Völgyifalu	456	Tóth	62	13,59 %

Hetés 8 falujában a leggyakoribb vezetéknevek előfordulása és százaléka:

1.	Bánuta	97	Szomi	14	14,43 %
2.	Dobronak	1022	Horváth	67	6,55 %
3.	Göntérháza	322	Gaál	41	12,73 %
4.	Hídvég	155	Göncz	58	37,41 %
5.	Hosszúfalu	562	Horváth	39	6,93 %
6.	Kámaháza	105	Soós	13	12,38 %
7.	Radamos	407	Szomi	58	14,25 %
8.	Zsitkóc	237	Horváth	38	16,03 %

Őrség 8 falujában a legmegterheltebb vezetéknevek előfordulása és százaléka:

1.	Csekefa	155	Kakas	22	14,19 %
2.	Domonkosfa	451	Sánca	34	7,53 %
3.	Hodos	391	Ábrahám	40	10,23 %
4.	Kapornak	195	Lacó	12	6,15 %
5.	Kisfalu	68	Kolosa	6	8,82 %
6.	Pártosfalva	283	Malacsics	21	7,42 %
7.	Szentlászló	300	Kálmán	20	6,66 %
8.	Szerdahely	125	Vörös	22	17,60 %

A három tájegység falvainak, illetőleg lakosságának kereszt- és becenévi vizsgálata

Települések szerint megállapítom, lejegyzem a férfi és női keresztnéveket ábécé sorrendben. Először az alapnévi keresztnévet írom le, majd annak becenévi változatát vagy változatait, hiszen sok alapnévi keresztnévnek, amelyet általában anyakönyveznek, több becéző alakja él a faluközösségek nyelvhasználatában, pl. *Ferenc: Ferike, Feri, Ferku* stb.; *Ilona: Ili, Ila, Ilus Ilonka* stb. Végül megadom még minden faluból a három leggyakrabban előforduló keresztnévet.

Külön táblázatokban is szemléltetem összesítve a tájegységenként és falvanként feldolgozott férfi és női keresztnéveket: a települések megnevezése, a lakosság számának a megadása, a keresztnévek előfordulása és változatai, valamint azok gyakoriságának száma és százaléka szerint.

A göcseji férfi keresztnévek falvankénti összesítése

Helységnev		Férfiak száma	Keresztnév		A leggyakoribb keresztnév	keresztnév	
			előfordulása	változata		száma	%
1.	Alsólakos	151	51	67	István/Štefan/István Jenő	30	19,80
2.	Csente	363	74	96	József/Jožef	63	17,40
3.	Felsőlakos	250	47	56	József	53	25,20
4.	Gyertyános	206	46	60	István/Štefan	47	22,81
5.	Hármasmalom	112	38	48	József/Jožef	21	18,75
6.	Kapca	247	57	76	József/Jože/Jožef	51	20,64
7.	Kót	72	26	34	József	17	23,61
8.	Lendva	501	100	139	József/Jožef	80	15,96
9.	Lendvahegy	45	23	29	József	8	17,77
10.	Petesháza	354	84	120	István/Štefan	65	18,36
11.	Pince	147	36	48	József/Jože	31	21,08
12.	Völgyifalu	211	49	60	István/Štefan József/Jožef/Josip	42	19,20

A göcseji női keresztnévek falvankénti összesítése

Helységnev		Nők száma	Keresztnév		A leggyakoribb keresztnév	keresztnév	
			előfordulása	változata		száma	%
1.	Alsólakos	164	68	96	Mária/Marija	22	13,41
2.	Csente	347	90	125	Mária/Marija	49	14,12
3.	Felsőlakos	264	51	89	Mária	44	16,66
4.	Gyertyános	235	53	82	Katalin	36	16,31
5.	Hármasmalom	126	52	67	Mária/Marija	28	22,22
6.	Kapca	287	67	104	Mária/Marija	65	19,16
7.	Kót	72	32	46	Mária/Marija	13	18,05
8.	Lendva	589	172	264	Mária/Marija	70	11,88
9.	Lendvahegy	42	28	30	Mária	7	16,66
10.	Petesháza	392	103	155	Mária/Marija	54	13,77
11.	Pince	163	40	58	Mária/Marija	28	17,77
12.	Völgyifalu	245	63	82	Rozália	33	13,46

A hetési férfi keresztnévek falvankénti összesítése

Helységnev		Férfiak száma	Keresztnév		A leggyakoribb keresztnév	száma		%
			előfordulása	változata				
1.	Bánuta	42	10	16	József	11	26,19	
2.	Dobronak	528	47	69	Ferenc	87	16,47	
3.	Göntérháza	154	30	44	József	33	21,42	
4.	Hídvég	68	21	29	József	13	19,11	
5.	Hosszúfalva	280	36	68	József	60	21,42	
6.	Kámaháza	50	20	26	József	11	22,00	
7.	Radamos	194	29	48	István	37	19,07	
8.	Zsitkóc	104	23	32	István	19	18,26	

A hetési női keresztnévek falvankénti összesítése

Helységnev		Nők száma	Keresztnév		A leggyakoribb keresztnév	száma		%
			előfordulása	változata				
1.	Bánuta	55	16	29	Rozália	9	16,36	
2.	Dobronak	494	60	112	Mária	96	19,43	
3.	Göntérháza	168	37	62	Rozália	22	13,09	
4.	Hídvég	87	23	41	Katalin	14	16,09	
5.	Hosszúfalva	282	40	70	Mária	50	17,73	
6.	Kámaháza	55	23	32	Mária	11	20,00	
7.	Radamos	213	36	57	Mária	36	16,90	
8.	Zsitkóc	133	22	42	Mária	26	19,54	

Az őrési férfi keresztnévek falvankénti összesítése

Helységnév		Férfiak száma	Keresztnév		A leggyakoribb keresztnév	száma		%
			előfordulása	változata				
1.	Csekefa	78	32	36	Ernő	10	12,82	
2.	Domonkosfa	213	70	84	József/Jožef/Josip	19	8,92	
3.	Hodos	195	66	83	Ferenc/Franc	22	11,28	
4.	Kapornak	98	40	53	János/Janez	14	14,28	
5.	Kisfalu	32	19	22	István József	15	62,00	
6.	Pártosfalva	136	53	68	József/Josip/Jožef	16	11,76	
7.	Szentlászló	147	50	61	István/Štefan/Stjepan	14	9,52	
8.	Szerdahely	64	28	35	Gyula	9	14,06	

Az őrési női keresztnévek falvankénti összesítése

Helységnév		Nők száma	Keresztnév		A leggyakoribb keresztnév	száma		%
			előfordulása	változata				
1.	Csekefa	77	34	43	Mária/Marija	12	15,58	
2.	Domonkosfa	238	76	112	Mária/Marija	21	8,82	
3.	Hodos	196	80	109	Margit/Margareta	18	9,18	
4.	Kapornak	97	44	55	Mária	7	7,21	
5.	Kisfalu	36	22	23	Mária	5	13,88	
6.	Pártosfalva	147	69	89	Mária/Marija	24	16,32	
7.	Szentlászló	153	58	70	Gizella	16	10,25	
8.	Szerdahely	61	32	37	Irén	9	14,75	

A göcseji, hetési és őrési falvakban vizsgált személyek keresztnév-féleségeinek és változatainak jelölésénél főleg ÖRDÖG FERENC tipizálását vettem figyelembe, pl.

Megszólítás:

vagy 1. Alapnévi kifejezési formák

1. a.) Alapnévvel

a.) Változatlan alakok

b.) A keresztnév becéző formájával

b.) Népies alakok

2. Egyéb módon

2. Becenési alakok

3. A keresztnév felderítetlen

A Muravidéken élő magyarok (részben szlovének) ragadványneveinek és gúnyneveinek vizsgálata

A névadás indítékainak négy fő csoportja a következő:

A csoport: A névadás indítéka az elnevezett személyen kívüli okokban keresendő, vagyis ezek a nevek a pontos vagy az egyszerűbb megkülönböztetés eredményeként keletkeztek, pl. *Tarisznyás Böske*.

B csoport: A névadás indítéka az elnevezett személlyel (tulajdonságával, viselkedésével, beszédmódjával, életkörülményeivel stb.) kapcsolatos, pl. *Torkos Gál*.

C csoport: A névadás indítéka az idegenszerűség: a vezetéknev vagy keresztnév idegen volta, nehézkes kiejtése, valamint a névrövidítésre való nyelvi hajlam és névváltoztatás, pl. *Pankaszovics Laci*.

D csoport: Ide azokat a ragadványneveket (említőneveket) soroltam, amelyeknek nem sikerült kiderítenem az indítékát, pl. *Tuca*.

Részletesen tárgyalom a göcseji, hetési és őrségi ragadványnevek és gúnynevek falvankénti jelenlétét, azok csoportosítását, öröklését, alakzatát, szerkezetét és utalok a hangulatukra is a névadás indítékai szerint.

A települések szerinti felsorolásokban szemléltetem a három régióban élő személyek ragadványneveit és gúnyneveit (csúfnéveit) ábécé sorrendben. Megadom, illetőleg tárgyalom a négy fő csoportban levő említőnevek alcsoportjait a névadás indítékai alapján. Itt megjelölöm a gúnyneveket. Így göcsejben az A fő csoportban 29, a B fő csoportban 20, a C és D fő csoportokban pedig 1-1 alcsoportot különböztetek meg. Hetésben az A fő csoportban 41, a B fő csoportban pedig 9 alcsoportba sorolom a ragadványneveket. Őrségben az A fő csoportban 32, a B fő csoportban 10 a C és D fő csoportokban pedig 1-1 alcsoportba oszthatók az említőnevek.

Megadom még a két vagy három ragadványnevű személyek falvankénti előfordulását és eredetét is, pl. *Hétszentség-sógor:Róka Pista* (gn.) – Az első ragadványnev a személy szavajárásával (káromkodásával) kapcsolatos; a második pedig a faluba való településsel, ui. az illető személy Radamosból költözött a faluba, és az ittenieket a „róka” csúfnévvel illetik; ez utóbbi gúnynev. *Koporsus Ferku:Szadolin Ferku:Noszolics* (gn.) – Az első ragadványnev foglalkozásból ered (asztalos), a második ugyancsak kapcsolatban van a személy tevékenységével, a festéssel, méghozzá a *Sadolin* márkanévű fapáccal, míg a harmadik említőnev a testiségre utal: „nagyorru” (az orr szlovénül nos/nosz); ez is gúnynev.

A ragadványnevek mint az említőnevek fajtája az identifikálás, azaz a megkülönböztetés végett jöttek létre. Legtöbbjüket maga a névvisező is elfogadja. Vannak közöttük jócskán olyanok is, amelyek öröklődtek vagy a személyhez kapcsolódó tulajdonságokkal, magatartásukkal stb.

hagyományozódtak vagy keletkeztek. Valamivel több viszont azoknak a száma, amelyeket a megnevezett személyek nem fogadnak el, reájuk nézve sértőek és megalázóak. Általában csak akkor használják a faluközösségekben, amikor az illető személy távol van.

A gúnynevek vagy csúfnevek hangulatát vizsgálva megállapíthatjuk, hogy közülük némelyek erősen gúnyosak, csúfolódó jellegűek, s a viselőjüket nevetséges színben tüntetik föl, pl. megalázó a *Fostos Jóska* és a *Kanca Böske*. Más esetekben viszont a gúnyossághoz pozitív jelentés és mozzanat is járulhat, azaz társulhat. Ilyenkor megváltozik annak jelentése és tartalma, pl. a *Baszus Jancsi* ragadványnévről inkább azt állapíthatjuk meg, hogy nem lekicsinylő, hanem az ellenkezője, de hasonló a helyzet a *Fasza Pista* gúnynév esetében is, amely adott összefüggésben ugyancsak pozitív értelmű lehet.

A ragadványnevek szerkezetét vizsgálva, az elemeik szerinti négy csoportban összesen 20-féle típus különböztethető meg:

- a.) Egyeleműek: 1 típus: *Gunyár* (gn.)
- b.) Kételeműek: 6 típus: *Gatyás Szomi*
- c.) Háromeleműek: 10 típus: *Báhegyi Vida Jancsi*
- d.) Négyeleműek 3 típus: *Kelenc Pali Vendel Ilonka* – Ezek közül a leggyakoribb a ragadványnév és keresztnév (RK) szerkezeti típus.

A muravidéki ragadványnevek falvankénti megoszlása

Göcsej				Hetés				Őrség			
	Helységnév	Gyako- riság	%		Helységnév	Gyako- riság	%		Helységnév	Gyako- riság	%
1.	Alsólakos	102	32,38		Bánuta	40	41,23		Csekefa	78	50,32
2.	Csente	156	21,97		Dobronak	326	31,89		Domonkosfa	320	70,95
3.	Felsőlakos	246	45,22		Göntérháza	88	27,32		Hodos	102	26,08
4.	Gyertyános	130	29,47		Hídvég	45	29,03		Kapornak	80	41,02
5.	Hármashalom	93	39,07		Hosszúfalu	149	26,51		Kisfalu	15	22,05
6.	Kapca	225	42,13		Kámaháza	4	3,80		Pártosfalva	158	55,83
7.	Kót	76	52,77		Radamos	160	39,31		Szentlászló	47	15,66
8.	Lendva	280	25,68		Zsitkóc	55	23,20		Szerdahely	93	74,40
9.	Lendvahegy	18	20,68								
10.	Petesháza	191	25,60								
11.	Pince	127	40,96								
12.	Völgyifalu	261	57,23								

1865

A Lendva környéki (muravidéki) főleg magyar lakosú falvakban 3625 ragadványnevet találtam. Biztos vagyok abban, hogy ennél még több is lehet,

hiszen adatközlőim nem tudhatták minden személy ragadványnevét, de az is előfordulhatott, hogy szubjektív vagy objektív okok miatt elhallgatták azokat. A 3625 említőnév az általam vizsgált 10460 személy megnevezéséhez viszonyítva elég magas: 34,65%, vagyis átlagosan minden harmadik személynek van megkülönböztető neve, illetőleg ragadványneve. A legtöbb ragadványnév a lakosság számához arányítva Szerdahelyen (93: 74,40%) és Domonkosfán (320: 70,95%) van, a legkevesebb pedig Kámaházán (4: 3,80%) és Szentlászlón (47: 15,66%).

Ennek a tudományos gyűjtési-kutatási munkának az is célja, hogy megmentse a még meglevő és élő muravidéki magyar személynévkincset. Azokét, akiknek a létszáma személyes becslésem szerint még mindig megvan 12000, bár a népszámlálás adatai ezt cáfolni látszanak. Mindezzel az a szándékom, hogy az utókor vagy a szerény munkámat folytató utódok még hiteles adatbázishoz juthassanak a személynevek különböző szempontú tanulmányozásakor.

VARGA JÓZSEF

„Barlangnév-tan” – barlangi helynevek **Jakucs László professzor 70. születésnapjára**

Bevezetés

A barlangnév-tan különböző területeket ölel föl: (1.) a barlangnevezék-tant (vagyis a barlangkutatás terminus technikusainak, „mesterszavainak” vizsgálatát); (2.) az egyes barlangok, a történelmi barlangnevek (etimológiai) bűvárlását és (3.) barlangrészek spontán és hivatalos elnevezéseinek kutatását. Az első csoport szaknyelvi-terminológiai, a második tipikus névtani, nyelvtörténeti feladat. Érthető, ha a barlangkutatók inkább az első csoportba tartozó kérdéseket vetették föl; a második csoportba sorolható neveknek jórészt ők az alkotói illetve fő használói, tudományos dokumentálásuk, kutatásuk azonban a nyelvészet szakterülete. A harmadik terület sajátos névtani kutatást igényel. Ez hagyományosan a nyelvészet feladata, de a névélettan vizsgálatában a néprajz, a folklorisztika, illetve tudománysszakok szövetségét mutató antropológiai nyelvészet vagy etnolingvisztika is a segítségünkre lehet (vö. Balázs, 1994a).

1. A barlangnevezék-tan

A barlangkutatás és a nyelvtudomány kapcsolatáról Dénes György készített áttekintést (Dénes 1980: 56–59). Ebből megtudhatjuk, hogy a barlangok tudományos kutatásának századeleji föllendülése nyomán a Magyarhoni Földtani Társulat Barlangkutató Bizottságban fölvetődött az igény az egységes terminológia kidolgozására. Ebben nagy szerepe volt Kadic Ottokárnak (Kadic 1913) és Strömpl Gábornak. Strömpl publikációjában figyelme már nem csak az egyes üregtípusok, hanem a speleológia egész akkor művelt területének terminológiájára kiterjedt (1914). A magyar karszt- és barlangkutatás szakkifejezéseinek összefoglalásához a Nemzetközi Speleológiai Unió adott ösztönzést tíznyelvű szakszótárával (Dénes 1971, 1973).

Néhány érdekes példa barlangnevezék-tani terminusokra Jakucs László egyik könyvéből: *fejnyelő, rányelő, álfenék szint, retek cseppkő-képződés, borsókő képződés, tüskés cseppkő* stb. (Jakucs 1993: 67, 74, 75, 76, 76).

2. A barlangnevek élete, barlangnév-történet

A régi, de különösen az újonnan felfedezett, feltárt barlangok és barlangrészek elnevezése, névhasználata – egy szóval: névvilága – tipikusan névtani megfigyelést, kutatást igényel.

A figyelem eddig különösen a barlangnévre terjedt ki. Az „utolsó polihisztor”, Herman Ottó ebben is irányt mutatott, amint azt Kadic Ottokárnak írott levele tanúsítja: „Én azt a felkapott barlangkeresztelést, úgy ahogyan sokan gyakorolják, tudományos szempontból helytelennek tartom. Az ilyen földirati objektumoknál, mint amilyenek a barlangok, a földolog, hogy ... *népies* neve állapíttassék meg; ha (ilyen) nincs, (csak) akkor adassék név; ... ne alkalmaztassék élők neve...” (Ha elhunyt személyről kívánnak elnevezni barlangot, akkor is) „csak elért igen nagy eredmények okolhatják meg neveknek tudományszakokba, különösen a földrajzba való bevezetését és csak akkor, ha népszáján élő elnevezés nincs, mert ha van, akkor ez a történeti szempontok alá tartozik és meghagyandó, hogy mindenkorra biztos kalauz lehessen” (Kadic 1913: 164).

Dénes György így foglalja össze a barlangelnevezésekben kialakult elvi szempontokat (Dénes, 1980: 57.):

1. fel kell kutatni a barlang eredeti, népi nevét;
2. ha ilyen nincs vagy fel nem deríthető, akkor a legközelebbi helységről célszerű elnevezni;

3. ha ott több barlang van, akkor a barlangot körülvevő területrészt, hegy, hegyoldal, erdőrész, közeli szikla, kút stb. népi nevéről;

4. élő személyről ne nevezzünk el barlangot;

5. elhunyt személyről is csak kivételesen, ha annak a barlangkutatásban kiemelkedő érdemei voltak.

Dénes megemlíti, hogy az elveket nem mindig tartották be következetesen. 1920-ban a személyeskedésig fajuló sajtópárbaj robbant ki (pl. Kadic 1920.), sőt: „Nemegyszer fordulnak elő élő személyekre vagy személyekhez kapcsolódó eseményekre utaló vagy 'tréfás' (valójában idéttlen), gyakran erőltetett, mesterkélt névadások, és a fölfedezők többnyire jogot formálnak a maguk szülte barlangnevek publikálására anélkül, hogy azt a Társulat illetékes bizottsága megvitatta és jóváhagyta volna. E téren is akad még hét évtized múltán is tennivaló” (Dénes 1980: 58).

A *Béke-barlang* esetében ugyancsak egyik szempont sem érvényesült. Jakucs László emlékezése szerint: „A *Béke-barlang* elnevezése az én 'bűnöm'. 1952. augusztus 4-ig a felfedezés napjáig kutatótársaimmal csak *II. sz. Aggteleki-cseppkőbarlang*-nak becézgettük az akkor még reménybeli barlangrendszert. A felfedező útról a felszínre érve azonnal megtáviratoztam az Országos Természetvédelmi Tanácsnak (... főtitkárnak) az új aggteleki barlangrendszer megszületését, de ebben az augusztus 5-én feladott táviratomban elnevezési javaslat még nem szerepelt. Távirati választ kaptam ...től, aki gratulált a Tanács elnöke (...) nevében is, és kért tőlem a névadásra vonatkozó javaslatot, de felvetette – kvázi sugallotta – az alábbi alternatívák valamelyikét is: a) *Rákosi Mátyás-barlang*, b) *Sztálin-barlang*, c) *Kommunizmus-barlang*. Én szörnyen megijedtem ezektől a javaslatoktól és augusztus 7-én küldött választáviratomban azt kértem ... elvtárstól, hogy ne nevezzük el, ha lehetséges, élő személyről a barlangot, de a *Kommunizmus-barlang*-ot is túl konkrétnek érzem, hiszen Magyarország még nem ért el a kommunizmus szintjére, hanem nevezzük *Béke-barlang*-nak, ezzel is kifejezésre juttatva, hogy a kutatásaink eredményei nem a háború céljait, hanem a békét szolgálják. ...ék választát meg sem várva, 8-án *Béke-barlang*-ként mutattam be új barlangunkat a Szabad Nép helyszínre érkezett tudósítójának, Csató Évának, aki augusztus 14-én megjelent egész oldalas tudósításában már *Béke-barlang*-ként mutatta be az olvasóknak új barlangrendszerünket. Ezt követően a Természetvédelmi Tanács is elfogadta javaslatomat, és hivatalosan is *Béke-barlang*-nak nyilvánította új természeti kincsünket” (Jakucs L. szíves levélbeni közlése). A Békebarlang felfedezése című könyvében erről ennyi jelent meg: „(országunk) kutatói nem emberi életre törő gyilkos fegyverek újabb és újabb válfajainak kieszelésén törik fejüket, hanem az építő tudomány és a kultúra eszközeinek fejlesztése során a mai napon fedezték fel a második cseppkőves Baradlát, a Békebarlangot” (Jakucs 1953: 36).

A barlangnevek élete kapcsán különösen érdekes a kettős-többs névadás, a névrögzülés, a névmegállapodás, illetve a névváltás figyelemmel kísérése. Példaként tekintsük át az Aggteleki-barlangrendszer (itt fontos a *-rendszer* utótag) elnevezéseit. A Baradla-barlang elnevezéssel pl. már a legrégebbi írásokban is találkozunk.

A *Baradla* első írásos előfordulása 1694-ből származik. Valószínűleg szlovák eredetű; a szlovákban is van *Bradlo* helynév, a közszoói *bradlo* jelentése pedig: kőszál, magas szikla. A *Baradla* előbb az Aggtelekről északnyugatra elterülő 486 m magas hegyhátnak volt a neve (*Baradla-tető*), majd névátvitellel áttevődött a tövében nyíló cseppkőbarlangra. A Zempléni-hegységben, Kovácsvágástól északkeletre is van ilyen nevű hegy (vö. Kiss 1988: 1/164.).

A Baradla névvel párhuzamosan él az *Aggteleki-barlang*, *Aggteleki-cseppkőbarlang* elnevezés. 1928-ban Kaffka Péter feltárja a barlangrendszer jósvafői bejáratát. Ekkortól előfordul az *Aggtelek-Jósvafői-cseppkőbarlang* elnevezés is. A Domicá-barlangot 1926-ban fedezte fel Jan Majkó szlovák pénzügyőr, aki a régen ismert kis Domicá(házacska)-üregbe eső elől behúzódva, annak belső végénél élénk léghuzatot észlelt. Később társaival megtisztították a huzatos nyílást, és azon keresztül bejutottak a Baradla-rendszer legnagyobb (mintegy 5 km-es) oldalágába, amelyet *Domicá-barlang*-nak neveztek el. Eleinte külön barlangnak gondolták, de 1932-ben Kessler Hubert és Sandrik J. az összekötő vizes szakaszt végigjárva bebizonyította, hogy a Domicá az Aggteleki-barlangrendszer része. Ezek után kezdték nálunk a *Nagy-Baradla* elnevezést használni (beleértve a *Domicá-ág*-at is). Ez azonban feszültséget teremtett a két ország között, a csehszlovákok úgy érezték, hogy a magyarok ki akarják terjeszteni e szóhasználaton keresztül a jogaikat a Domicára. (Vita volt az országhatár földalatti helyének kijelölése is. Újabb és újabb mérésekkel bizonyították a földalatti határvonalat; majd vasrács-kerítést építettek ide: ez azóta is a Föld egyetlen ráccsal elválasztott földalatti országhatára!)

A szlovákok ma sem szeretik, ha a Domicát a Baradla részének emlegetik, ez azonban nem nemzeti öntudat vagy politikai érzelem kérdése, hanem hidrológiai és földtudományi ténykérdés. Van átmeneti forma is: *Aggteleki-Domicai-barlang*. A *Béke-barlang* fölfedezésével újabb hatás éri a Baradla/Aggteleki-barlang névhasználatot. Mivel a Béke-barlang a „második” Aggteleki-barlang (sőt: *Második-Jósvafői-barlang*), a régi Aggteleki-barlangot inkább régi nevén, Baradlának kezdték el emlegetni. Hivatalos elnevezésben talán a leghelyesebb az *Aggteleki-Baradla-(cseppkő)barlang* és az *Aggteleki-Béke-(cseppkő)barlang* név. De rövid formában a Baradla és az Aggteleki-barlang vonatkozik a régi, nagy barlangra, és a Béke-barlang az új, kisebb cseppkőbarlang megkülönböztető neve. (Jakucs László levele nyomán)

Különlegesen érdekes barlangnév-tani feladat a régi barlangnevek összegyűjtése és történetük (etimológiájuk) kutatása. Ebben a témakörben Dénes György tanulmányait kell megemlíteni (pl. az *Aggteleki-karszt*-tal, az *Esztramos*-sal, *Peskő*-vel, *Munuhpest*-tel kapcsolatban). (A legtöbb etimológia részletesen megtalálható: Kiss 1988.) A barlangi földrajzi köznevek (*cseppkő*, *karszt*, *zsomboly* stb.) etimológiája pedig a történeti-etimológiai szótárban is fellelhető (TESz. 1967–1976., illetve: Kadic 1913: 165., Dénes 1979).

3. Barlangi helynevek mint földrajzi ragadványnevek

A barlangrészek, barlangi „helynevek” elnevezése jóval kevésbé volt viták keresztüztüében. A politikát és a szakmai közéletet se nagyon érdekelte; ezért „szabályozni” és összegyűjteni sem igyekezett ezt a spontán névcsoporthoz senki. Az egyetlen barlangi helynévvizsgálat – négy budai barlang kapcsán – 1977-ben az ELTE Magyar Névtani Dolgozatok sorozatában jelent meg. Ebben a Ferenc-hegyi, a Mátyás-hegyi, a solymári Ördöglyuk és a Szemlő-hegyi-barlang helynévanyaga található meg (R. Nagy 1977). Egy korábbi publikáció a következőkben tárgyalandó négy barlangból egynek a nem teljes névanyát már közölte rövid elemzés kíséretében (Balázs 1994b).

Mi is az a barlangi helynév? A barlangi helynév a barlang részeinek (*szakasz*, *ág*, *természeti jelenség*, pl. *cseppkő*, *forrás*, *patak*) megkülönböztető neve. A barlangi helynév (több-kevesebb pontossággal) térben és időben meghatározott, egyetlen valóságelemre (denotátumra) van vonatkoztatva. Mi minden lehet tehát a barlangi helynév vonatkozása? Pl. barlangág, szakasz (rész), terem (csarnok, fülke), folyosó (átjáró, hasadék, járat, kerülő, körút, „kuszoda”, labirintus, rész, sajt, szifon, út), akna, kürtő (átjáró, átlépő, kémény, kút, lyuk), egyéb barlangi tereptárgy és térforma: forrás, gödör, (csepp)kő, patak, tó. Kezdeti „névfejlődési” fokon előfordulhat, hogy a barlangi köznév tulajdonnévként funkcionál: a kuszoda *Kuszoda*, a patak *Patak* stb.

A névadás leggyakoribb indítékai:

- a) hasonlóság (metaforikus, ikonikus viszony), valamire hasonlít, úgy néz ki,
- b) azonosság, érintkezés (indexikus viszony), tulajdonság (méret, anyag, szín- és hanghatás, elhelyezkedés alapján),
- c) elvontság (szimbolikus viszony), történeti, emléknév, fantáziánév stb.

A leggyakoribb barlangi névadási szokások:

- a) emléknév (jelnév): felfedező, híres barlangkutató vagy az egyesület neve, esetleg a feltárás ideje,
- b) metaforikus név: külalakból következő nevek,
- c) túraútvonalak nevei: (Kis körút, Hármass járat).

Jakucs László, a Béke-barlang fölfedezője szűkszavúan csak ennyit mondott a barlangkutatók-felfedezők névadási szokásairól: „A legtöbb név mindjárt az

első felfedezőúton spontán felkiáltásként hangzott el vagy a munkatársaim szájából, vagy az enyémről, s minthogy ezek a nevek konkrét kutatási élményeinkhez, vagy a látott alakok nagy fogalom-megjelenítő erejéhez kötődtek, nyomban megrögzültek s később meg is maradtak. Repertoárunk tehát itt nem volt, amiből választhattunk volna, vagy amit (nemtetszés esetén) cselesen elmellőzhettünk volna. A béke-barlangi elnevezések egyszerűen úgy születtek, mint a személyek becenevei vagy gúnynevei; egyszerűen senki se tudja ma már megmondani, ki használta őket először” (Jakucs László levélbeni közlése).

R. Nagy Vera könyvében a barlangi helynévadás és -rögzülés folyamata a következőképpen szerepel: „A felfedező vagy felfedezők elnevezik a barlang egyes részeit. Ezután beszélgetéseikben, beszámolóikban, a barlangi túrák útvonalainak leírásában ez a név szerepel. Kérdés, hogy egy nagyobb barlang esetében tudnak-e az egyesület tagjai minden nevet az elmondás alapján lokalizálni. Náluk még fönnáll a javítás lehetősége, hiszen egy olyan túrán, amelyiken részt vesz a felfedező is, helyesbítheti a név rossz helyhezkötését. Aztán idővel (néha azonnal) ismertetik a barlangot a Karszt- és Barlangkutatói Tájékoztató vagy a Karszt és Barlang lapjain. Jobb esetben már a felmérést is elvégezték, így a leírással együtt méretarányos térképet is találunk a folyóiratban. Ezek alapján próbálja meg a többi barlangász az azonosítást, vagyis „felfedezik maguknak” a barlangot. Ha ismerik is a térképen jelzett neveket, előfordulhat, hogy rosszul lokalizálják, mert a névadás indítéka az elnevezetten kívülálló egyéni, esetenként túlságosan távoli asszociáció (*Orion-terem*, *Bocskai-kürtő*, *ITE-terem* stb.). Találnak rá jobb nevet, vagy – mint annyi helyet – névre sem méltatják. Így szinte minden társaságban kialakul egy belső névhasználat, aminek egyes elemei megegyeznek a közismertekkel. Az egyesületek átvehetik egymástól a találó elnevezéseket” (R. Nagy 1977: 3–4). Nyilvánvaló, hogy a barlangi helynevek mozgalmasabb, változatosabb csoportot alkotnak, mint a helynevek más típusai. A barlangi helynevekben megragadható a spontán névkeletkezés, a csoportonként változó névhasználat.

Jakucs László a barlangrész-elnevezések megszületését a nyelvkeletkezésben már ismert „spontán felkiáltással” magyarázza. Ez a „spontaneitás”, pontosabban a spontaneitásban rejlő szükségszerűségek – amelynek mélyén művelődési, gondolkodásbeli és természetesen politikai hatások lappanganak – érdekelnek most bennünket. A barlangnév-tannak ez a területe folklorisztikai érdekeltsgű (a névadás külső és belső indítékai, a névhasználat közösségi-csoportos jellege stb. miatt).

A „spontán felkiáltás” mellett nyilván van hosszas töprengés, illetve tréfálgatás, vitatkozás eredményeként megszületett név is (pl. *Retyi-kürtő* – Pénzpataki-barlang: „Ne retyizzetek be, csak megcsapoltam egy tavat”). De miből fakad a „spontán felkiáltás”? A spontán felkiáltással, indulattal

magyarázott káromkodások esetében is megfigyelhetjük, hogy a hirtelen felkiáltás, indulatkitörés nagyon is kötött, ismert frazeológiában jelenik meg. A barlangi névadás során a „spontán felkiáltás” mögött törvényszerűségek vannak.

A barlangrésznevek természetesen földrajzi nevek; de a földrajzi nevek egyik legmozgékonyabb kategóriáját jelentik. Tulajdonképpen közel állnak a ragadványnevekhez; sajátos földrajzi ragadványnevek. A nép lelkületét, humorát eláruló nevek ritkák a nyelvtörténetben. De azért akad ilyen: *Bolhás, Bolhagyomor, Anyádvalaga*. Változatosabbak, humorosabbak a mai, ún. „beszélő nevek”, vagyis a földrajzi ragadványnevek. Pl. kocsmanevek: *Bögrecsárda, Hotel Okádó, Zöldtakony*. Utcák, településrészek: *Gatyszár, Lebencsoldal, Három Rózsa, Szalonnás város, Volt Örömház utca*. Vállalatok: *Babagyár (játékgyár), Üvegpalota, Fehér Ház*. Iskolák, kollégiumok: *Érparti Egyetem, Kancakolostor*. Vagy egészen új – mozaikszavas – elnevezések: *Köki* (Kőbánya-Kispest), *Pecsa* (Petőfi Csarnok).

A barlangrésznevek vázlatos bemutatása előtt néhány egyszerűbb barlangnév-tani tételt fogalmazhatunk meg:

Az évről-évre újabb barlangok, barlangszakaszok fölfedezése nagy lehetőséget ad a névadásra. A névadásban pedig az antropomorfizáció (emberiesítés), a jelhagyás („itt jártam”), a tulajdonlás („ez az én általam adott név, tehát az én tájam”), a megjelölés-megkülönböztetés – a pontos tájékozódás, a róla való referálás érdekében (ez az objektum más, mint a többi), sőt pszichoanalitikai értelemben bizonyos defloreációs (a szűz táj meghódítása) antropológiai sajátosság nyilvánul meg. Mindez együtt, komplex módon: a fölfedezői vággyal van összhangban. Ennek okán:

I. tétel: Feltárt barlang, barlangrész nem maradhat elnevezetlen.

A földrajzi ragadványnevek keletkezésében nagy szerepet játszik a spontaneitás, a játékoság, az alkotó fantázia, az (ön)íronia, a humor:

II. tétel: A földrajzi ragadványnevekben ősi, de ma is ható névadási indítékokat, ösztönöket, formákat érhetünk tetten.

A barlangi helynevek száma, sűrűsége ugyancsak fontos jellemző:

III. tétel: Minél nagyobb, tagoltabb egy barlang, annál több barlangnév található benne.

Ennek alapján természetesen a Baradla-barlang névanyaga a leggazdagabb. Ezt követi a Béke-barlang; s a kisebb (részben feltárt) barlangok esetleg csak egy-két tucat barlangrésznévvel rendelkeznek.

IV. tétel: A barlangi helynevek a többsége kicsiny és zárt közösségekben használatos; ezért a nevek könnyebben változtathatók.

A barlang leírása (tudományos publikációja), turisztikai megnyitása a barlangnevek állandósulásához vezet.

Az itt tárgyalt négy barlang története jelentősen különbözik egymástól. A legrégebbi a Baradla – lényegében mindig ismert volt; tudományos feltárásai, leírásai a XIX. század elején kezdődtek. Névanyagában tükröződik ez a történelmi múlt. A Baradla az egyetlen rendszeresen látogatható, nagy idegenforgalmat vonzó barlang: ez is nyomot hagyott a barlangneveken.

Ezzel szemben a Sátorköpusztai-barlangot 1946-ban fedezték föl; közel negyven évig nem is látogathatták, mert zárt területen volt. Ráadásul nem is nagy barlang. Névkészlete tehát kicsiny, jelenleg is csak néhány tucat név. A Béke-barlangot 1952-ben fedezte föl Jakucs László. Mivel ez Magyarország második legnagyobb barlangja; érthető, ha névkincse is gazdag – bár teljesen más tematikájú, mint a Baradlaé – éppen újdonsága és szűk körű látogatottsága miatt. A Pénzpatoki-barlang nincs teljesen föltárva; korlátozottan sem látogatható, csak 9 nevet ismerünk belőle.

V. tétel: Minél régebbi és minél látogatottabb (nyilvánosabb) egy barlang, a névanyaga annál gazdagabb és változatosabb.

A Baradla-barlang esetében a névanyagban is tanulmányozhatjuk a történelmi korok lenyomatait, változásait. Egy-egy barlangrészre, képződményre sok a kettős-, sőt akár hármas névadás is.

Egy-egy barlangban, barlangterületen hasonló jellegű, egymásra vonatkoztatott nevek, névcsoportok (névbokrok) is kialakulnak. Pl. a nagy, központi csarnokot gyakran nevezik *Színház*-nak, *Operá*-nak, *Cirkusz*-nak. A Mátyás-hegyi-barlangban a *Színház* nevű terem névbokra: *Erkély*, *Páholy*, *Súgolyuk*, *Színészbejáró*. A Baradlában ilyen pl. a *Hentesüzlet*: *Háj*, *Szalonnaoldalak*, *Tőke*, *Pacal* és „sztalagmitvásárlók”.

VI. tétel: Egy területen belül a névadásban hasonlósági vonzás, névcsaládosulás (névbokrosítás) alakulhat ki.

Vizsgáljuk meg ezek után a barlangi nevek szerkezetét is!

A barlangi nevek jellemző szóképzéssel rendelkeznek; nyelvtani jellemzőik nem különülnek el szemmel láthatóan az egyéb földrajzi nevektől. De talán mégis jellemző barlanghelynévi képzőnek tarthatjuk a *-dal-de* képzőt. Pl. *Kuszoda*, *Csúszda*, *Lemászda*, *Fölmászda*, *Nyúzda* stb. A *-dal-de* képzőnek erre az elevenségére már fölhívtam a figyelmet (pl. Balázs 1994b: 80).

Az egyik leggyakoribb barlanghelynév-szerkezet: a birtokos szerkezet – valakinek vagy valaminek a valamije. Pl. *Ádám oltára*, *Hannibál útja*, *Indiánok sátra*, *Misztérium dómja*, *Mórea hegye*, *Mózes oltára*. A birtokos szerkezetek föltűnő gazdagsága egy névkeletkezési folyamatot is jelez: a birtokos szerkezet a metaforává alakulás egyik fokozata:

Olyan, mint a Mózes(nek az) oltára → *Mózes oltára* → **Mózesoltár*

A barlangi helynevek szerkezetileg lehetnek (a) egy- és (b) többbeleműek. Az egyeleműek egy szóból állhatnak (*Tó*, *Kesergő*, *Mixer*), de lehetnek összetett szavak is: *Gyémántfülke*, *Hópalota*, *Nagyköves*, *Fenyőfa* stb.

A többeleműek két- (*Hosszú folyosó, Meteor-ág*) vagy több szóból (*Aki keres, az talál*) állhatnak. Ez utóbbiak „névszerúsége” korlátozott; rögzülésének esélye csekély.

R. Nagy Vera a fő barlangi területek (kő, terem, folyosó, ág-szakasz akna-kürtő, egyéb) szerint, azon belül ábécérendben sorolja föl a barlangi helyneveket. Egy névről közli hogy melyik barlangban is található (F = Ferenc-hegyi-, M = Mátyás-hegyi, Sz = Szemlő-hegyi-barlang és S = Solymári-ördöglyuk, közelebbi jellemzőt nem sorol föl), a névadás indítékát, valamint a névadás nyelvi eszközét. Pl.

Név	Barlang	Névadás indítéka	Nyelvi eszköze
Kő			
Bástya	S	alaki hasonlóság	metafora
Csengő kő	F	tulajdonság, hanghatás	metonímia
Hévíforráscső	F	azonosság	közvtl. megn.
Hód lépcső	S	ismeretlen	-
Súgólyuk	M	alaki hasonlóság	metafora
Terem			
Aki keres, talál	S	főirat (sok járat)	hangulatfestő
Akna-terem	F	tulajdonság	közvtl. megn.
Állatkert	F	azonosság (agyagállat)	metonímia
Bocskai-terem	F	ismeretlen	hangulatfelidéző
Földgömb-terem	M	alaki hasonlóság	metafora

Az első barlanghelynévi gyűjtemény szerzőjének, R. Nagy Verának nemcsak az az érdeme, hogy fölfedezte ezt az érdekes témát, hanem az is, hogy kísérletet tett a barlangi helynevek helyesírásának szabályozására. A földrajzi nevek jellege rendkívül változatos, ezért helyesírásuk bonyolult. Mivel a könyv megjelenése óta (1977) megújult a helyesírási szabályzat, néhány tételét igazítani kell. Tehát a barlangnevek helyesírásának főbb tételei:

1. Az egytagú és egyelemű neveket, alapformákat nagybetűvel írjuk: *Bugyogó, Kesergő, Labirintus, Tó*.
2. A többtagú és többelemű neveket (alapformákat) nagy kezdőbetűvel kezdjük: *Rákóczi-akna, Óriás-termi átlépő, Hosszú-Alsó-barlang, Lőcsei fehér asszony*.
3. Az összeforrt, tömbösödött neveket egybeírjuk: *Angyalvár, Anyósnyelv, Gyémántfülke, Nagyagyagos*.
4. Kötőjellel írt barlangi nevek:
 - a) A névtestben van barlangi köznévi elem: *Acheron-patak, Alabástrom-szobor, Ártézi-kút, Büdöstói-víznyelő, Orion-terem, Új-terem, Tüskéscseppkő-rengeteg*.
 - b) Háromelemű nevek (ha kételemű földrajzi névhez közszoói előtag, illetve földrajzi utótag járul) esetében mindhárom tag között kötőjelet használunk:

Büdös-tói-víznyelő, Hosszú-Alsó-barlang, Tar-pataki-vízesés. Kivétel: a különírt barlangi nevek esetében, pl. *József nádor oszlopa*. Vö. 5. a) pont.

c) A kettőnél több elemű névtestben az első tagok viszonyt jelölnek: *Pettyes-Padlás hasadék*.

5. Különírt barlangi nevek:

a) A névtestben nincs barlangi köznévi elem: *Alsó körút, Andrássy út, Lyukas nejlonharisnya, Mérhetetlen kincs, Mozaik mennyezet, Negyvennyolcas honvédemlék, Múlt ledőlt oszlopai, Aki keres, talál, Rózsa elvtárs munkanadrágja* stb.

b) A barlangi köznévi elem birtokos személyjellel van ellátva: *Ádám papucs, Aprószentek kórusa, Barátság oszlopa, Kék cápák terme*.

c) A *kijárat, bejárat* szó (jelző) áll a barlangi köznévi elem előtt: *Kijáratí fülke*.

A barlangi helynevek „ragadványnév”-jellegük miatt nagyon sokféle tartalmi csoportba rendezhetők. Az újonnan felfedezett barlangokban kevesebb, a régebbi, látogatottabb, feltártabb, alaposan leírt barlangok esetében nagyobb, gazdagabb a névkincs (vö. V. tétel).

Elsőként a Baradla névanyagát jellemzem. Ennek oka, hogy Magyarország legnagyobb barlangja, s hogy ennek a barlangnak volt az igazgatója tíz éven át Jakucs László. A Baradla egyes részeinek, ágainak, termeinek és cseppkőcsoportjainak elnevezései bizonyos fokig mindig az adott kort, annak szellemét tükrözik. Az elnevezésmódok a kor gondolkodásmódjából indulnak ki; egyúttal az ország művelődéstörténetének jellemző tükröképei. Jakucs László írja levelében: „Az első idegenvezetők évszázadokkal ezelőtt a környék parasztjai voltak. Ők a Bibliából, a népmesékből, mindennapi életükből vették a hasonlatokat, az elnevezéseket. Így nevezték el *Szénaboglyá*-nak, *Pórujlárt fácánok*-nak, *Libanon-hegyé*-nek, *Templomi szószerék*-nek vagy *Ledőlt orgoná*-nak az egyes barlangrészeket. Az 1800-as évek első részében a klasszikus görög-római kultúrára épülő klasszicizmus volt divatban. Ekkor születtek ilyen nevek, mint *Plutó orgonája* vagy *Plutó vára, Minerva sisakja*, valamint a barlang két folyójának neve: a *Styx* és az *Acheron*. Ezután a romantika és a historizmus korában a nemzeti történelem, a középkor és az annyira kedvelt egzotikus elnevezések kora következett, pl. *Petőfi koporsója, Török-fürdő, Dárius kincse* vagy a *Néger kunyhó* a *Papagáj*-jal. Az 1950-es évtized elején névtisztogatási hullám volt a Baradlában. Ekkor rengeteg régi nevet átkeresztelt egy erre a célra kiküldött ’szakértőbizottság’... Ekkor születtek olyan elnevezések, mint pl. a korábbi *Angyal-kórus* helyett: *Úttörő-kórus*, az *Andrássy út* helyett *Népköztársaság útja* (a Baradlában!) vagy a *Rózsa Sándor gatyája* helyett: *Rózsa elvtárs munkanadrágja*. Ez utóbbi név azonban még ideiglenes jelleggel sem ment át a barlangi túravezetők szóhasználatába.” (Jakucs László levele alapján)

1992 augusztusában személyes élményem volt, amikor a barlangi túravezető ezt mondta: Ennek a cseppkőnek *Ülő kopasz néger* a neve (az írásos anyagban nem találtam rá adatot), korábban *Lenin*-nek hívták (ilyen adatot sem találtam az írásos anyagban).

A leggazdagabb névkincsű Baradla-barlangban a legtöbb a görög-latin mitológiai és bibliai elnevezés: *Ádám és Éva*, *Akherón-forrás*, *-patak*, *Aprószentek kórusa*, *Bábel tornya*, *Castor és Pollux (Barátság oszlopa)*, *Betlehem*, *Cupido vára*, *Damokles kardja*, *Ganymedes kútja*, *Jákob létrája*, *Lethe-kút*, *Mózes szobra*, *Pandora szelencéje*, *Szűz Mária a kiseddel*. Ezek a nevek egytől-egyig régiek, a klasszicizmus időszakát tükrözik.

A magyarság történetére való legtöbb utalás ugyancsak a Baradlában fedezhető föl – a romantika, a historizmus jegyei ezek: *Anonymus szobra*, *Árpád fejedelem (Magyarok bejövetele)*, *Dobó vára*, *Erzsébet királyné szobra*, *Kossuth szobor*, *Mátyás könyvtára*, *Rákóczi sátra*, *Negyvennyolcas honvédemlék*, *Petőfi koporsója*, *Széchenyi oszlopa*, *A magyar szentek stb.* Ide sorolhatunk további magyarság jelképeket, népi elnevezéseket: *Búsuló juhász*, *Csikóstanya*, *Fagyosszentek*, *Subás Juhász*, *Matyórojt*.

Ezenkívül kisebb csoportot alkotnak az irodalmi emlékekre való utalások: *Arany János és Toldi Miklós szobra*, *Lőcsei fehér asszony*, valamint megmutatkozik a mesék, kalandregények hatása: *Hét törpe tanyája*, *Indiánok sátra*, *Óriások terme*, *Robinson terme*, *Sárkányfej*.

Egyéb metaforikus (asszociatív, ironikus, gúnyos stb.) nevek gazdag fantáziavilágra utalnak: *Csipkefüggöny*, *Megfagyott vízesés*, *Pisai ferde torony*, *Anyósnyelv* stb., valamint gyakoriak, a valósághöz közelebb metonimikus nevek is: *Harangkő*, *Fejérkő*.

Hiedelmet tükröző név: *Fiatalság kútja* (vö. a római *Trevi-kút*) – ez az idegenforgalom hatására alakulhatott ki.

A szocializmus negyven éve sokféle névterületen nyomot hagyott, így – különösen – a Baradla-barlang névanyagában történt „át-”, később „vissza-keresztelésekben” is (mint arról már Jakucs László emlékeit és adatait is idéztem). További példák: *Felszabadulás-ág*, *Győzelem-oszlopa*, *Kreml tornyai*, *Sztálin-út*.

Hazánk második legnagyobb barlangja a Jakucs László által 1952-ben fölfedezett Béke-barlang. Ennek névanyaga kisebb és sokkal egységesebb, mint a Baradláé. Az ok nyilvánvaló: az alig negyvenéves története, a barlang látogatóinak szűkebb köre (barlangászok, kutatók, s csak kisebb részben alkalmi turistacsoportok). Itt már nagyon kevés a bibliai utalás (*Dávid és Góliát*), nagyon sok viszont a metaforikus és metonimikus, tehát az asszociatív név: *Cseppkőóvoda*, *Csukaszárító*, *Elefánttalp*, *Háromrészes cseppkő*, *Huzalos ferde cseppkő*, *Narancsuhatag*.

Végezetül két kisebb, de igen jelentős barlang neveiről. A dorogi Sátorkőpusztai-barlangot éppen 50 évvel ezelőtt, 1946-ban, még egyetemista korában mérte föl Jakucs László. A barlang akkor világhírű volt gipszkristályairól. (Ezeket azonban a területen állomásozó magyar és a szovjet katonák csaknem tönkretettek.) A Pénzpataki-barlangot ugyancsak Jakucs László fedezte föl; de a kutatást egy nagy mélységben lévő szifon és több baleset meggátolta. A barlang nagy része máig feltáratlan.

A Sátorkőpusztai- és a Pénzpataki-barlang legtöbb neve barlangi köznév: *Ablak, Avatókő, Bebújó, Denevér alvóhely, Kiskút, Középszínti-kupola, Ferde-terem*, illetve: *Háromszög, Nagy-fal, Nyúzdá, Vad vizek útja*; de egy-egy fantáziánév, barlangi szokás emléke ezekben is felbukkan. Pl. *Disznófürdő, Retyi-kürtő*.

A barlangi helynevek mint a földrajzi ragadványnevek egyik eleven, mozgékony egyre gazdagodó csoportja a névadás ősi antropológiai örökségét hordozza magában. Egy mozzanata a mában a múltnak, vagyis az örök emberinek. Ezért további dokumentálásra, vizsgálódásra érdemesek.

BALÁZS GÉZA

Felhasznált irodalom:

- BALÁZS GÉZA, 1994a. Antropológia és nyelvészet. Kétnyelvűség, II/4–5. 1–13.
BALÁZS GÉZA, 1994b. A Dorog melletti Sátorkőpusztai-gipszbarlang nevei. NÉ. 16: 79–81.
DÉNES GYÖRGY, 1971. Tíznyelvű szpeleológiai szakszótár készül. Karszt és Barlang, II/88.
DÉNES GYÖRGY et al., 1973. Multilingual glossary of karst and speleological terminology. International Speleological Union, Wien, Lisboa etc. 1973.
DÉNES GYÖRGY, 1979. Mi a zsomboly, és honnan ered ez a szó? 177–184. VMTE Évkönyve, Budapest
DÉNES GYÖRGY, 1980. A barlangkutatás és a nyelvtudomány. 56–59. In: 70 éves a szervezett magyar karszt- és barlangkutatás. 1910–1990. Magyar Karszt- és Barlangkutató Társaság, Budapest
FNESz. I. KISS LAJOS
JAKUCS LÁSZLÓ, 1953. Békebarlang fölfedezése. Művelt Nép, Budapest
JAKUCS LÁSZLÓ, 1993. Szerelmes barlangjaim. Akadémiai, Budapest
JAKUCS LÁSZLÓ, 1995, 1996. Levelek Balázs Gézához.
KADIC OTTOKÁR, 1913. A barlangok elnevezéséről. Barlangkutatás I/4. 163–6.
KISS LAJOS, 1988. Földrajzi nevek etimológiai szótára. I–II. Negyedik, bővített kiadás. Akadémiai, Budapest
NAGY VERA, R., 1977. Helynévvizsgálat négy budai barlangban. Magyar Névtani Dolgozatok, 5. ELTE, Budapest
STRÖMPL GÁBOR, 1914. A barlangok nomenklatúrája és terminológiája. Barlangkutatás II/2. 65–76.
TESz 1967–1976. A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. I–III. Főszerkesztő: BENKŐ LORÁND. Akadémiai, Budapest

A névválasztás különleges esetei

Az átmenetek, változások korát éljük, s ahogy ilyenkor lenni szokott, a régi érvényét veszti, de helyette még nincs meg a jobb, az új. S az ilyen átmenetekben, bizonytalanságban sokszor az átgondolatlan rossz intézkedések nyernek teret. Ez figyelhető meg a keresztnévek anyakönyvezésének jelenlegi folyamatában is. A következőkben először a németországi anyakönyvezés gyakorlatát szeretném bemutatni. Ezt azért teszem, mert úgy gondolom, hogy több más ország névadási szabályozásának megismerése talán segítheti majd egy, a jelenleginél jobb hazai anyakönyvezési rendszer kialakítását, illetve erősítheti az itthoni régi jó szokásokat, melyek mostanában háttérbe látszanak szorulni. Másodszor – a teljesség igénye nélkül – összehasonlítom a Németországban anyakönyvezésre nem javasolt különleges keresztnéveket az itthoni, az anyakönyvezés előtt a Nyelvtudományi Intézetben szakvéleményezett névekkel.

A német keresztnévadásra vonatkozó jogszabályokat, illetve az anyakönyvezéshez fűződő általános gyakorlatot a Magyar Rádió bonni tudósítójának, Bernát Györgynek és a bonni anyakönyvi hivatal vezetőjének, Robert Wipperfürthnek a szíves segítségével sikerült megismernem és birtokába jutnom annak a névlistának is, melyben az anyakönyvi hivatalok megítélése szerint bejegyzésre alkalmatlan keresztnévek szerepelnek.

Németországban az újszülöttek keresztnéadását sem törvény, sem törvény erejű rendelet nem szabályozza. A joggyakorlat alakította ki az arra vonatkozó szabályokat, hogy mely nevek anyakönyvezhetők. Az anyakönyvvezetők számára szolgálati utasítás rögzíti az alapvető szabályokat (Dienstanweisung für die Standesbeamten § 262; PstG § 70 Nr. 1). E szerint:

1. A keresztnéadás joga a gyermek gondozásából adódik. A házasságban született gyermek esetében ez a jog a szülőket együtt illeti meg. Különleges esetben azt a felet, aki a gyermekgondozás jogát gyakorolja. A házasságon kívül született gyermek esetében a névadás az anya joga.

2. Az anyakönyvvezetőnek a keresztnévek bejelentésekor meg kell győződnie, hogy a keresztnévet az arra jogosult személy(ek) adták-e meg.

3. Olyan elnevezéseket, melyek nem keresztnévek, nem szabad választani. [...]. Több keresztnév összekapcsolható. Engedélyezett a keresztnév használatos rövidített, becéző formájának önálló névként való bejegyzése is.

4. Fiúknak csak férfi, lányoknak csak női keresztnév adható. Kivételt képez a Mária keresztnév, mely egy vagy több keresztnév mellé fiúknak is adható.

Amennyiben a keresztnév alapján nem lehet a gyermek nemét pontosan felismerni, akkor meg kell követelni, hogy a gyermeknek egy olyan másik

keresztnevet is adjanak, amely aztán minden további kétséget kizár a gyermek neve felől.

5. A keresztnéveket az általános helyesírás szabályai szerint kell bejegyezni, kivéve, ha a névről történt minden felvilágosítás ellenére a szülők más írásmódot kérnek. Az eltérő írásmód igénylését az anyakönyvvezetőnek a hivatalos iratokba be kell jegyeznie. (Azaz külön fel kell tüntetnie, hogy a név írása a szülők külön kérése miatt tér el.)

Az anyakönyvvezetők nem rendelkeznek egy olyan egységes listával, könyvvel, amely az engedélyezhető neveket tartalmazza, azonban döntésüket segítő több névkönyv áll rendelkezésükre. [pl. SEIBICKE, Vornamen. Verlag für deutsche Sprache GmbH, Wiesbaden, 1977.; DOBROWSKI, Lexikon der Vornamen (Duden - Taschenbücher Band 4) Bibliographisches Institut, Mannheim/Zürich, 1968.; WEITERHAUS, Das neue Vornamenbuch. Mosaik - Verlag GmbH, München, 1978.; MADER, Vornamen von Abel bis Zoe (Humboldt - Taschenbücher Nr. 117), Gebrüder Weiß Verlag Lebendiges Wissen, Berlin-München, 1966.; KRÄMER, Vornamen für mein Kind (Heyne - Taschenbücher Nr. 4345), Wil. Heyne Verlag, München, 1970.; LAMPE, Vornamen und ihre Bedeutung. Verlag für Standesamtswesen GmbH, Frankfurt am Main, 2. Auflage 1968.; NÜSSLER - COASTER, Internationales Handbuch der Vornamen, Verlag für Standesamtswesen GmbH, Frankfurt am Main, 1986.; Ich rufe Dich bei Deinem Namen. Bischöfliches Seelsorgeamt, Regensburg, 4. Auflage 1988.] Ezek közül leginkább a 66 000 nevet tartalmazó Keresztnévek Nemzetközi Kézikönyvét, az IHV-t (NÜSSLER - COASTER, Internationales Handbuch der Vornamen), használják. Sok esetben e névkönyvre hivatkoznak a bírósági szakvélemények is.

Ha az anyakönyvvezető úgy találja, hogy a választott keresztnév valami miatt nem megfelelő, s bejegyzését megtagadja, akkor a szülők (névadók) rögtön a bírósághoz fordulhatnak jogorvoslatért, közbeeső panaszforum nincs. A bíróság körültekintő, részletes szakvéleményre épülő vizsgálata dönti el aztán, hogy a név bejegyezhető-e.

Az itt látható névlista (vö. 1. melléklet) 1953–1994-ig tartalmazza a bíróságra került neveket (ezek főleg a régi NSZK területét jelentik).

Összehasonlítva e 42 év anyagát az általam összegyűjtött, a Nyelvtudományi Intézetben az utóbbi 3,5 évben (1992–1995 júniusáig) kérvényezett keresztnévek arányával (példaként bemutatom az 1992. év anyagát [1. 2. melléklet]), akkor már pusztán a számszerű adatokban is nagy eltérést vehetünk észre. Amíg a német bíróság 120 név esetében döntött (ebből 7 név kétszer, 2 név háromszor fordult elő), addig a Nyelvtudományi Intézet csak az utóbbi 3,5 évben 1477 keresztnévadási kérelmet véleményezett. (Az itt feldolgozott adatok nem tartalmazzák a névmódosítási illetve névfelvételi kérelmeket.)

év	összes kérés (nem magyar)	összes		engedélyezett		nem engedélyezett	
		férfinév	női név	férfinév	női név	férfinév	női név
1992	586 (67)	323	196	108	238	88	85
1993	680 (25)	239	416	136	332	103	84
1994	156 (11)	61	84	34	63	27	21
1995	55 (2)	15	38	10	29	5	9

A korábbi évek adatai sem kevesebbek, hiszen ha GULYÁSNE MÁTRAHÁZI ZSUZSANNA: Napjaink különleges keresztnévdivatja című (MND. 15.) dolgozatának adatait vesszük figyelembe, akkor az általa vizsgált 11 évben (1968–1978) is 1250 névkérés szerepelt, melyből 701 kérelem magyar anyanyelvű állampolgártól érkezett.

Érdekes azonban a magyar és német listát abból a szempontból is összehasonlítani, hogy vajon milyen típusú „különleges” nevekké kívánják a szülők gyermeküket felruházni, az átlagból „kiemelni”. Nézzünk néhány példát! Mind a két ország „különleges” nevei között megtalálhatjuk a **tiszteleti** neveket. A német szülők politikusok (*Angela Davis*, *Martin-Luther-King*), írók (*Puschkin*, *Hemmingway* – az eredeti írástól eltérően!), ismert személyek (*La Toya*, *Latoya*) neveit kölcsönözték. Idesorolható a *Lafayette Vangelis*, igen különleges névvösszetétel, melynek ihletője talán a francia politikus és az ismert énekes lehetett. A magyar szülők között is gyakori e névválasztási motiváció. Például az *Annie* név kérésekor Fischer Annie zongoraművésznő, a *Picabó* esetében a téli olimpián sikeresen szerepelt sielőnő, az *André* névalaknál Erdős André volt ENSZ nagykövet, a *Szebasztián* és *Amadeus*-nál a híres zeneszerzők iránti tiszteletre hivatkoztak. A *Lisa Marie* név kérvényezői pedig Elvis Presley rajongók lévén a „bálvány” leányának nevével szerették volna csecsemőjüket felruházni. Természetesen e kategóriában – az általam gyűjtött nevekből – számos olyan is felsorolható, amikor a szülők a külföldi barátok, keresztszülők kívánságával, az irántuk való tisztelettel magyarázzák egy-egy idegen írásmódú név anyakönyvezésének kérelmét (pl. *André*, *Michel*, *Jenna*, *Kimberly*, *Sharon* stb.)

A kitalált személyek, **irodalmi alkotások, filmek és rajzfilmek szereplői** is gyakran megihletik a nevet választókat. A németeknél példaként említhetjük a *Holgerson*, *Winnetou*, *Pumukl*, *Momo* (Michael Ende regényalakja) neveket. A magyar kérvényezőket pedig Mikszáth: Szent Péter esernyőjéből *Veronka*, a Kalevalából *Ajnó*, Lázár Ernő: Szegény Dzsoni és Árnika c. meséjéből *Árnika*, az Ózból *Doroti*, a Ben Húr c. filmből *Tirza*, az Exodus filmből *Dafna*, Weöres Sándor közismert gyermekverséből *Bóbita*, a Gumimacik c. rajzfilmből *Kevin* alakja ihlette meg. E csoporthoz tartozik az a kérelem is, amikor 1994-ben egy szülő fiát *Jack*-nek kívánta anyakönyveztetni, s indokként csupán *Kalóz* családnevüket írta (*Kalóz Jack*).

Mind a két nemzetnél előfordul **földrajzi név, földrajzi fogalom** keresztnévként való kérvényezése. Ilyen a német *Europa*, *Taiga* női, a *Wiesengrund* férfi; nálunk a *Bolívia*, *India* női és a *Sion* férfinévként.

Gyakori a valamilyen **állatot, növényt** jelölő szó keresztnévként való választása is, mint például a németeknél a sirály jelentésű *Moewe*, a növényekre utaló *Azalee*, *Oleander*, *Yasmin*. Ez utóbbi nálunk *Jezsámen* formában is előfordult. A magyar nevek között megtaláljuk még női névként az *Árnika*, *Boglár*, *Borbolya*, *Kála*, az orgona jelentésű *Sziringa*, a virágkákát jelölő *Fender*, a *Poszáta*; valamint férfinévként a *Som*, *Bojtorján* és *Csikó* szóalakokat.

Mindkét esetben előfordult, hogy a szülő gyermekének nemével ellentétes nevet kívánt adni. A németeknél erre példa fiúnak a *Rose* illetve a *Simona* nevek választása, nálunk a kislánynak szánt *Áriel*, *Adrien*, *Nikita*, *Jáda* férfinevek, illetve a fiúknak kért *Karmen*, *Nicola*, *Roxán* női nevek.

Végezetül a rendelkezésemre álló német bírósági ítéletek általános jellemzőiről illetve azok tanulságairól szólok. Az ítéletek minden esetben igen részletesek. Megismerhetjük belőlük a szülők névadási indítékait, és a Német Nyelvi Társaságnak a névről készített alapos szakvéleményét is. Az elutasító ítéletek között a *Princess Anne* nevet a bíróság azért nem engedélyezte, mert e név azt a téves képzetet keltheti, hogy viselője a nemességhez tartozik. Mivel Németországban címeket, funkciókat jelentő nevek (pl. *Direktor*, *Doktor*) nem adhatók, így ez a név sem jegyezhető be. Igaz, hogy Angliában a *Princess* szó már hosszabb ideje keresztnévként elismert, de „német állampolgároknak a német törvények szerint kell nevet adni” – szól a bírósági ítélet.

Hasonlóan előtérbe kerül a német szokásrendre történő hivatkozás az 1992-ben született fiúgyermeknek harmadik keresztnévként kérvényezett *Simona* (az eredeti *Simone* helyesírással ellentétben!) női név elutasításakor is. A szülők indokai szerint e női név nem áll ellentétben a férfi névadással, hiszen a férfiak is hordoznak magukban női elemeket, mely a néven keresztül is kifejezhető. A bíróság elutasításában részletesen szerepel a Német Nyelvi Társaság hazai és nemzetközi névkönyvek adataival alátámasztott indoka, mely szerint a *Simona* csak lányoknak és *Simone* alakban jegyezhető be.

A birtokomban lévő további két elutasításra ítélt névnél (*Moewe*, *Verleihnix*) is gyakran olvasható a német hagyományra és szokásrendre való utalás. Az ítéleteket hozó bírók messzemenően figyelembe veszik a gyermek jogait, a későbbi, esetleges névviselésből származó hátrányát. Erre példa a sirály jelentésű *Moewe* név is, melyet egy 1984-ben házasságon kívül született kislánynak választott édesanyja. A mama indokai szerint a sirály pozitív tulajdonságokkal rendelkező madár, mely a Szentlélek jelképe is. A bíróság a gyermek érdekeit előtérbe helyezve elutasította a név bejegyzését. Érveiben kihangsúlyozta, hogy a sirályhoz mennyi negatívum is kapcsolódik. E madár

Németországban túlságosan elszaporodott, nem védett állat. Sikoltozó hangja, a patkányokhoz hasonló életmódja (csatornákban, szeméttárolókban költenek) a legtöbb emberben kimondottan negatív érzelmeket kelt. Egy ilyen jelentést hordozó név viselése miatt a kislányt később lenéznék, csúfolnák, kinevetnék. E határozatban a törvényhozók külön kiemelik: „vizsgálatok bizonyítják, hogy a rendkívüli neveket viselők könnyebben válnak neurotikussá”. A szintén házasságon kívül 1989-ben született fiúgyermeknek harmadik nevét a Verleihnix-et a bíróság szintén a gyermek jogait szem előtt tartva azért utasította el, mert e képregény irodalomba illő, Asterix, Obelix nevekkal rimelő formának nincs névkaraktere, nincs hagyománya. A szó jelentése is negatív tartalmú, Verleihnix: 'nincs kölcsön', 'Kölcsön alma!' (a szerző megjegyzése).

A Luca női név, melyet végül 1994-ben ugyan bejegyezhetőnek ítélte a freiburgi bíróság, több oldalas magyarázattal, szakvéleménnyel jelent meg. Itt két név létezését kellett tüzetes vizsgálat alá venni: 1. Luca [Luka] olasz férfinév; 2. Luca [Lutza] szerbhórvát vagy magyar női nevet, mely a Lucia rövidebb becéző formája (a férfinév *k*-val, a női nevet *c*-vel ejtik). E szakvélemény több magyar névtani munkára is utal; HAJDÚ MIHÁLY, Magyar-angol, angol-magyar keresztnévszótár. Bp., 1983.; LADÓ JÁNOS, Magyar utónévkönyv. Bp., 1972.

Összegezve: a bemutatott bírósági határozatok közös jellemzője, hogy a gyermekek jogait maximálisan előtérbe helyezve figyelembe veszi a német hagyomány és szokásrendet, valamint a név bejegyzésekor törekszik a német helyesírás alkalmazására.

Miért is foglalkoztam ennyit a német névválasztással? Azért, mert szerettem volna bemutatni egy példát arra, hogy egy liberálisan működő országban is vannak keretek, vannak szabályok a névadásban, amelyek a gyermek személyisége mellett védik a népet, a nemzet identitását is. Úgy gondolom, hogyha nem is a német példát másolva, de nekünk is jó lenne a névadás (anyakönyvezhetőség) területén végre a „ló hátára ülnünk”. Hiszen 1993-tól a *Hogy hívják? Hol található?* - segédkönyv anyakönyvvezetők részére (Szemimpex Kiadó, Bp., 1992.) c. kiadvány óta jóformán akármilyen név bejegyezhető. (A nevek szakvéleményeztetésének csökkenését a kérelmezések száma is bizonyítja, vö. táblázat.) Ezen kívül fontosnak tartanám minél több, szakmailag igényes, ismeretterjesztő névkönyv, névtannal foglalkozó rádió és televízió műsor megjelenését, mert elkeserítő, hogy a szülők nagy hányada a Kiskegyed vagy a Kisasszony c. újságok névlistáiból vagy jobb esetben az Utóneveink - kis magyar utónévkönyvből (Bibliotéka, 1990.) választ nevet.

Befejezésként LÖRINCZE LAJOS-nak 1969-ben a II. Névtudományi Konferencián elhangzott sorait idézem: „Bármennyire tiszteljük hát az egyéni szabadságot, bizonyos hagyományok ... kötnek bennünket. S a legtöbben úgy gondoljuk, hogy – megfelelő módon – védelmeznünk is kell a névadási

szokásainkat, hagyományainkat, nyelvünket is. És igen sok esetben védelmeznünk kell a szülő feltűnési vágya ellen tiltakozni még nem tudó csecsemőt, akinek valamikor esetleg sok keserű órát szerez, talán az egész életét elrontja a pillanatnyi divat vagy meggondolatlan ötlet alapján ajándékozott név. De védekeznünk kell az összevisszaság, a zűrzavar ellen is, amit az eredményezne, ha például ki-ki gusztusa szerint írná be a neki tetsző idegen nevet.” Mert a név nem csak az egyén, de a nemzet is.

RAÁTZ JUDIT

1. sz. melléklet

**Anyakönyvezésre alkalmatlannak tartott nevek Németországban
(1953–1994)**

A bíróság által elutasított női nevek			
név	év	név	év
Angela-Davis	1972	Princess Anne/Prinzess Anne	1963
Aora	1964	Puschkin	1983
Chandra-Cupta	1974	Ronit	1992
Fürchtegott	1966	Rosenherz	1993
Jaswant Kaur	1978	Schanett	1973
Jedidja	1988	Sonne	1993
Jenevje	1993	Ssonia	1976
La Toya	1993	Wilmar	1953
Moewe	1986	Woodstock	1989

A bíróság által elutasított férfinévek			
név	év	név	év
Aranya	1979;1980	Micha (önálló névként nem)	1993
Beavregard	1989	Moon	1987
Che	1972	Navajo	1994
Dominique	1972	Pan	1978
Grammophon	1973	Pauly	1979
Hemmingway	1985	Petero(h)n	1987
Holgerson	1991	Rose (mint második keresztnév)	1992
Jan-Marius-Severin	1989	Schröder	1982
Jesus	1963	Simona	1994
Junior	1979	Stompie	1989
Lafayette Vangelis	1984	Stone	1993
Laurens-Peterson	1987	Tom Tom	1991
Lord	1992	Unit	1987
Martin-Luther-King	1990	Verleihnix	1989
Meik	1967	Wiesengrund	1981

A bíróság által engedélyezett női nevek			
név	év	név	év
Aiware	1989	Kirstin	1972
Andrea	1956	Latoya	1993
Azalee	1959	Luca	1994
Bavaria	1981	Maitrey Padma	1987
Christin	1970	Mariko	1979
Cosma-Shiwa	1992	Momo	1980
Dany	1988	Monja	1971
Decembres Noelle	1989	Nicole Ursula	1969
Domino Carina	1991	Padma	1987
Europa	1968	Pebbles (más névvel együtt)	1993
Galaxina	1992	Rike Leontes Klarissa	1987
Gerit	1962	Skrollan	1989
Ineke	1991	Sonne	1994
Jasmin	1956	Sunshine	1988
Jedida	1988	Taiga	1975
Josephine (csak e-vel a végén!)	1993	Tamy Sarelle	1987
Kaur (egyértelmű női név mellett)	1985;1988	Tiffany	1979
Kay-Nicola	1969	Vannessa (nem Vannesa!)	1968
Kerstin	1972	Yasmin	1956
Kirsten	1961	Zeta	1991

A bíróság által engedélyezett férfinévek			
név	év	név	év
Adermann	1991	Lucky Indeko Tao	1988
Andy	1980	Max Amos Soma Xam	1983
Carol	1967	Mike	1967
Claus-Maria	1992	Nadin	1979
Eike	1971	Nicol	1967
Erdmut	1955	Nicola	1982
Hauke	1968	Oleander	1983
Heydrich	1994	Pumuckl	1983
Jan-Marius-Severin	1981	Ranjo	1986
Jean-Marie	1988	Samandu	1983
Kai	1961;1979;1988	Sascha (önállóan is)	1987;1993
Keija-Andrea	1986	Wamiek	1989;1991
Lanthan	1976	Winnetou	1974

Női és férfi névként is bejegyezhető			
név	év	név	év
Alpha	1983	Kristin	1965
Dominique	1988	Timpe	1979
Heike	1974;1981;1982		

2. sz. melléklet

Magyarországon 1992-ben kérvényezett nevek

Anyakönyvezésre javasolt női nevek			
Akaiéna	<i>Fannv</i> (amerikai)	Merilin	Szamanta (4)
Alett	Filadelfia	Mirta*	Szamira
<i>Alexandria</i> (amerikai)	Glenda	Moira	Száva (2)
Alice	Golda	Nadin (2)	<i>Szelime</i> (arab)
<i>Aphrodité</i> (görög)	<i>Hariklia</i> (görög)	<i>Nadine</i> (svájci)	Sziringa
Arlett	Hédi	Naomi	Szofi
Árnika (2)	<i>Ipek</i> (török)	Naómi (2)	<i>Szofia</i> (ukrán)
Ata	Izabell	Neslihana (jugoszláv)	Szolanzs
<i>Aténa</i> (amerikai)	Izaura	<i>Nevená</i> (szerb)	<i>Sztavrula</i> (görög)
<i>Ayşe</i> (török)	Jardena	Nikolett	Szulita
Benita	<i>Jasmin</i> (török)	Ninell	<i>Szumeijah</i> (arab)
Bonita (4)	<i>Jennifer</i>	Panka	Tália
Borka(2)	Jente	Peggi*	Tinetta
Cipora	Jozefin	<i>Radzsa</i> (arab)	Tíra
Csandri*	Katica (2)	Rákhel	Tirza
Csobánka	Kim	Rasziká	Tomazina
<i>Dafni</i> (görög)	Korall	Romina	<i>Vassiliki</i> (görög)
<i>Daniela</i> (délszláv)	Leila	Salome	<i>Veszna</i> (szerb)
Denissza	<i>Leila</i> (török)	<i>Sanon</i> (kenyai)	Xenodiké
<i>Deniz</i> (török)	Leonetta	Sarlott	<i>Yasmina</i> (indiai)
<i>Dilara</i> (török)	Liliom	Sáron	Zalánka
Dorka	Lotti	Senon	Zonga
<i>Dzsamila</i> (török)	Málna	<i>Sherin</i> (egyiptomi)	Zorka
Dzenifer (34)	<i>Meisza</i> (arab)	<i>Sonia</i> (szíriai)	Zsaklin
Dzsesszika (3)	<i>Melanie*</i> (német)	Sulamit	Zsanka
<i>Elisabeth</i> (német)	Melissza	Szabrina (2)	
Eponin	<i>Mercedes</i> (török)	Szaffi*	

Anyakönyvezésre javasolt férfinévek			
<i>Achim</i> (török)	Devendra	Krizsán	<i>Rasid</i> (kenyai)
Alen	Dominik (26)	Magor	Robzon
Alex	Énók	Márkó (3)	Roderik
Alexander (2)	Fabrió	<i>Márkosz</i> (görög)	Ronald
<i>Alexis</i> (görög)	<i>Fabrizio</i> (olasz)	Martin (15)	Rooney (kubai)
Alexisz	Flávió	Miró	<i>Sebastian</i> (2)(német)
Amadeus	<i>Flavio</i> (albán)	Mordehai	Soin*
André (2)	Frank	<i>Muád</i> (arab)	Szebasztján (10)
<i>Andreasz</i> (görög)	Fremont	<i>Mustafa</i> (török)	<i>Szevak</i> (örmény)
Aria	Gad	Nátánael	<i>Thanaszisz</i> (görög)
Asztrik (3)	<i>Harry</i> (amerikai)	<i>Nikosz</i> (görög)	Ticiánó
Berárd*	<i>Helmut</i> (osztrák)	<i>Nizás</i> (arab)	<i>Tommy</i> (svéd)
Bozsó	Idris	<i>Ogulcan</i> (török)	Turán (török)
David	Jair	<i>Ömer</i> (török)	Turul*
Deján	Józsue	<i>Pascal</i> (angol)	<i>Vassilos</i> (görög)
<i>Derek</i> (német)	Kevin (12)	<i>Pierre</i> (szíriai)	<i>Youssef</i> (szíriai)
			Zozémusz

Anyakönyvezésre javasolt több utónév együtt	
női nevek	férfinevek
<i>Anna Deniz</i> (török) <i>Jessica Mandy</i> (német) Kármin Zea	<i>Christian Alexander</i> (német) Dagmar Deziré <i>Dániel Deniz</i> (török) <i>Jeremy Maik</i> (német) Kenan Észak <i>Mats Daniel</i> (svéd) <i>Rawel Prince</i> (indiai)

Anyakönyvezésre javasolt női nevek, de más helyesírással			
kért forma	helyette javasolt név	kért forma	helyette javasolt név
Aynura	Ainura	Jessica (4)	Dzsesszika
Bianca	Bianka	Liliann, Lilianna	Lilian
Brenda Jessica	Dzsesszika	Lilien (2)	Lilian
Claudia (3)	Klaudia	Linette, Linett	Linett
Clélia	Klélia	<i>Lucien</i> (szíriai)	férfinév!, <i>Lucienne</i>
Cynthia (2)	Cintia	Melissa (2)	Melissza
Denise (2)	Döniz	Mercedes (2)	Mercédesz
Diana	Diána	Monika	Mónika
Dorothea, Dorothy	Dorotea	Otília	Otília
Dzenifer	Dzenifer	Philadelphia	Filadelfia
Dzsessica	Dzsesszika	Rebecca	Rebeka
Emmy	Emmi	Roxana	Roxána
Evelyn (4)	Evelin	Sandra	Szandra
Fanny (2)	Fanni	Sántál	Sántál
Jassyca	Dzsesszika	Charlotte, Charlott(2)	Sarlott
Jenifer (11)	Dzsenifer	Sheila	Seila
Jeniffer	Dzsenifer	Siegliende	Sziglind
Jennefer	Dzsenifer	Tiffany (3)	Tifani
Jennifer (40)	Dzsenifer	Yvette (1+2)	Ivett
Jennyfer (6)	Dzsenifer		

Anyakönyvezésre javasolt férfinevek, de más helyesírással			
kért forma	helyette javasolt	kért forma	helyette javasolt
Dominic	Dominik	Sebastian (5)	Szebasztián
Gérald	Zserald	Sebastien	Szebasztián
Oliver	Olivér	Sylvester	Szilveszter
Patrick	Patrik	Theodor (2)	Teodor
Reymond	Rajmond	Teophil	Teofil
Roger	Rodzser	Thierry	Tyieri, Tieri
Sebastián (3)	Szebasztián	Ticiánó	Ticiánó

Anyakönyvezésre nem javasolt női nevek			
kért forma	helyette javasolt név	kért forma	helyette javasolt név
Annamari	Annamária	Ketrin (2)	Katalin, Katrin
Anoli		Kitty	
Anriett	Henriett	Madonna	
Anriette	Henriett, Henrietta	Mandy	
Áriel	férfinév!	Meagen	Margit, Margaréta
Beatrice (3)	Beatrix	Meggi	Margit
Benetta	Benedikta, Benedetta	Meggie	Margit
Cindy		Melani	Melánia
Csandri*		Melanie (1*+1)	Melánia
Deirdre		Mendi	
Delani		Mirta*	
Deláni		Nana	
Deuna		Nandin	Nadin ?
Diamant	Gyémánt	Natalie	Natália
Dorelli (2)	Dorottya, Dóra, Dorisz	Nelly	
Dorka		Netti	
Dorothea	Dorottya	Nicole (2)	Nikola, Nikolett
Dorothy (4)	Dorottya, Dóra	Nienna	
Doroti (1+2)	Dorottya, Dóra	Nikita	szláv férfinév!, Nikola
Dzsenett (2)	Johanna, Janka	Peggi*	
Elisabeth (2)	Erzsébet	Sally	
Elizabeth (4)	Erzsébet	Sindy (2)	
Fleur, Flör	Virág	Sybille	Szibilla, Szibill
Florance (2)	Flóra, Florencia, Floransz	Szasszi* (Szaffi)	
Flör	Flóra, Virág	Szintia (2)	Cintia
Francaise	Franciska	Terka	Teréz
Goldie, Goldi		Titícia	Tícia, Ticiána, Letícia
Hather	Heder ?	Veronik	Veronika
Irin		Zsizel	Gizella
Jeannette	Zsanett	Zsófi	Zsófia
Juli		Zsomba	Zsófia, Zsóka
Kätrin	Katalin, Katrin	Zsüliett	Júlia, Julianna, Julietta

dőlt: legalább az egyik szülő, nagyszülő nemzetiségi vagy külföldi állampolgár

(2): Hány esetben kérték a nevet

(2): A kérvényező mindig ugyanaz a személy volt

*: Ismételt kérvényezésre a javaslat változott

Anyakönyvezésre nem javasolt férfinevek			
kért forma	helyette javasolt név	kért forma	helyette javasolt név
Ajven (2)		Kriszthofel	Kristóf
Álehandro	Sándor	Krisztofel	Kristóf
Alexander (2)	Sándor	Krisztofer (3)	Kristóf
Alexandr (2)	Sándor	Lüszien	Lucián
André (2)	András, Endre	Mats	
Benett (1+2)	Benedek	Misel (2+2)	
Benetto	Benedek	Nick (2)	Miklós
Berárd*	Berár, Bernát	Nico	
Berger (2)	Berzsé	Nicolas	Miklós
Bryan		Nikol	Miklós
Chezare	Cézár	Nikolász	Miklós
Christián	Krisztián	Nikolasz, Nicolas	Miklós
Christopher (3)	Kristóf	Nikosz	
Cinyó		Noel	
Csipolinó		Philippe (3)	Fülöp
Daniel	Dániel	Riccárdo	Richárd
Deniel (2+3)	Dániel	Rikárd (3)	Richárd
Eliot	Éliás	Robertó (2)	Róbert
Enrikó	Henrik	Rokkó (2)	Rókus
Enzo	Henrik	Soin*	
Enzó Chícó		Thomas	Tamás
Étienne	István	Toma	Tamás
Frederik	Frigyes	Turán	
Gerard (2)	Zserár	Turul*	
Jassy		Viliam	Vilmos
Kenon			

Népnevek magyar és cseh frazeológizmusokban

A frazeológiai kapcsolatok – az egyes népek sajátos életviszonyainak alakulása következtében – az emberek és a világ dolgait lényegükben megragadó jellemzéseket, találó megfigyeléseket és hasonlatokat tartalmaznak. Mind a magyar, mind a cseh nemzet az évszázadok során szerzett saját élettapasztalatainak, megállapításainak, nézeteinek és szükségleteinek megfelelően teremtette meg frazeológiai készletét. E két nemzeti anyag

tartalmának és alkalmoszerű használatának elemzése során – a népnevek vizsgálatának segítségével – szeretnénk rámutatni a közöttük létező jelentésbeli eltérésekre, azonosságokra, esetleg kölcsönhatásokra, valamint az egyes szókapcsolatok időszerűtlenségére és elavultságára.

A népnevek (ethnonymumok) rendszertani helye az európai onomasztikában nincs tisztázva, így a propriumok és az appellativumok közé való besorolásuk már évek óta a névtanosok vitatárgya. A vita a mai napig folyik két oknál fogva: az egyik ok az egyes nyelvek nyelvtani hagyománya; pl. a cseh nyelvben nagy kezdőbetűvel írják a népneveket, tehát tulajdonnévnek számítanak; magyar hagyomány szerint a népnevek közszők, mégpedig kettős szófajúak: főnevek és melléknevek. A vita sikertelenségének másik oka az, hogy hiányzik a tulajdonnévnek egyértelmű és szabatos meghatározása. A névtanosok a vita folyamán három csoportba bomlottak (csak vázlatosan ismertetem, bővebben lásd M. Semjonová, *Überblick über die Anschauungen zur Stellung des Ethnonyms und des Bewohnernames auf der Ebene Appellativum–Proprium: Namenkundliche Informationen*, October 1977, Nr.31, 17–23): az első csoport az ethnonymumokat tulajdonnévnek tartja, a második közszőnek tekinti őket, a harmadik csoport képviselői azon a nézeten vannak, hogy a népnevek (főnévi használatukban) a tulajdonnév és a köznév közötti átmeneti területen (határterületen) helyezkednek el, ugyanis a kontextustól függően egyaránt vannak köznévi (egyes számban, többes számban egy emberi csoportot jelölve) és tulajdonnévi sajátosságai is (a többes számú főnévi népnév, ha a nép egységnek tekintett egészére vonatkozik, tulajdonnévnek számíthat, vagy az egyes számú népnév egyedi dolgot is kifejezhet, így tulajdonnév is lehet – úgy vélem, hogy még a magyar nyelvben is).

E szemszögből kiindulva vizsgáltam az ethnonymumok „küldetését”, funkcióját a magyar és a cseh állandó szókapcsolatokban. Ismeretes, hogy a magyar nyelvben a népnevek főnévi és melléknévi alakja azonos, a kontextus (a mi esetünkben a frazeológizmus egységes jelentéstartalma és formai állandósága) és a népnév konnotatív funkciója (az identifikáló funkciója itt háttérbe szorul) lehetővé tette a tulajdonnévszerű, illetve a közszői természetű nevek megkülönböztetését.

A népnevek jellemző használata a frazeológizmusokban (elvesztik eredeti jelentésüket és másféle értelmet kapnak) lehetővé tette a népnevek szerepének vizsgálatát a frazeológiai egység jelentésében, valamint az állandó szókapcsolatok szemantikai egybevetését.

A magyar népneves frazeológizmusokat MARGALITS EDE Magyar közmondások és közmondásszerű szólások (Budapest, 1896.) című gyűjteményéből, valamint O. NAGY GÁBOR Magyar szólások és közmondások (Budapest, 1976.) című munkájából gyűjtöttem. A cseh névanyagot a Cseh Tudományos Akadémia által kiadott háromkötetes nagy szótár a Slovník české

frazeologie a idiomatiky (Cseh frazeológizmusok és idiómák szótára. Praha, 1983–1994.) és ČELAKOVSKÝ F. L. Mudrosloví národu slovanského ve příslovích (A szláv népek szólásai közmondásokban. Praha, 1949.) alapján vizsgáltam. A magyar frazeológizmusokban a következő népnevek fordulnak elő csakis tulajdonnévi szerepben (akkor, amikor a népnév a nép egységének tekintett egészére vonatkozik, egyes számban pedig egyedi dolgot fejez ki): bosnyák (2—számszerinti előfordulás), cigány (62), francia (2), görög (8), kun (3), lengyel (5), magyar (28), német (15), olasz (2), oláh (10), orosz (3), örmény (1), rác (3), rusnyák (1), sváb (3), szász (3), tatár (4), tót (6), török (19), zsidó (6). A cseh állandó szókapcsolatok a következő etnonymumokat tartalmazzák a leggyakrabban: Angličan(1), Cíkán (13), Čech (5), Čeremis (1), Dán (2), Francouz (1), Holand'an (Holander) (2), Mad'ar (2), Němec (16) Polák (16), Rus (9), Rusín (Malorus, Moskal) (10), Řek (6), Španěl (1), Šved (1), Slovák (5), Srb (2), Valach (Vlach) (14), Uher (1), Turek (9), Žid (6).

Az általunk vizsgált 310 frazeológizmus szerkezetileg többnyire szóláshasonlat, amelyben a két nép hol eltérő hol hasonló szemlélet- és gondolkodásmódja, nyelvi fantáziája, álláspontja tükröződik. Az okot az eltérő, sajátos vagy ellentmondásos történelmi és társadalmi körülményekben kell keresnünk. Összehasonlítva e két nyelv azonos vezérmotívummal bíró állandó szókapcsolatait (pl. erkölcsi magatartást, munkához való viszonyt kifejezők) a k ü l ö n b s é g e t éppen a népnév használatában találjuk meg: 1. azoknak a népeknek a neve, amelyekkel a legtöbbet érintkeznek az illető nyelvet beszélők, a leggyakrabban fordul elő a frazeológizmusokban (lásd a magyar szókapcsolatokban a leggyakoribb népnév a cigány (62), német (15) és a cseh nyelvűekben Němec (16), Polák (16), és Valach (14); 2. minden nyelvben más és más asszociáció tapad az egyes népnevekhez, így különbözőképpen tükröződik a nép valóságszemlélete a történelem folyamán. Mind a magyar mind a cseh frazeológizmusokban találhatók olyan szólások, amelyek a mai napig (a megváltozott viszonyok ellenére is, hisz a múltban a háborút viselő népek az idő folyamán barátokká is válhattak) kölcsönösen megőrizték csúfolódó, lebecsülő, becsmérlő, szidalmazó, figyelmeztető, intó stb. emlékeiket. A pejoratív jelentésárnyalattal rendelkező népnevek előfordulásának az okát egy-részt abban látjuk (egyetértve O. Nagy Gáborral), hogy a „régi világ egyszerű emberei csakis azt tartották helyesnek, rendesnek, amit ők maguk megszoktak, és mindazt, amit más népnél szokatlanak találtak, ami a hazaival ellenkezett, azt helytelennek, ...látták” (1979. 465). A történelmi légkör megváltozásával a nyelvben továbbra is megmaradnak az ilyen típusú szókincselemek, amelyeknek funkciója lassan-lassan átalakul, vagy a nép saját szükséglete alapján továbbra is használja az ilyen elemeket, immár gonoszkodó mellézköngé nélkül (DOBOSSY, 1971. 76).

A magyar és cseh népneves frazeológizmusok gondolati (fogalmi) tartalmát vizsgálva megállapítottuk, hogy többnyire az élet sokarcúságát tükrözve

informálnak bennünket az egyes nép mindennapi életéről, munkájáról, egymás közötti viszonyairól, a barátság, a világ, az élet felfogásáról, az emberi magatartásról, érzelmekről stb., ugyanakkor történeti- és társadalmi okokból kifolyólag ellentétes felfogásokat is (az erkölcsi normákat illetően) tartalmaznak. Ezt illusztrálja a szótári anyag elemzése és annak csoportosítása, egybevetése, rámutatva a népi szemléleti hasonlóságra és különbségre.

1. A magyarok ill. csehek általános vonatkozású véleménye az egyes népekről a következő frazeológizmusokban pejoratív jelentésárnnyalattal fordulnak elő. Az ilyen típusú frazeológiai egységek az anyagnak mintegy 70%-át alkotják:

Nincs hite mint a rácnak. Lator a török.

Poláci-tuláci. Čechové tehdáz zpívají, když se najedli.

2. A népek tulajdonságát általánosítva fejezik ki a következő szókapcsolatok:

Kérkedő mint a lengyel. Ravasz mint a görög.

Tvrdošijný jak Rusín. Prudký-zdravý jako Turek.

A frazeológiai egységek tanúsága szerint az egyes népnevek bizonyos tulajdonságok megjelenítői, azaz az egykori nép képviselőjének valamely jellemző tulajdonsága oly mértékben hozzátapadt a népnévhez, hogy a szókapcsolatok jelentésének alapjává is vált.

3. A népek magatartását, viselkedési módját mutatják a következő frazeológizmusok:

Úgy néz, mint a bosnyák. Úgy bánik vele, mint török a rabjával.

Za peníze Vlach i vlastního oice zabije. Sedět jak Turek. Udělat něco s klidem Angličana.

4. A munkához való viszonyt, a kötelesség teljesítését tükrözik a következő szókapcsolatok:

Székely ácsnak, cigány kovácsnak párja nincs. Nem szokta, mint cigány lova a szántást.

Jde mu to jako cikánovi orba. Dřít, dělat jak Slovák.

5. A beszélő véleménye, a valóságnak valamely mozzanatával kapcsolatos állásfoglalása is kifejeződik:

A magyar hamar aláír, lassan fizet. Majdra a zsidó sem ad.

Dokud svět světem, nebude Polák Němci bratem. Pokoj s Němci, jak vlku s ovci.

6. Emberi állapot, érzésvilág megnyilvánulása kapott helyet néhány szókapcsolatban:

Búsul mint a lengyel. Örül neki, mint tót a pogácsának.

Privitykl psotě jako cikán šibenici. Mít někoho rád jak valach hřibě.

7. Az emberek–népek között levő kapcsolatok különféle fajaira (a barátságra, a szomszédi viszonyra stb.) vonatkoznak a további frazeológizmusok:

Rossz szomszédság, török átka. Adj a tótnak szállást, kiver a házból.

Nevhodný host nad Tatara protivnější. Táto! táto! hle, čert k nám leze do chalupy! Necht si leze, jen když není Moskal.

8. Külön típust alkotnak azok a frazeológizmusok, amelyek az étkezéssel, egészséggel kapcsolatosak:

Megenné a tót a falut határostul. Iszik mint a bécsi német.

Pít jak Dán, pije jako Holander, kouřit, hulit jako cikán.

Az alakjukat tekintve mondatjellegű szólások egyik csoportja az indulatszavakkal mutat rokonságot. Kifejezhetnek ezek a szólások fenyegetést (Megemlegeti a magyarok istenét!, Megtanítom a magyarok istenére!, Moskál nic velikáho není, ale-ale!); ellenkezést (Nem úgy verik a cigányt!, Oho! snad Valach víru zná?); figyelmeztetést (Riktáj cigány, jön a király!, Nem hajt a tatár (török), Střez se, když Tatar utíká, S jedné strany Čeremisi, s druhá strany pozor dej si, Slovanskámu jazyku od Němcův dobra nenaděj se, Hled' se staráho Turka, a mladáho Srba); átkozódásszerű rosszkívánságot (Hajtson el a tatár!); rendreutasítást (Alkudj, mit a cigány, fizess igazán!, Más a kengyel, más a lengyel, Proto Polák Polákem, aby bil, a chlap chlapem aby trpěl); biztatást (Él még a magyarok istene); vagyis csupa olyan lelkiállapotból fakadó megnyilatkozást (Szegény tatár!), amelyet általában indulatszavakkal is ki tudunk fejezni.

Gyűjtésünkéből még számos frazeológiai kapcsolatot emelhetnénk ki, a nyolc fogalomkörbe csoportosított anyagot még tovább lehetne bontani, de talán a felsoroltak is némi képet adnak a magyar és cseh nép véleményéről, viszonyáról a szomszédaikhoz, embertársaikhoz, munkához stb., annak ellenére, hogy akadnak köztük a mai ember számára időszerűtlenné vált nézetek, tévesnek bizonyult megállapítások: *Okos orosz ritkaság. Lesi a lengvelt. Nem kell a magyarnak pardon. Kde Slovan, tam ypěv, kde Mad'ar, tam hněv. Rak není ryba, a Řek není člověk.*

Összehasonlítva a vizsgált példáinkat, megállapíthatjuk, hogy a népnév előfordulása, használata a magyar szókapcsolatokban sokkal gazdagabb és színesebb, mint a cseh anyagban. A két nyelv frazeológiai egységének érzelmi és expresszív telítettsége azonban hasonló: a letűnt világ eseményeit, felfogásait, szemléletét tükrözik, színezetük leggyakrabban gúnyos, tréfás, ironikus, esetleg szomorúak, keserű emlékek is sűrűsödnek össze bennük. A fenti típusú szókapcsolatoknak elválaszthatatlan kísérelője a pejoratív jelentésárnyalat, amelyet Dobossy Lászlóval együtt a sérelmet szenvedők önvédelmi, illetőleg visszaütő fegyvereként (1971. 78) magyarázunk.

OPĚLÁNÉ KÁROLYI MÁRIA

Források:

DOBOSSY L. (1971.), Csehül áll – magyarul beszél. MNy. LXVII, 76–79.

O.NAGY G. (1979.), Mi fán terem? Budapest.

A közlekedésre szolgáló közterületek értelmezése a német és magyar szakirodalomban

1. A hazai és nemzetközi szakirodalomban több szakkifejezést használnak ugyanazon helynévtípus jelölésére és azokat különféleképpen értelmezik. Ez a tény az eddig elért eredmények áttekinthetőségét zavarja, ezért fontos lenne, ha a kutatók írásaikban pontos műszavakat használnának és azok jelentését értelmeznék is. Jelen írásomban a német valamint a magyar szakirodalomban a közlekedésre szolgáló közterületek jelölésére használt terminus technicusokat vizsgálom.

2. A német nyelvészeti szakirodalomban általánosan elterjedt a Straßename és a görög eredetű Hodonym, elemei hodos+ónyma (= 'Weg + Name, Benennung, Wort') vö. Wahrig: DtWb. 1860 Hodometer a.; Duden 7: 479, Name a. A szakkifejezés értelmezése viszont nem egyértelmű.

a) Néhány kutató a városok és települések beépített területén a közlekedés lebonyolítására kialakított valamennyi közterületet, azaz a teljes közlekedési hálózatot érti a fogalom alatt, függetlenül attól, hogy benne egy vagy több nyomvonalú utak, szűk vagy meredek utcák, gyalogutak, szűk vagy széles terek stb. találhatók.

b) Mások a fogalmat tovább bővítik és a fentiekén kívül ide sorolják a zárt, beépített területeken kívül illetve településeket egymással összekötő, a közlekedés számára kialakított közterületeket is.

c) Ismét mások – függetlenül attól, hogy a közlekedésre szolgáló közterület beépített területen belül, vagy kívül található – a fogalmat teljesen leszűkítve értelmezik és kizárólag a -Straße köznévi utótagú elnevezéseket értik a Straßename fogalom alatt.

d) Vannak olyan kutatók, akik a köznévi utótag (ném. s Grundwort, -er vagy Appellativ(um), -e/-a) alapján homogén kategóriákat vizsgálnak és nem veszik figyelembe a közterület elhelyezkedését (pl. Wegnamen, Gassenamen, Platznamen stb.).

e) Végül találhatók olyan szakmunkák is, melyek a beépített területen kívül és belül elhelyezkedő közlekedésre szolgáló valamennyi közterületet Örtlichkeitsname 'helynév' fogalmához sorolják és együtt tárgyalják. (l. BACH: Dt.Nam; FUCHSHUBER (-WEISS) ELISABETH, Straßennamen in der Region. Leipzig, 1985; VOLCKMANN ERWIN, Die deutsche Stadt im Spiegel alter Gassenamen. Würzburg, 1926²).

Történelmi perspektívában nézve a beépített területen belül a közlekedés számára kialakított közterületekre a XIX. század elejéig a Gassenname, a beépített területeken kívüli közlekedésre szolgáló közterületekre a Straßename gyűjtőfogalmat használták. A XIX. századtól a Straßename lassan kiszorítja a

Gassenname fogalmát és jelentésköre lényegesen bővül. (I. ERICH RÁ CZ, Die siebenbürgisch-sächsischen Straßennamen als Quellen der Kulturgeschichte. Sibiu-Hermannstadt, 1934. 23–4).

3. A hazai nyelvészeti szakirodalomban az egyes kutatók az utcanév fogalmát szintén eltérően értelmezik. A jeles tudós SZABÓ T. ATTILA munkáiban az utcaneveket a helynevek fogalma alatt tárgyalja, sőt alkalmazza a településekre vonatkoztatva a „belső terület és határ” fogalmát is. (I. Dé sről, Nagyenyedről és Kolozsvárról szóló munkáit). A települések beépített területein a közlekedésre szolgáló közterületeket, azaz a teljes közlekedési hálózatot veszi figyelembe, függetlenül attól, hogy az utcanevek utótagjaiban milyen közszó szerepel (út, köz, sikátor, utca stb.). A települések beépített területein kívül haladó közlekedésre szolgáló közterületeket pedig, legyen az dűlőút, közút, ösvény stb. a határ fogalmán belül tárgyalja.

Az 1960-as évek elejétől megjelenő földrajzinév-gyűjtemények ugyanezt az elvet követik, legfeljebb a „belső terület” helyett a „belterület”, „határ” helyett a „külterület” fogalmakat használják. Több tanulmány megmarad ezen felosztás mellett, vagyis a települések belterületén valamennyi közlekedésre szolgáló közterületet és más neveket (intézmények, tereptárgyak, épületek, műalkotások stb. nevei) együtt tárgyal (vö. INCZEFI, Makó. 131; MEZŐ ANDRÁS, A belterületi hivatalos névadás néhány sajátossága: MNy. 65 [1969]: 198–204; KOVÁTS DÁNIEL, A belterületi nevek kérdéséhez. MNyTK. 160. [1981]: 169–71).

Ugyanehhez az alapelvhez ragaszkodik SZABÓ T. ATTILA, Zilah helytörténeti adatai a XIV–XX. században. Torda, 1936. és BALASSA IVÁN, Sárospatak történeti helyrajza a XVI–XX. században. Miskolc-Sárospatak, 1994. című munkáiban is. Már a tanulmányok címei is arra utalnak, hogy a szerzők műveikben a települések beépített területein található történeti helynévanyagot is közzéteszik. BALASSA IVÁN a település belső területrészein az utcák, utak, terek nevein kívül a kutak, jeles épületek, hidak, kertek, településrészek, bástyák stb. neveit is közli (i.m. 9.).

DOBOSI LÁSZLÓ, Ózd utcahálózata. Ózd, 1977. című munkájának címe igazolja, hogy a szerző utcanév alatt a település beépített területén valamennyi közlekedésre szolgáló közterület nevét érti. Számos tanulmány címe utal arra, hogy a szerzők az utcanevekről kívánnak értekezni – pl. BARTA LÁSZLÓ – PÁHI FERENC, Szentes utcanevei. Szeged, 1980; BURA LÁSZLÓ, Szatmárnémeti (Satu Mare) utcanevei. MND. 77. [1987]; CSEH GÉZA, Szolnok város utcanevei. Szolnok, 1993; ERDÉLYI ERZSÉBET, Nagykőrös utcaneveinek története 1850. és 1982. között. MND. 56. [1985]; FEKETE JÁNOS, Kiskunfélegyháza település-fejlődése és utcaneveinek története. Kiskunfélegyháza, 1974; HAJDÚ MIHÁLY, Budapest utcaneveinek névtani vizsgálata. NytudÉrt. 87. sz. Bp., 1975. stb. – viszont az utcaneveket tágabb értelemben értelmezik, mivel véleményük szerint sokféle földrajzi köznévvel jelölhető objektum neve tartozhat ide.

Néhány szerző külön tárgyalja az utcák és a terek elnevezéseit pl. OTRVAY TIVADAR, Pozsony város utcái és terei. Pozsony, 1905; SCHMALL LAJOS, Budapest utcái és terei. Budapest, 1905; TOMAJ FERENC, Győr utcái és terei. Győr, Arrabona 9. [1967]; 10. [1968]; 11. [1969]. Ezekben a művekben viszont az utcák és terek nevein kívül más földrajzi nevek is szerepelnek.

Más szerzők a települések beépített részén haladó, közlekedésre szolgáló közterületek elnevezéseiben köznévi utótagok alapján homogén csoportokat különítenek el pl. MATUNÁK MIHÁLY, Korpona szabad királyi város terei, utcái, közei és házsorai elnevezésének tervezete. Korpona, 1901.

Egyetlen közlekedésre szolgáló közterület történetéről szól TARR LÁSZLÓ, A régi Váci utca regényes krónikája. Békéscsaba, 1984. című műve. Ez a mű az utcanéven kívül az itt található házakat és telkeket is tárgyalja.

A települések beépített részein kívül, a településeket összekötő közlekedésre szolgáló közterületek történetét dolgozza fel HANZÉLY JÁNOS, Magyarország közútjainak története. Budapest, 1960. című munkája.

HAJDÚ MIHÁLY alkalmazza a „közterület” elnevezést két munkájában: Szeged megyei város közterületének névjegyzéke: NÉ. 4 [1980]: 60–3; és Magyar tulajdonnevek. Budapest, 1994. 62. A szerző a belterületi helynevek egyik típusának nevezi az utcaneveket, majd pontosítja a fogalmat „közterület” névre, és ide sorolja az utcák, terek, közök, sorok stb. elnevezéseit.

4. Összefoglalva megállapítható, hogy a magyar szakirodalom a települések beépített részein a házsorok között haladó közlekedésre szolgáló valamennyi közterületet „utcanév” gyűjtőfogalommal jelöl, legfeljebb néhány csoportja között tesz különbséget (pl. utca – tér). A települések beépített területein kívül vagy települések között haladó közlekedésre szolgáló, különböző közterületekre pedig az „útnév” szakszót alkalmazza. Tágabb értelemben az utcanévek a belterületi helynevek, az útnevek pedig a külterületi helynevek külön típusát alkotják. Az utcanévekre HAJDÚ MIHÁLY által felvetett „közterületi név” szakkifejezést – véleményem szerint – tovább lehetne pontosítani. Talán szerencsésebb lenne a „közlekedésre szolgáló közterület” elnevezés. Az elhelyezkedéstől függően lehetne beszélni közlekedésre szolgáló közterületről belterületen és külterületen.

Problémát jelent viszont továbbra is az a kérdés, hogy milyen ismérvek alapján soroljunk adott területet a települések kül- vagy belterületéhez, továbbá hová soroljuk a települések kül- és belterületén egyaránt áthaladó közlekedésre szolgáló közterületek neveit. A belterület kérdésében számításba jöhetnének a települések folyamatosan beépített, zárt egységet képező lakott területei. A településeket összekötő, azokon áthaladó utakat pedig a külterületi közlekedésre szolgáló közterületekhez lehetne sorolni.

VINCZE LÁSZLÓ

A NÉ. 16. számában olvasható Hoffmann István kandidátusi vitájának közlése, mely – miként a személyes megjegyzésekből megismerhettem – a NÉ. olvasóinak meglegedését vívta ki. Az elkezdett utat követve szakfolyóiratunk most egy hasonló minősítési eljárást mutat be: Mező András akadémiai doktori vitáját. Köszönöm, hogy mind a jelölt (azóta az MTA doktora), mind az opponensek és egy bírálóbizottsági tag hozzájárultak írásaiknak az Értesítőben való megjelenéséhez.

A szerkesztő

Opponensi vélemény Mező Andrásnak „Magyarország patrocíniumi helynevei” című akadémiai doktori értekezéséről

1. A nyelv tudományos vizsgálata nagyjából három fő szempont szerint történhetik. Vizsgálhatjuk azt, hogy a nyelv hogyan működik a szinkroniában; hogy milyen volt és hogyan változott a diakroniában; és hogy mit vall a társadalom anyagi és szellemi műveltségére vonatkozóan. Nagy tévedés, sőt káros szembeállítás azon vitatkozni, hogy melyik a fontosabb, melyik a tudományosabb. Amúgy sem létező hierarchiájukat nem határozhatja meg, hogy szemléletüket és módszerüket milyen kölcsönös függőségek jellemezhetik. Hogy ki melyik kutatási változatot kedveli és műveli, az hajlamaitól, érdeklődésétől függ, de nyelvész voltát nem minősíti: nem általa lesz valaki – hogy úgy mondjam – tudósabb, nyelvészebb a másiknál, hanem kizárólag produkciója színvonalától, témájának kidolgozottsági szintjétől, ahhoz kapcsolódó problémalátásától függően.

Mindezt azért bocsátom előre, mert jórészt importált, adaptált divatjelenségeként ferde nézetek kezdenek nálunk lábrakapni a nyelvészet és a

nyelvész mivoltát illetően. Én mindenesetre azokkal tartok, akik vallják: magas tudományos értékű, hasznos nyelvészeti tevékenységet végez az is, aki a nyelvet abból a célból veszi vallatóra, hogy milyen, sokszor csak benne rejlő, belőle kihüvelyezhető ismeretanyagot hordoz általában az emberi kultúra, az anyanyelvet tekintve közvetlenül a nemzeti kultúra sokszínű területeinek megismerése számára.

Jól ismeretes, hogy e tekintetben a névtannak kiemelkedő szerepe van. A névadás termékei – ha vizsgálatuk a nélkülözhetetlen nyelvtudományi alapok birtoklása mellett kellő filológiai, történeti-művelődéstörténeti, pszichológiai, szociológiai stb. jártassággal párosul – a nyelvi elemek közül talán a legszélesebb körben nyithatják ki a nyelv kultúrahordozó szerepének tárházát.

Nos, ennek a nyelvtudományi kutatási irányzatnak eddigi munkássága alapján is nagyon jeles képviselője volt Mező András, aki mostani értekezésével újabb és nagyon erős bizonyosságot adja ebbéli rátermettségének, hozzáértésének és nem utolsósorban a munkaterület iránti elkötelezettségének. Művét már csak azért is érdeklődéssel vártam és nagy élvezettel olvastam, mert az ilyen típusú nyelvészetet magam is különösen kedvelem, s a dolgozat szoros tematikájába is itt-ott belekóstolgattam. Mező értekezése a témának olyan színvonalú kidolgozását állította eléem, amely e munkát az én ítéletem szerint a magyar névtan legjobb részmonográfiáinak sorába emeli.

2. A mű általános erényeit bőven sorolhatnám, de talán elegendő lesz itt néhányra utalnom.

Minden ilyen természetű munkának nagy értéke az adattár, de Mező András dolgozatán ez a megállapítás súlyozottan vonatkozik. Talán nem is jó a munkának azt a nagy részét kitevő anyagát, mely az egyes védőszentek betűrendjét követve a patrocíniumokra vonatkozóan minden tudnivalót összesűrit, ily néven nevezni, hiszen a helynévi adatok felsorakoztatásán túlmenően a védőszentre vonatkozó ismeretektől a templomcímeken át az esetleges névváltozások okainak taglalásáig és a nevek nyelvi magyarázataiig bezárólag mindent együtt találunk itt elvszerűen követett, logikus rendben. Igaz, hogy főként olyan szentnevek esetében, ahol a helységnevek tucatjainak adatai sorakoznak föl, nem könnyű egy-egy keresett helyet, nevet megtalálni, de e téren az elrendezés bármely megoldása nehézségeket okozhatott volna. A megyék betűrendje szerinti felsorakoztatásban – amely rendezési elvet a szerző követ – talán a megyenevek tipografikus kiemelése valamit segíthetett volna, bár itt is eleve tudni kellene, hogy a keresett helység melyik megyébe tartozott. De a lényeg nem ez, hanem az, hogy az adategybeállítások óriási méretű, a teljesség igényét magába foglaló és azt valószínűleg nagyon megközelítő adatgyűjtésre épülnek, nagy filológiai gondosságot árulnak el, közlésük a névadás minden lényeges elemét felöleli.

A szerzőnek igen nagy nehézségekkel kellett megküzdenie azokkal a rendszerint latin formulákkal körülírt megnevezésekkel kapcsolatban, ahol a templomnév (rendháznév stb.) és a helységnév viszonyát kellett minősítenie. Tömeges jelentkezése fordul elő e problémának az 1332–7-es pápai tizedjegyzékben, ahol a *de Sancto Benedicto*, *de Sancto Martino*-féle jelöléseknek se szeri, se száma. Jó megoldást választ, amikor ezeket minden olyan esetben, amikor kimutatható helységnévi folytatás van, együtt tárgyalja. Nagy értéke a dolgozatnak a helységnévvé nem vált, hanem a templomcím szintjén elszigetelődött templomi patrocíniumoknak az összegyűjtése és gondos közlése.

Nagyon gondos válogatást igényelt annak a megállapítása vagy legalábbis valószínűsítése, hogy több, esetenként sok azonos nevű szent közül éppen melyik a magyarországi templom- és falunévadás alapja. E tekintetben a hazai szentkultusznak sok érdekes, fontos vonatkozását boncolgatja eredményesen Mező.

Nagy gondot fordít a szerző a névélettani vonatkozások, változások, váltakozások bemutatására. Így például a patrocíniumi eredetű és más névadási típusokba tartozó helységnevek viszonya, az azonos szentnévből lett helységnevek megkülönböztető jelzőinek névadási motivációi, a magyar és az idegen helységnevek párhuzama, szembenállása, felcserélődése, a *-falva*, *-háza*, *-telke* stb. utótagok tapadása és megannyi más, a nevek életével kapcsolatos kérdés áll figyelmének sűrűn ismétlődően a középpontjában.

Bár az egyes védőszentekhez kapcsolódó helynévanyag bemutatása ily módon messze túlmutat egy szokványos „adattár” jellegén, Mező több összefoglaló fejezetet is szentel névanyaga sajátosságainak megvilágítására. Szól a mennyiségi szempontú számbavétel nehézségeiről, a *szent* jelző elmaradásával pusztá személynevé típusúvá alakult nevek problematikájáról, a nyugati és a keleti kereszténységhez tartozó szentnevek viszonyáról, a patrocíniumi eredetű helységnevek földrajzi megoszlásáról, időrendjéről stb. Részletesen elemző, bontó képet nyújt a patrocíniumi eredetű helynevek szerkezeti típusairól, a morfológiai és a szemantikai tipológia egyes kategóriáit nagy gonddal szétválasztva és jellemzőiben bemutatva. Különösen tetszett a szentnévi helynevekhez kapcsolódó elő- és utótagok problematikájának részletes elemzése.

Ugyancsak dicsérettel szólhatok az értekezés „külső” kellékeinek kiválóságáról. A mű átgondolt, pontosan kimért szerkezetben áll előttünk, világos tagolással, kifogástalan szerkesztettséggel, kimerült gondos fogalmazással, hibátlan helyesírással, tiszta, precíz külalakkal. Ilyennek kell lennie egy munkáját ambícióval, szeretettel gondozó kutató szellemi termékének. A ma vészesen szaporodó trehányiságnak nyoma sincs benne.

3. Komoly tartalmi kifogást az értekezéssel szemben a legjobb vagy ha tetszik: legrosszabb akarattal sem nagyon tudok emelni. Néhány kétségemet, egy-két hiányérzetemet (mert hisz' az opponensnek semmi sem drága) azért szóvá tenném, apróbb kifogásokból is főlemlítve párat.

Nem győzött meg a szerző azon véleményével, amelyben ugyan elismeri, hogy a templomi védőszentnév-adásban közrejátszhatott nálunk nyugat-európai kultúrhatás, ám a templomnév → helységnév fejlődésben ez már kizárható. Az természetesen nem vonható kétségbe, hogy e névadási szokást az azonosan adott helyzet: a templom és a falu kapcsolata folytán egy-egy nyelvben belső fejlődés is eredményezheti; de a névtípus európai nyelvföldrajzi helyzete mindenképpen egységes, egybefüggő kultúrkört jelez. A magyar nyelvterület e szempontból az itáliai, délnémet (felnémet) és dél-nyugati szláv területekkel a legszorosabban érintkezik. – Bizonyos „különleges” patrocíniumi nevek magyar-idegen párhuzamai is aligha mentesek nyelvi interferenciáktól: *Mindszent* ~ ném. *Allerheiligen*, *Szentkereszt*, spanyol *Santa Cruz*, olasz *Sancta Croce* stb.

Szívesen olvastam volna Mező András véleményét arról, hogy a Kárpát-medencében a névtípus sajátos nyelvföldrajzi helyzetén kívül (dél → északi, nyugat → keleti csökkenés) hogyan látja az itteni nyelvek közti viszonyt. A román egyházi és kronológiai, a kárpát-ukrán egyházi okok miatt kiesik, a horvát-szlavón és a szlovák viszonyát azonban a magyarhoz szerfölött érdekes volna vizsgálni. Nekem jó ideje feltűnt, hogy míg a horvát-szlavón vidékek középkori névanyagában igen nagy bőséggel jelen van a patrocíniumi helynévtípus, ez a későbbi századokban minimálisra zsugorodik, s ilyenféle adatváltozások nagy gyakorisága tapasztalható: *Szentkirály* → *Kraljevci*, *Szentgergely* → *Gregoravác*, *Szentmárton* → *Martinai*, *Szentpéter* → *Petrovina* stb. Úgy hiszem, ezt nem lehet csupán úgy magyarázni, hogy a középkorban számottevőbb volt e terület magyar lakossága vagy hogy nagy volt a magyar egyház befolyása. Inkább hajlanék afelé, hogy itt egyrészt az okleveles írásgyakorlat szokásai (magyar névalakok) és az élő, beszélt nyelv valósága (horvát névalakok) állnak szemben, illetőleg e névtípus horvát megfelelőiben a patrocíniumnév csak magában a névben jelent meg eredetileg is, a *svet* nélkül. A szlovák mintha közelebb állna e tekintetben a magyarhoz. E kérdés azért fontos, mert összefügg azzal, hogy e típus földrajzi elterjedése mennyiben járulhat hozzá – más helynévtípusokkal együtt – a középkori magyar települési terület meghatározásához.

Mező véleménye szerint a magyar patrocíniumi helynevekben csak „hivatalos” keresztnévi alakok szerepelnek, népi, becéző névformáik nem. Az elhárítás szerintem nem indokolt, az *Ága* (*Ágoston*), *Elye* (*Ellyás*), *Luka* (*Lukács*), *Jakó* (*Jakab*), *Derzs* (*Dezső* ~ **Dezsider*) ellentmondanak; a *Luka* és

társai Melich-féle magyarázata (a *Lukas* szövégi konszonánsának elhagyása) ma már nagyon túlhaladott álláspont, a *Luka* és társai szabályos rövidítés kicsinyítő képző morfológiájának. Itt jegyzem meg, hogy Mező többször is elfogadja Melichnek férfi keresztnelveink *-us* végének magyar elhagyásáról szóló, ma már semmiképpen helyt nem álló nézetét (maga Melich is visszavonta ezt).

Nem osztanám Mező András felfogását a helynevekben a védőszentnevek után szereplő *úr* és *asszony* megítélésében sem. A középkori magyarban az *úr* és az *asszony* titulus nemcsak a királynak és a királynénak járt ki, hanem tiszteletadó jelölő volt az egyházi nevekben ugyanúgy, mint a világiban. *Szent Simon úr*, *Szent Márk úr* és a többiek nem korábbi világi tisztségeik miatt kapták e titulust (részben nem is voltak uralkodók), hanem a szentek nevéhez csatlakozó megtisztelő értelmezőként; 1. már HB.: *Szent Péter urat*, vö. még An.: *Ürsüúr* stb., s ez ment alkalmanként tovább a helynévadásba is. Hogy a régi magyarban fordított szerkezetek is bőven voltak (*Úr Bernáld*, *Asszony Jakoba* stb.), az ne tévesszen meg, a kódexfordítások közvetlen latin befolyása tükröződik bennük. Hasonlók a *Keresztúr*-ok is, bennük persze nem a *kereszt*-et uralták, hanem a keresztre feszített Krisztust, sőt az egykori nyelvi tudat a *kereszt*-ben a *Christus*-t érezte bele (mint ahogy etimológiailag azonosak is). A *Boldogasszony* meg a *Beata Domina*, *Beata Virgo* egyszerű fordítása vö. a lat. *virgo* 'fiatal asszony' és a m. szűz régi 'tisztá erkölcsű nő' jelentését is.

Valószínűnek tartom, hogy a középkori magyar egyházi nyelvben a helynévadáson kívül, annak előzményeként is megvoltak azok a jórészt tudatos különbségtevések, amelyek a patrocíniumokban *Szentkirály* – *Szentistván*, *Szentiván* – *Szentjános*-féle megkülönböztetésekben tükröződnek. Az *Iván* névformában egyébként szláv hatást föltenni szükségtelen, teljesen szabályos magyar alakulat, egyik leggyakoribb Árpád-kori magyar névalakunk; a keleti szláv *Ivan*-nal egybeeső formája konvergens szláv és magyar hangváltozások eredménye.

Néhány vegyes apróság még: *Szeredaszentanna* jelzője nem *Nyárádszereda* közelsége miatt keletkezett, hanem azért, mert a régi székely fiúszékben, *Szeredaszék*-ben feküdt. – A m. *László* – Melich „makacssága” ellenére sem – nem származhat a lat. *Ladislaus*-ból csak a szláv *Vladislav*-ból. – Az *Örény* nem ismeretlen etimonú név, a m. *örvény* alakváltozata. – Vajon mi lehet az oka (én sem tudom), mért nincs *Szentferenc* helynevünk, mikor tisztelete Európa-szerte általános volt, viszonylag korán avatták szentté, hazai kultuszát többek között a Ferenc-legenda fordítása is jelzi, hazai templomcímekben is szép számmal előfordul? – A *terminusz* írásmód bántja a szememet (meg sértené a fületem).

Nagyon jó lett volna, ha a szerző néhány nagy elterjedtségű patrocínium-helynév, valamint néhány jellegzetes morfológiai típus földrajzi

elterjedtségét térképen szemléltette volna. Ezek viszonylag kis térképeken nem nagy helyet foglalóan is megvalósíthatók lettek volna, úgy, ahogy azt Kristó Gyula tette a Magyar Nyelv LXXIV. évfolyamában, de maga a szerző is Nyelvőrbeli közleményében. Hát még mennyire örülni lehetett volna egy nagy összesítő térképnek, amely a középkori magyar nyelvterület meghatározásához is fontos járulékot adhatott volna. Most több szempontból is megértem hiányukat, de ha a mű – mint nagyon remélem és fontosnak tartom – publikusan megjelenik, ajánlom a szerzőnek a szemléltető szempont figyelembevételét.

Bosszankodnom az értekezés olvasása során csak egy dolog miatt kellett – de arról Mező András nem tehet. A rossz kötés következtében a mű forgatása közben lapjaira esett szét, úgyszólván kezelhetetlenné vált.

4. Mint látható, kötekedő, kiigazító, többleteket kívánó megjegyzéseim egyike sem lényegbe vágó, olyan értelemben, amelyik e nagyon kitűnő munka egészének értékéből számottevő dolgot elvenne. Mező András értekezése a magyar nyelvészet és benne a magyar névtan magas tudományos színvonalú, kiemelkedő teljesítménye, s egyúttal a magyar művelődéstörténet igen jeles gyarapítója. Bár több hasonló születhetne a jövőben is.

Akadémiai doktori cím elfogadására nagy meggyőződéssel, a legmelegebben ajánlom.

Budapest, 1996. január 18.

DR. BENKŐ LORÁND
akadémikus

**Opponensi vélemény Mező András: Magyarország
patrociniumi helységnevei (11–15. század) című doktori
értekezéséről (361 oldal)**

I.

Már a 19. század elején, 1822-ben felfigyelt Csaplovics János arra, hogy „Őseink ájtatossága igen sok lakhelyeket szent és egyházi személyek ... után keresztelt meg. Így viselik ... szentek neveit 468 lakhelyek; legtöbb Sz. György 47, legkevesebb Sz. Jakab 9. Sz. György után következnek 43 Márton, 42

Miklós, 36 János, 34 Mihály, 28 Péter, 20 László, 18 Mária (Boldog Asszony nevű falukat is ide számlálván), 17 András, 17 Sz. Király, 13 Erzsébet, 12 Pál, 11 István, 11 Lőrinc után nevezett helységek.” (Csaplovics János: Ethnographiai Értekezés Magyar Országról. In: Tudományos Gyűjtemény 1822/6. sz. 26–27. A helyesírást és a központosítást némileg modernizáltam.) Az osztrák Friedrich Umlauf 1886-ban 53 Szentgyörgy, 47 Szentmárton, 47 Szentmiklós és 45 Keresztúr nevű helységet talált Magyarországon (Umlauf XIV). Az erdélyi szász Gustav Kisch „Siebenbürgen im Lichte der Sprache. Ein Beitrag zur Kulturgeschichte der Karpathenländer” (Leipzig, 1929.) című munkájában Erdély német, magyar és román helyneveit vizsgálta meg, és 31 oldalas fejezetet szentelt az egyházi vonatkozású, zömükben templomcími eredetű helységneveknek (265–296). A magyar kutatók sorából előbb Melich János, majd Kniezsa István, Schwartz Elemér, Moór Elemér, Mollay Károly, Mikesy Sándor, Benkő Loránd és többen mások számos részletkérdést vetettek fel és tisztáztak a templomcími eredetű helységnevek terén. Magam is nagyszámú ilyen helységnevet vizsgáltam meg a FNEsz.⁴-ben. De mindeddig hiányzott egy olyan monográfia, amely teljes szélességében és mélységében mutatja be helységneveinknek ezt a fontos és színes csoportját a 11–15. század időhatárain belül. Ennek a munka- és időigényes feladatnak az elvégzésére vállalkozott a kiváló filológiai és történettudományi felkészültségű és ernyedetlen szorgalmú Mező András. Értekezésének 1390 templomcími helységnevet felölelő és a névadó szentek vagy hittitkok szerint 77 alfejezetre tagolt törzsanyaga és a járulékos fejezetek ismeretében máris teljes felelősséggel előrebocsájthatom, hogy magasan az átlag fölé emelkedő, mintaszerű monográfiát alkotott, amely minden elismerést megérdemel, beleértve természetesen a nagy doktori tudományos fokozat odaítélését is.

II.

Rátérek az értekezés egyes részleteit illető észrevételeimre.

A szerző a *patrocinium*-ot már értekezése címében is ’templomcím, titulus ecclesiae’ értelemben használja, belefoglalva a szent pártfogókat, védőszenteket, patrónusokat (Szent Miklós, Szent Márton, Szent György stb.) éppúgy, mint a szent hittitkokat (Szent Bölcsesség, Szent Grácia, Szent Jobb, Szent Kereszt, Szent Lélek, Szent Sír, Szent Trinitás, Szent Vér). Ugyanúgy jár el tehát, mint legutóbb a Kristó Gyulától szerkesztett Korai magyar történeti lexikon, amelyben a *patrocinium* (534. o.) címszó ’templomcím’-ként van értelmezve. A latin *patrocinium* (a *patrocinor* ’pártfogol, oltalmaz’ igével együtt) a *patronus* ’pártfogó, oltalmazó’ származéka. (Alakulásmódjához 1. *latrocinium* ’latorkodás, rablás’ <: *latro* ’lator’ és *tirocinium* ’hadban való tapasztalatlanság’ <: *tiro* ’regruta, újonc’.) Eredetileg ’pártfogás’-t,

'oltalmazás'-t jelentett, az egyház szóhasználatában 'mennyei pártfogás'-t és 'a védőszent ünnepé'-t. Valamely templom védőszentjének ünnepét nálunk közkeletű módon a templom búcsújának mondják. Ám azt a szent hittitkot, amelynek tiszteletére egy-egy templomot felszenteltek, semmiképpen sem lehet patrónusnak, ünnepét pedig patrocíniumnak nevezni. Templomcímen viszont a szent pártfogókat és a szent hittitkokat egyaránt lehet érteni. Ezért az értekezés címe mind teológiaiilag, mind pedig etimológiaiilag szabatosabb volna, ha az egyébként sem közismert *patrocínium* helyett a *templom cím* kifejezéssel élne. Esetleg így: „Templomcímekből alakult helységnevek a középkori Magyarországon”. Vagy: „A templomcím helynévadó szerepe a középkori Magyarországon”. Ilyen címmel már jelent is meg Mező Andrásnak egy közleménye (Szabolcs-szatmár-beregi Szemle 1995/4. sz. 502–521). Ám az ellen én sem emelek kifogást, hogy a közeli, érintkező fogalmakat jelölő *patrocínium*, *templomcím* vagy *titulus* és *templomnév*, sőt akár *dedikáció* kifejezéseket a szerző stilisztikai céllal váltakozva, egymás szinonimáiként használja. (L. az értekezés 37–8. oldalát.)

A magyar művelődéstörténet ismeretanyagát értékes adalékokkal gyarapítja az értekezésnek az a fejezete, amely „A templom szerepe középkori településeink életében” (28–36) címet viseli, és az idő múlásával egyre szaporodó számú templomépületeink sokrétű funkcióját, sajátosságát mutatja be. Foglalkozik a fejezet a templomnak mint építménynek az anyagával, helyenként szükségessé váló várszerű megerősítésével, a templomnak és közvetlen környékének a lakosság közéletében játszott szerepével, a templomok egyházi illetékességével, alá- és fölérendeltségével, a környezetükből kiemelkedő templomok, templomtornyok tájékoztató pontként való funkcionálásával, a templom oltárának eskütevő helyként történő használatával, a templomépületeknek mint vagyontárgyaknak pénzben kifejezhető értékével, a templommal és udvarával mint temetkezési hellyel. Mindez hathatósan elősegíti annak megértését, miért is jelentkezik középkori helységnévadásunkban a névadás motívumaként oly gyakran valamely templom vagy annak neve, a templomcím.

„A patrocíniumi helységnevek keletkezése” (37–48) tárgyalásakor Mező András helyesen mutat rá arra a párhuzamosságra, amely szembeszökő a templomnévi eredetű formáns nélküli helységnevek és a pusztá személynévből alakult helységnevek között. Ezzel kapcsolatosan érdemes felidéznünk egy megragadó szellemiségű passzust Bálint Sándornak „Patrocínium, egyházi év és néphagyomány” című, elsőnek 1979-ben közzétett dolgozatából, amely, úgy látom, nem került Mező András szeme elé: „Archaikus-szagrális felfogás szerint a templom egyedül a szent patrónusé, hiszen elsősorban az ő tiszteletére épült. Így a zágrábi székesegyháznak és egyházmegyének patrónusa és mennyei birtokosa Szent István magyar király. Elsősorban ezzel a felajánlással

kapcsolódott az akkori jámbor közfelfogás szerint Horvátország a magyar hazához, a koronához. Az erekle, illetőleg a felajánlás szakrális névmágiája révén tehát a templom, főleg plébániatemplom, de maga a helység: a föld és a nép is a védőszentnek virtuális birtoka, a hívek pedig a patrónus alattvalói, szinte udvarnépe. A tisztelet és kultusz ellenében a védőszent Isten színe előtt a szószólójuk.” (Bálint Sándor: A hagyomány szolgálatában. Összegyűjtött dolgozatok. Bp., 1981. 70.)

A Körös megyei *Szentadorján* (horvát nevén *Oderján*) ma nem önálló helység, hanem a Djurdjevactól délkeletre fekvő Kloštar község része. L. Sabljar 283. – A szerző elmarasztalja Ortway Tivadart, illetőleg munkatársát (57), hogy lokalizálatlanul közöl a váci egyházmegye csongrádi főesperességéből egy *Sancto Adrian* plébániát, ám – Mező András szerint – a pápai tizedjegyzék alapkötetében ilyen adat nem található. Györffy (1: 904) alapján kiderül, hogy Szentadorjánmártély 1335-ben Csanád megyéhez tartozott, ugyanakkor viszont valóban a csongrádi főesperesség volt az egyházi fölöttese. Vö. 1332–7: „a-diaconatus Changrad... Jo sac. de *S. Adriano*” (Vat. 1/1: 254). A vitatott adat tehát bizonyára a 2. szám alatt tárgyalt *Szentadorjánmártír*-hoz sorolható.

A Torontál megyei, de Mező Andrástól közelebből lokalizálatlanul hagyott *Szentendréd* Milleker (8) szerint „Részben Becséhez tartozott, Török-Becse környékén feketett.” Nagyjából ugyanoda, Törökbecse tőszomszédságába helyezte már Csánki (2: 127) is. Úgy látom, hogy Mező András nem használta Milleker Bódog történeti földrajzát (Délmagyarország középkori földrajza. Temesvár, 1915.). Kár. Torontál, Keve, Krassó és Temes vármegyék középkori helyneveire vonatkozólag használatra érdemes segédkönyv.

A Valkó megyei, de Mező Andrástól közelebből nem lokalizált *Rücsiszentandrás*-t Verőce megye délkeleti vidékén (Csánki 2: 347), Diakovár (Djakovo) környékén, tőle nyugatra-délnyugatra (ComVer. 160) lehet keresni.

A Zala megyei *Nemesszentandrás* legkorábbi említése 1093-ból van idézve, ám ez a hamis oklevél csupán 1274-ből való (ugyancsak hamis) és még későbbi átirásokból ismeretes. (L. DHA. 1: 278–285.)

Nem világos előttem annak oka, miért nem használta fel Mező András (61, 64) a Komárom (Komarno) részeként 1268/1347 óta adatolt Szent András-templom körüli városrész státuszának tisztázásához Györffy történeti földrajzának adatolását, interpretációját és térképvázlatát (Györffy 3: 427, 430, 432).

Újszerű és szellemes *Szentandrásúr* (Pozsony megye) Mező Andrástól adott magyarázata korábbi *Szentandrás-Súr*-ból. Arra a jelenségre, hogy több közeli falunak közös temploma lehet, a közelmúltból is van példa. A mátrai három felső huta (1938-ban megállapított nevükön *Mátraszentimre*, *Mátraszentlászló*, *Mátraszentistván*) közös, Szent István királyunk tiszteletére szentelt temploma

1938–42-ben Mátraszentimre határában, de mindhárom településről elég jól megközelíthető helyen épült fel. A mai napig *Három falu temploma*-ként (MNYTK. 181. sz. 27) emlegetik, így írják meg a térképek is. (Újabban már Mátraszentimre belterületén is van kápolnaméretű templom.)

A 64. oldalon tárgyalt *Denkóc* névelem egy horvát **Denkovec* vagy **Denkovci* átvétele lehet. Ennek tövében a számos keresztnév (*Desimir, Mladen, Najden, Radivoj, Vladen* stb.) becező alakjaként használatos *Denko* rejlik. – *Rücsiszentandrás* előtagja vagy a **Rücsi* családnév (*Rücs* hn. + -i), vagy a *Rücs* helységnév -i képzős származéka.

A Temes megyei, de Mező Andrástól közelebből nem lokalizált *Szentantal*-ról Milleker (157) azt közli, hogy az 1392. évi, mindeddig egyetlen előfordulásában egy Augustinus de *Zenthantal* nevű királyi emberről van szó *S z a k á l h á z á n*. Talán arrafelé kereshető, Temesvártól nyugatra.

A 78. oldalon a szerző a Varasd megyei *Szentbertalan* helységnév vagylagos horvát névalakjaként *Zabnik*-ot említi, ám adatai között ez a forma nem szerepel. L. 1455: *Zenth Bartholom* seu *Zabnik* (ComVar. 5). *Žabnik* (: *žab[a]* 'béka' + *-bnik*) ma önálló helység (ComVar. 186) Bartolovectől északkeletre (1882/1902: Warasdin und Kotor. 1:75 000-es térkép). A Verőce megyei *Szentbertalan* vagylagos *Csapataka* változatát viszont a szerző adatolja, de nem kommentálja.

A Kőrös megyei *Szentdemeter* lokalizációjához közelebb vihet (a nyilván Csánkitól átvett „Jasenovac k.” helyett) a *Szencseszentdemeter* névalak előtagját tartalmazó és ugyancsak 1481-ből adatolt *Zemche-Zent-Marthon* (213. oldal), amely a Pozsega megyei (korábban Kőrös megyei) Fejérkö (Engel: KirHat. 111) ~ Bijela Stijena környékén kereshető. L. ComPoseg. 16, 255.

A Kőrös megyei *Szentdomonkos* régi horvát *Zelnica* nevéhez l. alább a *Szentmárkószelnicá*-ról mondottakat. De volt a falunévnek megkülönböztető *Konska*- előtagja is. Ez a falu mellett elfolyó *Konjska* (: *konj* 'ló') patak nevével azonos. Ehhez l. Ortway: Vízr. 1: 438 és ComCris. 121. Térképi ábrázolásához l. 1882/1898 *Konjska* B. (Dubrava und Gradec. 1:75 000-es térkép).

A Kőrös megyei *Szenterne* vagylagos horvát *Gušćerovec* névalakja valóban horvát személynévből képződött, ahogyan azt a szerző az 1379. évi *Kuscher* személynév alapján megállapította. E személynév eredetéhez l. što nyelvjárási szerb-horvát *gušter*, ča- és kaj-horvát *gušćer* 'gyík'.

A Szent Margit legendájában is emlegetett középkori *Szenterzsébet(asszony)falva* (Pest megye) nem azonos az 1950-ben Budapesthez csatolt *Pest(szent)erzsébet*-tel, amint azt a szerző kérdőjellel bár, de lehetségesnek véli. A török hódoltság idején elenyészett középkori falu jórészt a mai Ferencváros, főleg a Boráros tér táján terült el, s nagyjából a mai Közgazdasági Egyetem és a Déli összekötő vasúti híd között húzódott.

(Helyére, történetére vonatkozólag l. Györffy: BpTört. 1: 266, 360 és – legújabbban – Dr. Papp Gézáné: „Vala Szent Erzsébet asszony falvában Pest mellett ...”: Honismeret 1995/4. sz. 68–75.) Az újkori Pesterzsébet a gubacsi pusztából kiparcellázott területen épült meg, és 1870-ben Erzsébet királyné tiszteletére kapta az *Erzsébetfalva* nevet, amelyet 1924-ben a *Pesterzsébet*, 1932-ben pedig a *Pestszenterzsébet* név váltott fel. A *szent* névelem betoldása tehát utólagos. Az Árpád-kori *Szenterzsébet(asszony)falva*-nak és a legújabbkori *Pestszenterzsébet*-nek semmiféle kapcsolata nincs egymással. – Említésre érdemes még az, hogy a rendkívül hosszú középkori *Szenterzsébet(asszony)falva*-nak radikálisan megrövidült *Szentfalva* [1403: „*possessionis Zenthfalua vocate in fine civitatis Pestiensis*”: ZsigmOkl. 2/1: 303; 1411: *Zenthfalua*: i.m. 3: 323] változata is járatos volt. (L. A jelen értekezés 317. oldalát is!) Ez más típusú rövidülés, mint a *Szentfábiánsebestyén*szállásából alakult *Fábiánsebestyén*.

A Kőrös megyei *Szenterzsébet* régi horvát *Jugovec* névváltozatában a horvát *Jug* (tkp. 'dél mint világtáj') személynév rejlik. A mai *Jugovo Polje* 'Jug mezeje' értelmű. – A Szeben megyei *Szenterzsébet* német *Hammersdorf* és román *Guşteriţa* nevére l. Kniezsa: MagyRom. 1: 255.

Szentgracián magyarázata a 96. oldalon arról győzi meg az olvasót, hogy a szerző – ha oka van rá – nemcsak mások vélekedéseit bírálgatja, hanem saját korábbi nézetein is képes túllépni, ha őket később helytelennek találja.

A Kőrös megyei *Lemesszentgyörgy* (99, 109) előtagja, a horvát *Lemeš* nemcsak falunévként él, hanem családnévként is (*Lemeš*: LPH. 362). Budapesten is van *Lemes* nevű telefonelőfizető. Vö. szerb-horvát *lemeš* 'ekevas'; l. még: cseh *Lemech* (tkp. 'ekevas') szn., lengyel *Lemiesz* (tkp. 'ekevas') szn., orosz *Lemeš* (tkp. 'ekevas') szn., *Lemešev* csn. (Az eredetileg 'ekevas' értelmű magyar *lemez* szláv jövevény.) Mindezekből az következik, hogy a horvát *Lemeš*-nek a szerző által valószínűtlennek tartott etimológiai összefüggése a kelet-szlovákiai *Lemes*-sel igenis felvethető.

A Varasd megyei Szentillés ~ Ilija régi horvát *Obrež* (← **o-brěg-jb*) neve valóban 'domb melléke' értelmű, ahogyan arra a szerző helyesen mutatott rá a FNESz.⁴ *Ubreds* szócikke alapján. L. Dickenmann: Stud. 2: 544.

A Kőrös megyei *Szentilona* helység horvát *Koruška* névalakja megegyezik a helységen átfolyó és jobb felől a Glogovnicába ömlő patak nevével [1217: *Corusca*: Dickenmann: Stud. 1: 186; l. még Ortway: Vízr. 1: 441]. A patak és a helység térképi ábrázolására l. 1883/1894 *Koruška* (Kopreinitz und Kreuz. 1:75 000-es térkép). A szlovén *Koroška* víznévvel együtt a horvát *Koruška*-t régi **Koront'sko*-ra vezetik vissza és a Karintiának nevet adó karantánok nevét keresik benne (Dickenmann: Stud. 1: 186). L. régi magyar *Korontály-ország* 'Karintia' (FNESz.⁴ 1: 691).

A Pozsega megyei *Szentimre* (*Imbrijevcí*) helység *Kispaka*, *Imrepaka* névváltozatát az magyarázza, hogy a nála nagyobb Paka tőzsomszédságában, tőle északkeletre, a *Pačica* (=: *Paka*) folyó mentén fekszik. (A folyó neve tehát nem *Paka*, ahogyan azt a szerző a 146. oldalon véli.) Térképi ábrázolásához l. 1883/1895: *Imrievci*, *Imrievičko brdo* '248 m magas domb a falutól északnyugatra' (Našice und Kutjevo. 1:75 000-es térkép). – Kőrös (később Varasd) megyében Kaproncától (Koprivnica) észak-északnyugatra is van egy *Imbriovec* [1882/1902: *Imbriovec*: Warasdin und Kotor. 1:75 000-es térkép] nevű falu, amelynek plébániatemploma Szent Imre (Sv. Emerik) tiszteletére van szentelve (Sabljar 147). Történeti adatai 1501-től ismereteseek. Magyar névalakja nincs (ComVar. 62). Van még a mai Varasd megyében Varasdától délkeletre is egy *Imbriovec Jalžabetski* [1882/1902: *Imbriovec*: fentebbi térképen] nevű falu (ComVar. 62), de saját temploma – legalábbis az 1879. évi felmérésen alapuló fenti térképi ábrázolás szerint – nincs. A tőle északkeletre fekvő *Jalžabet* (amelyről megkülönböztető jelzőjét vette) plébániatemplomát Szent Erzsébet (Sv. *Jelisava*: Sabljar 155) tiszteletére szentelték. L. a szerző értekezésében a 90. oldalon a 18. sz. *Szenterzsébet*-et.

A Zágráb megyei *Szentistván* újabb kori horvát *Unčani* nevének 'Una folyó mentiek' az értelme. A korábbi *Povnyina* ~ *Pownya* írásképi névalakot is az Una folyó mellékére vonatkoztatnám: **Po* + *Un(a)* + *je* > **Pounja*. Vö. szerb-horvát *Podravlje* 'Dráva-mellék', *Posavlje* 'Száva-mellék', *Potisje* 'Tisza-mellék', *Pomorišje* 'Maros-mellék', *Podunavlje* 'Duna-mellék', szlovén *Pomurje* 'Mura-mellék' stb. A **Pónya* olvasatot és a *Ponyavica* víznévvel való összekapcsolás lehetőségét a szerző részéről megalapozatlan vélekedésnek tartom (118).

A Varasd megyei *Cirovicaszentiván* előtagja egy *Cerovica* víznév, amely ma *Cerovice* határrész neveként él tovább Cenkovectől (ComVar. 25) nyugatra. (Térképi ábrázolása: Kopreinitz und Kreuz. 1:75 000-es térkép.) Cenkovecnek temploma nincs. A Cenkovectől délnyugatra eső Koprivnički Ivanec (ComVar. 82) plébániatemploma viszont ma is Keresztelő Szent János (Sv. Ivan krst.) tiszteletére van szentelve. A *Cerovica* víznévben a szerző helyesen ismerte fel a horvát *cer* 'cser' fanevet. A *Cenkovec* helységnév a *Cenko* (=: *Svetozar*, *Cvetozar*, *Stefan* stb.) személynév származéka.

A Szepes megyei *Szentjost*-nak a szerzőtől tisztázatlan eredetűnek véleményezett szlovák *Lechnica* névváltozata egy szláv *Lechno* (=: *Lech* (l. SÍSNO. 3: 237) személynév származékaként magyarázható. Elsődleges alakja **Lechnice* lehetett 'Lechno emberei, Lechno népe' jelentéssel. A *Lech* személynévhez l. ócseh *lech* '(törzs)fő, Häuptling'. L. még ólengyel **lēchъ* 'lengyel' (=: *lędźninъ* (tkp. 'szüzföld lakója, Neulandbewohner') (=: **lēdo* 'szüzföld, Neuland'. Etimológiailag idekapcsolódik az orosz eredetű magyar *lengyel* népnév is.

A Pozsega megyei *Szentkatalin* régi horvát *Lešnik* nevéhez l. horvát *lešnik* 'mogyoró'. Az újabb *Lještani* a *lešće* 'mogyorócserje' származéka és 'mogyorócserjénél lakók' értelmű. – A Zágráb megyei *Szentkatalin* horvát *Dubrance* nevében a horvát *Dobran* személynév származéka kereshető. Első szótagbeli *u*-ját a *dubrava* 'erdős völgy; tölgyes' befolyásolhatta.

Újszerű és érdekes a szerzőnek az a vélekedése, hogy *Keresztúr* helyneveink elsődlegesen 'Krisztus úr' értelműek lettek volna. Ennek igazolására azonban még további kutatások szükségesek, hiszen a magyar *kereszt* főnév egykori személynévi *'Krisztus' jelentését csupán annak alapján lehet feltenni, hogy a magyar *kereszt* forrásául szolgáló szláv *krbstv*-nak az óegyházi szlávban egyaránt volt tulajdonnévi 'Krisztus' és köznévi 'kereszt' jelentése, és elvileg nem lehet kizárni, hogy a magyarba is átkerült mindkét jelentés. Egyébként magának a *Krisztus* névnek magyar személynévi használatához l. még – a szerzőtől idézett adaton kívül – 1277: *Creztus* szn. (ÁÚO. 9: 186.)

A Kőrös megyei *Keresztúr* horvát neve (*Rasinja*) aligha lehet víznévi eredetű, ahogyan a szerző véli. A falun a *Gliboki potok* (= 'Mély-patak') folyik át (1883/1894: Kopreinitz und Kreuz. 1:75 000-es térkép). A horvát helységnévben inkább valami *Ras*, *Rasin* (<: *Rastimir*, *Rastislav*, *Rastivoj*) személynév rejlik birtokjelölő képzővel megtoldva. – A Kőrös megyei *Obedszentkereszt* ~ *Križ* előtagjában nem személynév rejlik, ahogyan a szerző állítja, hanem helységnév. A középkorban *Obed*-nek, ma *Obedišće*-nek hívott falu Križtől dél-délkeletre fekszik. L. 1882/1912: *Obedišće* (Ivanić Kloštar und Moslavina. 1:75 000-es térkép). Történeti adataira l. Dickenmann: Stud. 2: 53 és ComCris. 166. Sabljár 206 szerint *Križ*-t korábban *Sveti Križ*-nek és *Podobed*-nek (= 'Obedalja') hívták; plébániatemplomának titulusa ma is a Szent Kereszt (Sv. Križ).

A Kőrös megyei *Ravenszentlászló*-t a szerző *Raven* környékére helyezi. Nos, két Raven van, egymás tözsomszédságában, *Veliki Raven* és *Mali Raven*. Közülük csak *Mali Raven*-nek van temploma [1882/1898: Dubrava und Gradec. 1:75 000-es térkép], mégpedig Szent László (Sv. Ladislav) tiszteletére szentelt plébániatemploma (Sabljár 353). *Ravenszentlászló* tehát *Mali Raven*-nel azonos. *Raven* etimológiájához l. szerb-horvát *ravan* 'sík, sima' (l. Dickenmann: Stud. 2: 91).

A Zala megyei *Szentmárkószelnica* kapcsán a szerző tévesen hivatkozik a FNEsz.⁴ *Zelina* szócikkére. A horvát *Selnica* nem *z*-vel, hanem *sz*-szel hangzik, és a *selo* 'falu' származéka: **sel(o)+-n+ica*. (L. Hadrovics: Muraköz 13.) A Muraközben, Muraszardahelytől délnyugatra fekvő *Selnica* (magyarosított névalakja *Szelencehegy*; ehhez l. Mező: HivHn. 205 és Hnt. 1944. 539) plébániatemplomának titulusa ma is Szent Márk (Sv. Marko). L. Sabljár 371.

A Kőrös megyei, de a szerzőtől közelebből nem lokalizált *Szagyócaszentmárton* a mai horvát *Martinci Miholjački* településsel azonos a Dráva jobb partján Doni Miholjactól nyugatra. (Térképi ábrázolásához l. 1883/1907: *Martinci* pst.: Harkány und Miholjac-Dolnji. 1:75 000-es térkép). Történeti adataira l. ComVer. 115. A falu a ma *Čadjavicá*-nak, egykor *Sadjavicá*-nak hívott folyó mellékén fekszik. A horvát *Sadjavica* a *sadja* 'korom' származéka, és a folyó vizének sötét színével kapcsolatos. Etimológiailag összetartozik a Szolnoknál a Tiszába ömlő *Zagyva* nevének szláv előzményével. A *sadja* idővel kiveszett a što-nyelvjárásból. A betelepülő szerbek a *Sadjavicá*-t az ugyancsak 'korom' jelentésű *čadja* tövet tartalmazó *Čadjavicá*-val cserélték fel. (A kérdéshez l. Ortway: *Vízn.* 2: 427; Melich: *HonfKial.* 96–102; Dickenmann: *Stud.* 1: 83; Skok: *EtRj.* 1: 287, 3: 185.)

A Kőrös megyei Szentmárton horvát *Kopina* névváltozata talán a *kopa* 'rakás, boglya' (vö. magyar *kepe*) származéka, esetleg olyan helyre utalva, ahol boglyák álltak. De l. horvát *Kopina* csn. <: *Kopa* szn. <: *Prokopija* szn. is.

A Kőrös megyei *Szentlélek* horvát *Dežanovac* névváltozatához l. a horvát *Dešan* (<: *Delibor*, *Demeter*, *Desimir* stb.) becéző személynevet.

A Kőrös megyei *Szentlőrinc* horvát *Gostović* névváltozatához l. a horvát *Gost*, *Gosta*, *Gosto* (<: *Gostimir*, *Gostislav*, *Radigost*) becéző személynevet.

A Kőrös megyei *Szentlukács* ~ *Lukač* plébániatemplomának titulusa ma is Szent Lukács (Sv. Luka); l. *Sabljar* 237.

A Kőrös megyei *Obranócszentmihály* (225) előtagját a szerző a 232. oldalon magyarázat nélkül hagyta. Egy horvát *Obranovec* helységgel van dolgunk, amely az *Obran* szn. származéka.

A Zágráb megyei *Szentmiklós* horvát *Lupoglav* névalakjának etimológiáját a szerző nem ismeri (244). Összetett név; megértéséhez l. a következő horvát mondatot: *lupio ga po glavi* 'a fejére ütött valakinek'. Van horvát *Lupoglavac* családnév is. (A *Lupoglav*-ra l. Mažuranić 1: 617.) A szerkezeti felépítéshez l. horvát *Lepoglava* (tkp. 'szép domb'; l. *FNESz.*⁴ 2: 28) és *Lepoglavec* hn. is. Ám nagyon is elgondolkodtató a horvát *Lupoglav* összecsengése a Trencsén megyei régi *Lupohláv* 'Sárosfalu, Upohláv' (Fekete Nagy: Trencsén m. 149; VSOS. 3: 221) és a csehországi *Hlupohlavi* plur. (Gebauer: *SlStč.*² 1: 433) helységnevekkel. A cseh helységnév jelentése 'buta fejek'. A lengyelben közönséges *Glupigłowa* családnévnek 'buta fej' az értelme. Lehet, hogy itt van a dolog nyitja. A szlovák *Lupohlav* elejéről elmaradhatott a *g* > *h*. De a horvátban az összsláv *g* megmarad *g*-nek, és nyomós ok nélkül nem is maradozik el a szókezdő *gl*-ből. Vagy talán a horvát *Lupoglavac* családnév korábbi **Glupoglavac* névalakból fejlődött esetleg tudatos névszépítéssel? Meglehet.

Gragyaszentmiklós előtagjának eredetét a szerző nem ismeri (245). A horvát *Gradjena* víznévvel azonos (Ortway: *Vízn.* 1: 345; Dickenmann: *Stud.* 1: 131). A *grad* 'megerősített hely, vár', *graditi* 'épít' származéka.

Nartszentmiklós előtagja nem függ össze a Vas megyei *Nardá*-val, ahogyan azt a szerző véli (245). A horvát *Narta* helységnév régi *Nart* alakjával van dolgunk. Ennek etimológiája: *na* 'on, -en, -ön' + *rt* 'hegycsúcs, hegyfok; fok, földnyelv'. (L. Skok: EtRj. 3: 162.) A vidék térképi ábrázolását l. 1882/1892: *Narta* (Dubrava und Gradec. 1:75 000-es térkép). – A plébániatemplom patrónusa Sabljár szerint Szent György (Sv. Juraj).

A Valkó megyei *Ruzsincszentmiklós* előtagjának töve a szerző szerint talán összevethető a szepességi *Ragyóc* névével. Inkább valami horvát **Ružinec* (<: *ruža* 'rózsa', *Ruža* női szn.) lehetett az előzménye. Arra, hogy a *ruža*, *Ruža* származékából helynév alakulhat, l. *Ružinovci* 'egy hegy Dalmáciában' (HASz. 14: 357).

A Pozsega megyei *Pleternicaszentmiklós* előtagját a szerző – helyesen – szláv eredetűnek minősíti, de közelebbit nem tud róla. A horvát *Pleternica* folyó- és helységnév a szerb-horvát *pleter* 'fonadék, vesszőkerítés, cserény' (<: *plesti* 'fon') származéka. (L. Dickenmann: Stud. 2: 72 és Skok: EtRj. 2: 682.) *Pleternica* község plébániatemplomának patrónusa ma is Szent Miklós (Sv. Nikola); l. Sabljár 316. A Pozsegától (Slavonska Požega) délkeletre fekvő *Pleternica* térképi ábrázolásához l. 1883/1897: Pozsega und Neu-Gradiška. 1:75 000-es térkép.

A Körös megyei *Otnyaszentpál* előtagja aligha vonható kapcsolatba a galíciai *Otinyá*-val, ahogyan a szerző véli. Talán egy horvát *Hota* (<: *Hotimir*, *Hotislav*) személynév származéka kereshető benne. (Vö. Mažuranić 1: 869 *Othin* a.) Figyelmet érdemel az 1513. évi *Hothnya Zenth Pal* (ComCris. 227) a maga szókezdő *h*-jával.

A Körös megyei *Csersztvecszentpéter* előtagján a szerző felismeri a horvát eredetet, de a részleteket nem tisztázza. *Čvrstec* egy falu horvát neve Köröstől (Križevci) kelet-délkeletre. Keresztülfolylík a falun egy *Čvrstav* (régén *Čvrstec*) nevű patak. (Térképi ábrázolására l. 1883/1894: Kopreinitz und Kreuz. 1:75 000-es térkép.) A pataknév tövében a szerb-horvát *čvrst* 'szilárd, kemény' melléknév rejlik, talán 'friss' jelentésben (vö. szlovén *čvrsta voda* 'friss víz'). Arra utalhat, hogy a névadáskor a pataknak kellemesen hűvös, ivásra, itatásra kiválóan alkalmas, nem pedig poshadt volt a vize. – A falu plébániatemplomának védőszentje ma is Szent Péter apostol. (Sv. Petar ap.). L. Sabljár 409.

A Körös megyei *Palicsnaszentpéter* horvát eredetű előtagját a szerző magyarázat nélkül hagyta. *Palicsna* horvát víznév. Lokalizálásához l. Ortway: Vízr. 2: 85. A mellette fekvő településnek egykor ugyancsak *Palična* volt a neve, de később *Palešnik* lett belőle. Térképi ábrázolásához l. 1914: *Palešnik* (Daruvar. 1:75 000-es térkép). A *Palična* víznév a szerb-horvát *palica* 'pálca, bot' származékának látszik, talán az alapszónak valami más jelentésében. (A *Palična* etimológiájához l. Dickenmann: Stud. 2: 65.)

A Somogy megyei *Pogányszentpéter* egy adatból ismert *Stregenchy Zenthpéter* névváltozatának megkülönböztető jelzője a szerzői *Sztregencs* olvasat helyett *Sztregenc*-nek is olvasható, s ez esetben akár egy horvát **Strgenice*-féle helynévből is magyarázható volna. Bosznia-Hercegovinában valóban létezik egy *Strgonice*, valamint egy *Strganci* nevű hely. Lehetett máshol is.

A Kőrös megyei *Gerecszentpéter* előtagját illetően a szerző ingadozik, hogy a horvát *gorica*-t vagy a horvát *grič*-et keresse benne. Az adatok bizonyossága szerint az elsődleges horvát alak *Gorica* (tkp. 'kis domb') volt, de ezt idővel felváltotta a horvát *Gradec* (tkp. 'kis vár'). A magyar *Gerec* (vagy inkább *Geréc*) a *Gradec*-ből való. L. a FNEsz.⁴-ben *Graz* és *Gréci-puszt*a szócikkét.

III.

A 313. oldalhoz. Minthogy a Zágráb megyei *Szentnedele* ~ horvát *Sveta Nedjelja* plébániatemplomának a Szentháromság (Sv. Trojstvo) a titulusa még ma is (Sabljar 406), nem tudok szabadulni a gondolattól, hogy a 'szent vasárnap' értelmű helységnév voltaképpen Szentháromság vasárnapjára utal, amelyet az Egyház a Pünkösöd utáni első vasárnapon ült meg. S ha már a *Sveta Nedjelja*-t rokonértelműnek tartom a *Sveto Trojstvo*-val, akkor megkockáztathatom azt a feltevést is, hogy a muraközi *Nedelišće* város, amelynek legkorábbi ismert előfordulása az 1226-ból való *Nedelicze* (NyK. 48: 416), de amely város plébániatemplomának a Szentháromság (Sv. Trojstvo: Sabljar 273) a patrónusa, talán mégsem a vasárnap tartott vásárokról kapta nevét, ahogyan azt az 1887-ben hivatalosan megállapított *Drávavásárhely* névalak is sugallja, hanem plébániatemplomának búcsúnapjáról. Nem feledkezhetünk meg ugyanis arról sem, hogy a dies dominica fokozottabb megszentelése érdekében Szent László megtiltotta a vasárnapi vásárolást, s ettől kezdve a hetivásárokat hétköznapi napokon tartották. Ezért van annyi *Szerdahely*, *Szombathely* stb. stb. a magyar helységnevek között, de nincs egyetlen **Vasárnaphely* sem. Ez a körülmény még akkor is meggondolkodtató, ha *Nedelišće* ~ *Drávavásárhely* történeti adatai között nem található meg az eredetinek tartható **Sveta Nedjelja* névalak. De hát a Zágráb megyei *Szentnedele* ~ *Sveta Nedjelja* történeti adatai között is van jelző nélküli *Nedelcz*, *Nedewlcze* alakváltozat (ComZagr. 2: 27).

IV.

A helységnévvé nem vált templomcímeket a szerző az értekezés törzsanyagához csatlakozó függelékben mutatja be. Köztük van Szent Ferenc is. Az ő nevéből később mégis alakult – igaz, horvát – helységnév Szlavóniában.

A Kőrös megyei Dropkovecnek (l. 1883/1894: Kopreinitz und Kreuz 1:75 000-es térkép; ComCris. 39) Sabljár 91 szerint *Sveti Franjo* és *Sveti Ferenc* volt a régebben használt neve. A *Franjo* és a *Ferenc* névalak egyaránt horvát. A magyarból átvett *Ferenc* 1423 óta adatolható a horvátban (Hadrovics: UngEISkr. 228).

Idővel Szent Józsefnek és Szent Rókusnak a templomcíméből is keletkezett helységnév.

Beszterce megyében, a Lesbe ömlő Ilva patak mentén fekszik *Szentjózsef*. Adatai: 1808: *Szent József* cum Major (Lipszky: Rep. 2: 137); 1912: *Szentjózsef* (*Sân-Josifu, Poiana*) (Óradna und Naszód. 1:75 000-es térkép); 1929: *St. Joseph*, m. *Szent-József* (Kisch 286; szerinte a németek honosították meg a Szent József kultuszt); 1944: *Szentjózsef* (Hnt. 1944. 544). A helység a román *Pojana* néven bukkan föl 1760–62-ben (Suciu 2: 51). Mai névalakja *Poiana Ilvei* (= Ilvapojána).

A Muraközben Csáktornytól északkeletre egy falunak a horvátban *Sveti Rok* (Sabljár 410), a magyarban *Szentrókus* (Lipszky: Rep. 1: 642) a neve. Legkorábbi előfordulását Tomasich 1792. évi Zala megye térképéről ismerem: *S. Rochus*. L. még: 1880: *Szt. Rókus* (Hátsek: MegyTérk. Zala m. a.); 1882/1902: *Szt. Rókus* (*Sv. Rok*), *Szt. Rókus mjr.*, *Új Rókus mjr.*, *Kis Rókus mjr.* (Warasdin und Kotor. 1:75 000-es térkép); 1944: *Szentrókusfalva*, *Kisrókus*, *Újrókus* (Hnt. 286 *Jánosfalva* alatt); 1973: *Novo Selo Rok* (ImMesta. 1973. 279). Az 1882/1902. évi térkép egy háromszögelt templomot jelöl *Szt. Rókus* (*Sv. Rok*) területén. Nyilván e templomnak Szent Rókus a patrónusa.

A szerző Szent Vincét is helységnév-nélkülinek tartja (360). Neki mégiscsak van nyoma földrajzi neveinkben. Bodroghalásztól nyugatra emelkedik *Szemince* (< *Szent Vince*) domb. Neve azzal kapcsolatos, hogy a dombon állott a Szent Vincéről (korábban Szent Domonkosról) nevezett domonkos kolostor. (Kiss: MNy. 83: 341; FNESz.⁴ 2: 552).

Szentek nevét hegyek, vizek, fürdők is őrizhetik, többnyire áttételesen, templomcímen keresztül. A *Rozália-hegység* a legmagasabb pontján 1666-ban emelt *Szent Rozália* kápolnáról kapta nevét. (FNESz.⁴ 2: 425). Templomcíméből való a *Szent György-hegy*, *Szent Mihály-domb*, *Szent Mihály-hegy*, *Szent Tamás-hegy* stb. is. Életeseményről vette nevét a *Szent Margit-sziget*, *Szent Gellért-hegy*.

Püspökfürdő régi *Szent László bányája* vagy *fürdője* megnevezése a birtokos nagyváradi püspökség patrónusára emlékeztet. A Gerecsében eredő *Szent László-víz* egy elenyészett falu templomcími eredetű nevéből származik.

A Vas megyei *Rábagyarmat*-nak *Ruprechtgyarmat* (FNESz.⁴ 2: 388) névváltozata is volt, mert a falunak templomcími eredetű német neve (*Sankt*) *Rupprecht*. Később a templomcím *Szent Lambert* lett; ma is az. A tituluscserére azért került sor, mert Szent Rupprecht a salzburgi érsekségnek volt az alapítója,

s ebből esetleg arra lehetett volna következtetni, hogy a salzburgi érsekségnek fennhatósági jogköre van Pannóniában. A magyar egyház nem engedte meg területén Szent Rupprecht kultuszát, és a *Szent Rupprecht* titulust mindenütt *Szent Lambert* titulussal cserélte fel. (Moór: Westung. 232; Györffy: StudSl. 5: 12–13.)

Úgy látszik, hogy templomcíméből alakult magyar helységnevek egykor a Kárpát-medencén kívül is feltalálhatóak voltak. A Dnyeszter vidéki magyar lakta Csöböröcsök környékén a 18. század második felében még magyar lakosságú volt *Szentpéter*, *Szentjános* és *Szentantal* is. Később valamennyi besszarábiai magyar falu elrománosodott. (L. tölem: Magyar helységnevek a Keleti-Kárpátokon túl. Nyr. 111: 220, irodalommal.)

Vannak olyan helységneveink is, amelyeknek templomnévi eredeztetése írásos adatok alapján nem igazolható ugyan, de bizonyos meggondolások következtében joggal feltehető. Pl. ilyen a Bács-Kiskun megyei *Apostag*. A helységben a kora Árpád-kortól 1805-ig egy tizenkét karéjos centrális templom állott, amelyet a tizenkét apostol képe díszített. Ha a templom titulusa valami **ecclesia (Sanctorum) Apostolorum*-féle volt, akkor számolhatunk azzal, hogy a helység elsődleges neve a többes számú **Apostolok* volt, s ebből rántódott össze a mai *Apostag* névalak. (L. FNEsz.⁴ 1: 107.)

Ál-templomcímek formálásával besegített a látszólag patrocíniumi helységnevek számbeli gyarapodásába a népetimológia is. A Vas megyei *Szentbiber(c)* (amelynek eredetmagyarázatával az EtSz. 1: 393 nem boldogult, mivel a szerkesztők nem tudták, mi volt a falu régebbi neve) kalandos úton jutott ehhez a névváltozathoz. A 14. században *Szebeborc*-nak (Csánki 2: 795) hívták a falut. Ez a szlovén (vend) *Sebeborci* átvétele. A szlovén helységnév egy **Sebebor* személynév származéka. (Szerkezeti felépítéséhez l. ószlovén *Seběgojъ*, *Seběmirъ*). A magyarban népetimológiás átalakítással *Szembiborc*, *Szentbiber* és *Szentbiber* névváltozat jött létre: 1593: *Zent Býborcz* (Urb. 56); 1628: *Zembiborc* (Urb. 72); 1808: „*Szent-Biborc* h. *Szebeborczy* vand.” (Lipszky: Rep. 1: 632); 1851: „*Szent-Biborc*” (Fényes: MoGSz. 3: 94); 1881/1890: „*Szembiborc (Szent Biber)*” (Radkersburg und Luttenberg. 1: 75 000-es térkép); 1888: „*Szembiborc* = *Szent Biber*” (Gönczy–Kogutowicz: Kézi atl. *Vas m. a.*; l. még Mező: HivHn. 86); 1944: *Szentbiber* (Hnt. 1944. 542); 1973: *Sebeborci* (ImMesta. 1973. 349). – A Zala megyei Pusztaderics környékének *Szompács* alakú helynevet latinol-olaszos műveltségű értelmiségiek *Szent Pács*-nak (ZMFN. 207 *Tófej a.*), a szent béke helyének fogták föl. Ezt a népetimológiás magyarázatot tükrözi az újkeletű *Békepuszta* névváltozat is. (L. Kiss: Nyr. 115: 260.) – A Győr megyei *Szapud*-ot egykor *Szent Szapud*-nak is hívták [1860: Nyr. 115: 252], s ez nyilván összefüggött a birtokos móríczhidai és s z e n d i Bán család előnévével. (L. Kiss: Nyr. 115: 259.)

Még a történelmi Magyarország határain túl is keletkezett ál-templomcímű helységnév. A bajorországi *Regensburg* magyar *Boldogasszonyháza* megnevezésére gondolok. A Dunába itt torkoló Regen folyóról a rómaiak *Regina Castra*-nak nevezték el az itteni tábort. (A német *Regensburg* ennek értelmi megfelelője.) A latin névbe népetimológiás alapon bele lehetett érteni a latin *regina* 'királynő, úrnő' méltóságnévet, amely a *Regina Coeli*-féle dicsőítő egyházi kifejezésekben Szűz Máriára szokott vonatkozni. Ez lehetett az indítéka a *Boldogasszonyháza* 'Regensburg' megalkotásának. (L. tölem NyK. 89 [1987–1988.]: 224, valamint FNESz.⁴ 2: 405 *Regensburg* a.). Egykor Magyarországon valóban voltak *Boldogasszonyháza* nevű helységek, mégpedig Csanádban (Györffy 1: 849) és Nógrádban (Csánki 1: 95).

V.

Összefoglalásként nyomatékosan kinyilvánítom azt a meggyőződésemet, hogy Mező András teljességre törekvően, korszerű módszerrel búvárolt át hatalmas nyelvtörténeti forrásanyagot, és a vonatkozó szakirodalom kritikai átrostálásával, a rokon tudományok eredményeinek az értékesítésével, világos, jól áttekinthető elrendezésben, könnyen olvasható, de mégis szabatos értekező stílusban, az adattárat és az értékelő kommentárokat egyensúlyban tartva olyan kiváló monográfiát készített, amely példaértékű lehet minden nyelvtörténeti és – különösen – történeti névtani kutató számára. A magyar helységnevek egyik fontos típusát Mező András modern feldolgozásban tárja elénk, s csak remélünk lehet, hogy mesteri teljesítménye megtermékenyítőleg fog hatni a további kutatásokra.

A legmelegebben ajánlom, hogy a bírálóbizottság ítélje oda Mező Andrásnak a nyelvudomány akadémiai doktora tudományos fokozatot.

KISS LAJOS

Opponensi vélemény Mező András „Magyarország patrociniumi helységnevei (11–15. század)” című doktori értekezéséről

Mező András doktori értekezése a magyar névtani irodalom jelentős alkotása. Az alábbiakban röviden, pontokba foglalva indoklom meg ezen sommás értékítéletemet.

1. Témaválasztása nagyon aktuális, ugyanakkor nem kis bátorságról tanúságot tevő. Általában az a tapasztalat, hogy egy-egy téma akkor nyer monográfikus feldolgozást, ha a monográfia írója vagy mások kellő számban tettek közzé a monográfia tárgyával összefüggő előtanulmányt. Nos, Mező ugyan néhány folyóiratcikket publikált e kérdéskörrel, ezek azonban legfeljebb sejtetni engedték, de nem hordták magukban a jelen monográfia megszületésének biztos ígéretét. Igaz, számos résztanulmány született egy-egy szent kultuszáról, sőt a téma nagy kérdéseiről akár az elmúlt évtizedben is (pl. többek között Benkő Loránd tollából, s ugyancsak az elmúlt évtized terméke Kiss Lajos hatalmas, kétkötetes földrajzinév-korpusza), de mindezen előzmények után nem kis bátorság kellett elvállalni egy efféle monográfia elkészítését.

2. Miért hangoztatom a bátorságot? Alapvetően azért, mert a téma feldolgozása sokirányú szakképzettséget igényel. Mindenekelőtt nyelvésznek, névtanosnak kell lennie, akinek tisztában kell lennie a nevek születése, élete és pusztulása, a névadás, a névesztés, a névcseré stb. általános kérdéseivel. Ezen túlmenően történészi eredményeket kell felvonultatnia, amelyeket ugyan egy nagyon szűken vett, nyelvészeti horizontnál tovább nem látó felfogás érvényesítése esetén nem kellett volna érvényesítenie, de a téma feldolgozása ezzel a történeti, művelődéstörténeti irányú programbővítéssel vált igazán meggyőzővé, elegánssá. Otthonosan kell mozognia a szerzőnek a forráskutatásban, ismernie kell a középkor – ha szabad így mondani – lelkét, rejtett motivációit. Jártasságra kellett szert tennie az egyháztörténetben, a liturgiában. Külön méltánylandó, hogy Mező merte felvállalni a teljes középkori Magyarország területére vonatkozó anyaggyűjtést, azaz a drávántúli területeket is bevonta vizsgálatába amelyekre pedig általában a magyar történeti földrajzi kutatások nem szoktak kitérni. Azért is helyeslem ezt az eljárást, mert a középkor hosszú évszázadai alatt egységes államtest részéről van szó, amelyet csak nyakatekert (és legtöbbször hamis) okoskodás révén lehet középkori magyarországi tárgyú munkákból kirekeszteni.

3. Imponáló a munka felhasznált forrásanyaga, továbbá a hasznosított szakirodalom. Csak egyetérteni lehet azzal, hogy helyenként és alkalmanként a

szorosan vett középkoron túli időszak forrásait (deftereket, dica- és dézsmajegyzékeket) is kézbe vette, felhasználta a helytörténeti és honismereti irodalom, a földrajzinévgyűjtések eredményeit. A Kárpát-medencére vonatkozóan nagy számban hasznosított a mai országhatárokon kívül napvilágot látott munkákat is. Külön kiemelendő nagyfokú tájékozottsága a folyóiratokban, periodikákban található anyagokat illetően.

4. A dolgozat legtöbb eredményével egyetértek. Maradéktalanul méltánylom azt a hatalmas munkát, amit a 77-féle védőszenti megnevezés helynévtárának összeállítása jelentett. Ezt az önmagában hatalmas anyaggyűjtést még két vonatkozásban kiegészítette. Egyfelől – legtöbbször példa gyanánt – bemutatott olyan templomokat, amelyek a tárgyalt védőszentről vették nevüket, de a templomnak otthont adó település elnevezésében nem a védőszent neve rögzült. Másfelől dolgozatához függelékül csatolta azon szentek nevét, akik templomcímekben a középkori Magyarországon szerepelnek, de településnevekben nem. E kétféle adatsorra együtt van szükség, hiszen a szorosan vett névtani munkálat ezen a ponton vált át művelődéstörténeti elvet hordozó vizsgálattá, hiszen egy-egy szent kultuszáról messze nem csupán azon településnevek alapján lehet tájékozódni, amelyekben a templomcím nyert megörökítést, hanem elsősorban annak alapján, hogy hány és hol fekvő templom viselte a szent nevét. Mivel nagy összességében véletlennek kell minősíteni, hogy egy-egy település temploma védőszentjéről nyerte-e nevét, vagy a névadás megannyi más motivációja szolgált-e a névadás alapjául, így művelődéstörténeti, egyház- és kultusztörténeti következtetésekre csak ezen, szélesebb bázisú adatgyűjtés alapján lehetséges jutni.

Az alábbiakban néhány kritikai megjegyzést teszek. Előre kell bocsátanom, hogy ezek semmit sem vonnak le a dolgozat fentebb általam tárgyalt értékeiből, részint ugyanis egy efféle adattár összeállítását csak abbahagyni lehet, de befejezni, a megfellebbezhetetlen véglegesség igényével lezárni nem, részint pedig magam sem állítom, hogy minden szóba hozott kérdésben nekem lenne igazam. Éppen ezért tehát arra kérem a szerzőt, hogy műve kiadása esetén – amelyet én szerfelett kíváncsún tartok – fontolja meg alábbi megjegyzéseimet, s mindazokat, amelyeket arra érdemesnek ítél, további munkálkodásaiban hasznosítsa.

A 77 védőszenti megnevezés közül mindössze Szent Gráciánnal (96.) van némi gondom. Ez Mező Andrásnak is feladta a leckét, hiszen előbb kételkedett az adat hitelét illetően, majd jelen értekezésében mégis elvetette korábbi azon kételkedését, hogy a Zala megyébe helyezett Szentgracián az erdélyi Szentgrácia nevének elírása vagy tollhiba lenne (NÉ. 15: 234). Nem biztos, hogy jól tette. Szentgracián mint helynév mindössze egyetlen, 1447. évi oklevélben fordul elő, amelyet az ide való Székely Egyed és Zala megyei alispán-társa, Vys-i Gál adott ki (ZalaO. II. 533). Ebből az egy adatból „alkotta

meg” Mező a Szent Gracián templomcímét. Hogy az illető valóságos személy volt, és hogy a leírt nevet jól olvasták el, az mutatja, hogy Engel Pál kéziratos archontológiájában is Szentgráciániként szerepel e zalai alispán. Azt a gyanút, hogy korántsem áll vitán felül egy Zala megyei Szentgrácián település léte, illetve hogy ilyen patrocíniummal rendelkező templom és e templomcímét viselő falu mégsem volt Magyarországon, két körülmény táplálja. Az egyik az, hogy Csánki történeti földrajzának részletes feldolgozást nyújtó III. kötetében Zala megyében ilyen települést nem említ. Ez persze, önmagában még semmit nem döntene el. Súlyosabban esik a latba, hogy a két alispán közül az egyik Vys-i Gál biztosan nem lehetett Zala megyei, hiszen Vys, azaz Vis település nem volt Zalában, viszont létezett Sopronban. Így Gál származására (birtoklására) nézve Sopron megyei volt. Székely Egyednek sem kell zalainak lennie (Mező korábban óvatosabban „talán Zala megyét” írt, a jelen dolgozatban már viszont csak azt a kérdést hagyta nyitva, hogy merre feküdt Zala megyén belül), ugyanis az alispán ebben a korban nem megyei nemes volt szükségszerűen, hanem a főispán familiárisa. Ezekben az években Gersei Petőfi László és Pető töltötték be a zalai főispáni tiszteket. Ha ki tudnánk mutatni, hogy nekik (vagy valamelyiküknek) volt a familiárisa a soproni Visen és a székelyföldi Szentgráciában birtokos két alispán, akkor feltevésem a bizonyosság szintjére emelkedne. Mindenesetre az a körülmény, hogy zalai alispánként Gált Székely előnévvel illették, egy további érv gyanúm helytálló volta mellett. Még azonban így is fel kell(ene) tenni egy – paleográfaiilag ártatlan – tollhibát, hogy ti. a név a végén egy nazálisos rövidítést kapott, s így volt Szentgrácia helyett Szentgráciánnak olvasható.

Komoly gondot okozott Mezőnek a patrocíniumi nevek végén található -úr utótag (pl. Keresztúr, Szentmárkúr, Szentsimonúr stb.), olykor még meglehetősen valószínűtlen magyarázattól sem riadt vissza, pl. lehetségesnek vélt egy *Szentmárkó > Szentmárkúr fejlődési sort (209), illetve Szentandrásúr helynevet Szent András Súr elemekre tagolta (65). Pedig erre a kérdésre már Kiss Lajos megoldást adott azzal a megjegyzésével, hogy „a régi magyar nyelvben szenteket is urazni szoktak” (FNESz. II.⁴ 565., 566). Bizonyos, hogy az úr szó a középkorban nem számított méltóságnévnek, tehát nem ’király, fejedelem, trónörökös’ jelentése volt, hanem megszólításnak tekinthető (Makk F.: ActaUnivSzeg. ActaHist. 66. 32), így azok a fejtegetések, amelyek mindenáron méltóságnévi értelméből indulnak ki, tévesek. Az -úr utótagú helynevek kérdéséről egyébként magam is írtam az erdélyi Hétúr helynév kapcsán az 1991-ben kiadott Benkő- emlékkönyvben (386–393). Ezen tanulmányomat Mező nem ismeri, jóllehet maga a kötet szerepel a disszertáció rövidítéseiinek jegyzékében (5). Ezzel a listával további gondok vannak. A 143. oldalon idézi a szerző a *Diplomata Hungariae antiquissima* kötetet DHA. formában, amely a rövidítések között hiányzik, a 24. oldalon pedig mentegeti

Mező magát, hogy feldolgozását mellőzni kellett. Ugyanez a helyzet az általam főszerkesztett új Anjou-kori oklevéltárral is. A 25. oldalon csak három kötet (az 1., a 2. és a 7.) használatát „ismeri be”, de a 41. oldalon idéz a 8. kötetből. Hiányzik a rövidítésjegyzékből a 229. oldalon Hadrovics: Muraköz címmel idézett munka feloldása. Az *-egyház* utótagú helynevekkel kapcsolatban talán lehetett volna idézni a NÉ. 6. számában éppen Nyíregyháza (a szerző lakhelye) vonatkozásában kifejtett nézetemet, mivel annak fő megállapítását, hogy ti. az ilyen utótagú helynevek nem köthetők kizárólag a tatárjárás pusztításaihoz, hanem előidézhette azokat más körülmény, a pusztásodás is, Mező dolgozatában több helyütt, de forrásmegjelölés nélkül (47., 233., 278. stb.) átvette.

A dolgozat egyik hiányosságának tekintem, hogy nem adott képet arról, miként áll a helyzet a patrociniumi helynevek általános európai alkalmazásával. Időnként ugyan utalt főleg franciaországi patrociniumi helynevekre, de rendszeres kép egyetlen európai középkori országról sem kerekedett ki a disszertációban. Ennek tükrében általában véve is igazolatlannak tekintem azon megállapítását, hogy e helynevek a Kárpát-medencében tipikusan magyar nyelvterülethez tartozónak tekinthetők (323). Nem ismerjük ugyanis sem a cseh, sem a Szlavónián túli horvát területeket e tekintetben. Mindenesetre Mező azon adatai, hogy Kőrös megyében 92, Valkóban 40, Zágrábban 26, Pozsegában 24, Varasdban 18 patrociniumi helynév volt a középkorban (322), ennek ellentmondani látszanak. Főleg akkor éles az ellentmondás, ha elfogadjuk

– márpedig el kell fogadnunk – azt, hogy a patrociniumi helynevek zöme a 13–14. században keletkezett, amikor e területeken hatalmas mértékben megnőtt a szláv elem súlya. Nem oszthatom tehát Mező azon megállapítását, hogy a patrociniumi helynevek „ekkora mennyisége feltétlenül tömeges magyar népesség jelenlétére utal a középkorban ” (323), ugyanis a kiindulópont, amelyen e megállapítás alapul, nem tekinthető evidensnek. Néhány további ponton szeretném következtetéseinek távolra futásában visszafogni a szerzőt. Nem hiszem el sem Györffy Györgynek, sem Mezőnek azt, hogy Szent Gál kultusza a legkorábbiak közül való a Kárpát-medencében, de nem tudott kibontakozni. Ennek éppen Mező adatai látványosan ellentmondanak. Mert bár Mező a 325. oldalon azt írja, hogy, Szent Gál „templomai és helynevei az ország nyugati felére korlátozódnak”, ez csak a helynevekre igaz, templomaira nem, ilyen templomcím ugyanis egyaránt van Csanádban és a Székelyföldön (92), ahol a templom és így a templomcím aligha lehet Szent István kori. Az összesen két Szent Klára templomcím kevés arra, hogy kultusza drávántúli lokalizálására megbízható módon következtetni lehessen (325). Messze túlbecsüli Mező a régészet lehetőségeit, amikor a települések létrejöttének pontos időhatárok közé helyezését az archeológiától várja (327). Magam sokkal

óvatosabb lennék a tekintetben, hogy melyek a nemcsak kezdetben, hanem később is a keleti egyházhoz kapcsolódó vértanúk (320). Mező ugyan kellően kritikus Mesterházy Károly túlhajtott elméletével szemben, de még mindig nagy engedményeket tesz annak, amikor pl. Szent Györgyöt és Szent Miklóst is ebbe a sorba helyezi.

Tudom jól, hogy ilyen, hatalmas anyagot felölelő munkához mindig lehet bibliográfiai kiegészítéseket tenni, hiszen képtelenség, hogy a szerzőnek minden szakmunka a keze ügyébe kerüljön. Magam – a fent már említetteken kívül – három további munka ismeretére hívom fel a szerző figyelmét. REUTER CAMILLO, Ányás. Egy földrajzi névadás tanulmányozása: VeszprMúzKözl. IX. 35–40.; ORBÁN IMRE, Adatok Árpád-házi Szent Margit tiszteletéhez: MóraMúzÉvk. 1988/1. 203–220.; SÜMEGI JÓZSEF, Az Oltáriszentség és a Szent Vér tisztelete a középkori Magyarországon: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok. 3. Bp. 1991. 107–119. E munkák közül az utóbbi kettő a legszorosabban kapcsolódik Mező disszertációjának tárgyához, nem elsősorban névtani, hanem kultusztörténeti vonatkozásban.

Végezetül néhány elírást, botlást, tévesztést teszek szóvá a disszertáció oldalszámainak sorrendjében:

- 30., 38., 286.: Az XI., ihu XI. vagy xⁱ alakok nagyon zavarók, ezek valójában Jézus Krisztus nevének oklevélbeli rövidített (fel nem oldott) alakjai.
- 31.: Martonfalva (Nagymarton) a középkori Sopron és nem Vas megyében volt.
- 31.: Kisszeben itt említett Szent Kereszt- és Keresztelő Szent János-templomai valójában azon ünnepnapok, amikor a településeken vásárokat tartottak.
- 35.: Nemzetiségi helyett nemzetségi.
- 38.: A dömösi oklevél nem a MES-ből, hanem Szabó Dénes kiadásából idézendő.
- 51.: Az egri püspökségnek nem a csanádi egyházmegye területében, hanem a csanádi és a váradi egyházmegye között volt enklávója (a zsombolyi vagy pankotai főesperesség).
- 53.: Abraamberke Szent Ábrahámhoz kötése kétséges (másik neve 1303-ban Ceketeluke, AnjouOklt. I. 263); földrajzilag még esetleg lehetséges lenne – bár HAJDÚ, Csepel-sziget hn. 245. lokalizálatlannak tekinti, és nem vonja Szentábrahámtelekéhez –, de a névalak szempontjából aligha.
- 57.: A szerző által nem azonosított Csongrád megyei S. Adrian plébánia Mártílyal azonos, az alapkötetben (VMO.) a 254. oldalon szerepel.
- 76.: Balatoncsicsó a középkori Zala megyében volt, a megjegyzés nyilván erre utal.
- 85.: 1081 elírás 1091 helyett (a somogyvári alapítás dátuma).
- 115.: Melcih helyett Melich.

- 125.: A csanádi bencés Keresztelő Szent János-apátság tévedés, ez bazilita rítusú volt.
- 137.: 27–27-e (kétszer van írva).
- 140.: 12., 13–14. helyett 12–14.
- 143.: A fogalmazás félreérthető: Kálmánca neve nem hozható, kapcsolatba Szent Kálmánnal, Kálmánca névadója a két magyar Kálmán király valamelyike volt.
- 184.: András-Szórád helyett András-Zoerard.
- 188.: A helyes oldalszám 479. (és nem 478.).
- 190.: A helyes kötetszám: Gy. 2. (és nem 1): 282.
- 230.: Ortahu és Veszprém azonosítása ma már túlhaladottnak mondható, 1. Korai magyar történeti lexikon 513.
- 265.: Uzd csak főesperességi központ, de nem ispánsági.
- 289.: Prágában nemcsak a 10. században volt Szent Vid-templom, hanem ma is áll a Szent Vitus-székesegyház.
- 357.: Csanádon volt a Szent Gellért-apátság (Gy. I. 852).
- 358.: Szent Eusztách a honti főesperesség védőszentje is volt, l. MÁLYUSZ E.: LevKözl. 1969. 274.

Mindent egybevéve úgy látom: Mező András doktori értekezésével hatalmas feladatot oldott meg sikeresen, adattárával és az adatokhoz fűzött magyarázataival régi adósságot törlesztett, munkája megjelenés esetén – Kázmér Miklós falumonográfiájához hasonlóan – a magyar névtani irodalom klasszikus műve lehet. Nem lezárta a kérdéseket, hanem összegezte az eddigi kutatásokat, megvonta azok mérlegét, tekintélyt parancsoló adatbázisa minden további, e tárgykörben végzendő kutatás kiindulópontja lesz. Könyvét nem csupán a nyelvészek (azokon belül is elsősorban a névtanosok) forgathatják nagy haszonnal, hanem az összes társtudomány művelői is, jelesen a történészek, művelődéstörténészek, a szakrális néprajz kutatói stb. A fentiek alapján Mező András doktori értekezését nyilvános vitára bocsáthatónak ítélem, szerzőjét pedig alkalmasnak arra, hogy jeles munkájával elnyerje az MTA doktora címet.

KRISTÓ GYULA
MTA doktora

Válasz
Benkő Loránd, Kiss Lajos és Kristó Gyula
opponensi véleményére

1965-ben a Nyíregyházán szerkesztett *Kelet-Magyarország* című napilapban egy tudományos mezbe öltöztetett cikk jelent meg városom, *Nyíregyháza* nevéről. A szerző, bizonyos O. I. (= Ordas István újságíró) a cikkben föllevenítette a kitűnő autodidakta néprajzos Nyárády Mihály magyarázatát (A Nyíregyháza név eredete: Szabolcsi Szemle 9: 148–58), amely szerint a helynév valóban három elemre tagolható, de nem a kínálkozó jelentésükben, hanem így: *Nyír* + *ügy* + *assza* (sic!), azaz a név eredeti jelentése ez volt: 'a *Nyír* nevű folyóvíz időnként kiszáradó völgye'. A lap néhány nap múlva közölt tőlem is egy írást, amelyben névtörténeti, jelentéstani, főképpen azonban hangtörténeti érvekre támaszkodva kétségbe vontam a magyarázat helyességét. A más utat kereső névfejtésemet 1966-ban tettem közzé (Nyíregyháza: MNyj. 12: 137–42), s ez volt egyúttal életem első tudományos fórumon megjelent publikációja. A téma azonban nem hagyott nyugodni, hanem határai egyre bővültek, problematikája színesedet és gazdagodott, részeredményeit mind gyakrabban hasznosítottam helytörténeti érdekű publikációimban, nyelvtudományi társasági előadásaimban (1971: Budapest, 1974: Kalocsa, 1976: Székesfehérvár), végül a teljességre törekvő anyaggyűjtés befejezése után hozzáfogtam az ún. „egyházi” vagy „egyházi vonatkozású” középkori magyar helységneveink roppant színes és változatos csoportjának névtani, nyelv- és művelődéstörténeti szempontú, tüzetesnek és konzekvensnek szánt feldolgozásához. A „Magyarország patrocíniumi helységnevei (11–15. század)” címen benyújtott értekezésem az említett nagy vállalkozás egy részletének teljesítése kíván lenni. Az 1965–66-ban elkezdődött körvonal tehát harminc év után még nem zárult be, de közel jutott ahhoz. Abban bízom, hogy az elkövetkezőkben elegendő erő és idő adatik számomra a kör még hiányzó ívének megvonásához is.

I.

Az opponenseimnek adandó válaszom legelején őszinte hálával köszönöm nekik, hogy dolgozatomat a jelentéseikben megmutatkozóan elmélyült figyelembe részesítették; hogy témámat alkalmasnak és időszerűnek találták; hogy munkámat az általános értékelésük szerint olyannak ítélik, amilyennek magam csak szerettem volna látni; hogy a rengeteg testi és lelki fáradsággal, de ugyanennyi szellemi és fizikai örömmel megalkotott próbálkozásomat

teljesítménynek értékelik. De azt is köszönöm, hogy bíráló megjegyzéseik sokaságát is úgy hozták tudomásomra, hogy bennük sohasem rideg elmarasztalás, hanem inkább az esendőséget is figyelembe vevő tudósok adakozó, segítő szándéka mutatkozik meg.

A pályázó dolga, a helyzetem, most könnyű és nehéz egyszerre. Nehéz, mert a bírálatok egyenként is oly összetettek, általános és részletkérdéseket oly mélységben érintőek, hogy rájuk való reflektálás pusztán felsorolásszerű megoldása is hatalmas terjedelmet igényelne. Ugyanakkor könnyű is, mert opponenseimnek elsősorban a részleteket érintő megjegyzései óriási többségével magam is egyetértek, azokat el tudom fogadni, vagy kéziratomban véglegessé formálásakor alaposan mérlegelni fogom véleményüket. Ha tehát válaszómban nem térek ki opponenseim nem kevés megjegyzésére, kérem szíveskedjenek ezt egyetértő válaszként értékelni és elfogadni.

Magam is tudatában vagyok annak, hogy sem a téma sem a rendelkezésemre álló anyag kínálta minden eshetőséget nem használtam ki dolgozatomban. Opponenseim azonban nem vádolnak meg bőbeszédűséggel, így arra gondolhatok, hogy a most elhagyott lehetőségek – noha kihasználásuk fontosságához nem fér kétség – az értekezésemben sűrűsödött munkafázis utánra is halaszthatók (pl. a magyar és a szomszédos nyelvek templomnévi helységneveinek viszonya, a névtípus utóélete, a típusváltások még tüzetesebb és összegző áttekintése stb.).

A jól szerkesztettséget, a filológiai pontosságot, a lehetőleg kifogástalan helyesírást és a világos és szabatos stílust mind bármiféle nyelvészeti (és nemcsak nyelvészeti) írásmű alapvető kellékének tartom, mégis jól estek opponenseim ezekkel kapcsolatos elismerő szavai. Magam a „kétszerkettő józansága” ellenére, nemcsak osztással, hanem még összeadással is ellenőrizni szoktam a „négy” igazát. Ennek ellenére is maradtak nem túl nagy számban elütések, betűátvetések és -kimaradások dolgozatomban. Köszönöm, hogy még ezek némelyikére is felhívták opponenseim a figyelmem. Én is bosszankodva vettem észre, hogy rövidítésjegyzékemből néhány tétel és feloldása leírási hiba következtében kimaradt (pl. BpO.; BpTört.; DHA.; Hadrovics: Muraköz; Mollay; VeszprRégTop.; stb.), ezeket a kézirat nálam levő példányában már pótoltam.

II.

Először Benkő Loránd fölvetéseire válaszolok.

Nem reménykedem abban, hogy opponensemét és a bizottságot most, e válaszban sikerül meggyőznöm azon véleményem helyességéről, hogy a templomnév helységnévvé fejlődésében már nem kell keresnünk nyugat-európai kultúrhatást. Csak gondolatmenetem néhány tényezőjére

szeretnék rámutatni. A kételkedésben az indított el, hogy áttekintve a korai magyar helynévadás mértékadó irodalmát és többé-kevésbé megállapodottnak minősíthető eredményeit, ismereteim szerint ez lenne az egyetlen régi magyar helységnévtípusunk, amelynek tagjai keletkezésében idegen minták követését kellene látnunk. Ehelyett arra gondoltam, hogy az elnevezők felől közelítve a problémához: a magyar nyelvű névforma jelenléte a középkor óta igazolhatóan színmagyar lakosságú vidékeken idegen befolyástól mentes magyar elnevező gyakorlatra mutathat. Szembeötlőnek véltem azt a párhuzamosságot is, amely ezzel az egyéb épületneveknek helységnévvé alakításában jelentkezett (pl. *Fehéregyház, Földvár, Kékkő, Széplak, Nádudvar, Kőudvar* stb.), s a névátvonódás, vagy másként a név jelöléstágulása szokványos magyar jelentésváltozásnak minősíthető. Hivatkozom még az egyéb formáns nélküli és személynév + *-falva, -háza, -laka, -telke* utótagú helységneveink analógiájára is. Benkő Loránd kételkedése azonban arra int, hogy tanácsos még árnyaltabban gondolkodnunk erről a problémáról, s a névtípus kialakulásának kezdeteiben számolnunk kell egy nyugat- vagy még inkább délnyugat-magyarországi góc meglétével és hullámkeltő, névdivatot elindító hatásával is.

Még egyszer alaposan meg fogom vizsgálni és át fogom gondolni a szentnevek becéző változatainak helységnévi megjelenéséről eddig kialakított tagadó álláspontomat. Noha nem fogalmaztam meg, az is megfordult a fejemben, hogy az *Elya ~ Elye, Luka* és *Jákó* a névföldrajz alapján talán nem is magyar nyelvű alakok, az *Ága* és a *Derzs* elemű nevekkal pedig más problémáim voltak. Jól tudom azonban, hogy ennyivel nem tekinthetem megoldottnak a kérdést.

A számos egyéb érdekes megjegyzés közül hadd emeljek ki egyet: azt, hogy vajon miért nincs a középkorból *Szentferenc* helynevünk, mikor pedig ezt a külföldi és hazai egykori tiszteletének egyéb tényezői feltétlenül indokolnák. Nem biztos, hogy erre az engem is régen izgató kérdésre elegendő körülményt figyelembe vevő választ tudok és lehet adni. Assisi Szent Ferenc szerzetesrendje – mint a koldulórendek egyike (l. még a dominikánus, a karmelita rendet és – nevük ellenére – az Ágoston-rendi remetéket) – megszervezése után rohamosan elterjedt Magyarországon is: nálunk 1232-ben már önálló ferences rendtartomány alakult, 1270 körül 25, 1334-ben pedig 45 kolostort mondhattak a magukénak. E kolostorok azonban jellemző módon a városokba települtek, hiszen az egyház a koldulórendeket éppen azért hozta létre, mert monachális és a remeterendek más felfogásuk és berendezkedésük miatt nem voltak képesek szembenézni a 13. századra az egyházat ért kihívásokkal, az egyház és a feudalizmus egybeforrottságát bíráló elégedetlenséggel, az ebből kisarjadzó eretnekmozgalmakkal. Az eretnekség lakóhelye pedig Európa-szerte a város volt. Mivel az adatolható Szent Ferenc-templomaink többsége városi kolostortemplom (pl. Buda, Lippa, Pécs,

Zágráb), ezekben a meggyökerezett városnév már eleve útját állta a templomcím helységnévben való folytatódásának, a Ferenc-kápolnákról pedig azt sem mindig tudjuk, hogy önálló építmények, esetleg egyházjogilag filiaként más anyaegyházhoz csatlakozó létesítmények voltak-e, avagy csupán valamely templom oldal-, keresztelő- vagy temetőkápolnái. Az utóbbi esetben ugyanis már a templom titulusa is elszigetelhetette kápolnája nevének helységnévben való továbbmenését – ugyanúgy, ahogyan erre az oltárnevekkel kapcsolatosan Benkő Loránd is nyomatékosan rámutatott (vö. MNy. 89: 14; a koldulórendek középkori szerepére l. áttekintően és összefoglalóan MÁLYUSZ ELEMÉR, Egyházi társadalom a középkori Magyarországon. Budapest, 1971. 274 kk.). Végül számolni lehet Szent Ferenc magyarországi kultuszának bizonyos megkésettiségeivel, illetőleg azzal, hogy ez a kultusz már nem templomcímekben, hanem rendje működésének következményeként is a nép között való igehirdetésben, a nőnevelésben és az iskoláztatásban jutott szerephez.

Benkő Loránd megjegyzi, hogy többször elfogadom Melichnek férfi keresztnéveink *-us* végének magyar elhagyásáról szóló, a szerző által is visszavont nézetét. Ismét az esendőséget kell bevallanom. Természetesen jól ismerem Melich János szellemes, az előzőt megváltoztató magyarázatát, amelyet a „Latin jövevényszavaink végződésének alakulásmódjáról” (MNyTK. 52. sz.) c. dolgozatában tett közzé 1940-ben. Sajnálom azonban, hogy az elgondolását nem a régi mellé, hanem a helyébe tette. Az kétségtelenül igazolható, hogy kódexeink nyelvhasználatában már a Jókai-kódextől kezdve többször megtörtént az eredeti latin casus obliquusban álló személynevek latin ragjának magyar raggal való helyettesítése, s az ilyen ragos alakokból valóban kézenfekvően magyarázható a magyar alanyeseti formák visszakövetkeztetése. Be kell látnom tehát, hogy dolgozatomban e vélemény teljes figyelmen kívül hagyása elhibázott volt. Ugy gondolom azonban, hogy e kérdés még tüzetes vizsgálatot érdemel, amelynek elvégzésére nemcsak a nyelvtörténetben, a történeti névtanban, hanem a középkori latinban is alaposan járatos személynek kellene vállalkoznia s az említett magyarázat mellett figyelembe kellene venni az *-us* végződés magyar képzőként való értékelését és ennek elhagyását a személynevekben. Magam az efféle analógiát elindító névegyüttesekre gondolok: 1. zárt rövidülések és *-us* képzős formák: *Mik ~ Mikus, Pet ~ Petus, Jak ~ Jakus*; 2. a magyarba átkerült szláv *-us* képzős és ezt nélkülöző alakok: *Budus ~ Bud, Rodus ~ Rád*; 3. alapjukban és latinositott változatukban szembenálló formák: *Albert ~ Albertus, Markalf ~ Markalfus, Rikolf ~ Rikolfus, Vid ~ Vidus*, sőt talán *Ádám ~ Adamus, Ábrahám ~ Abrahamus* (vö. B. LÖRINCZY: NytudÉrt. 33. sz. 28–9).

Messzemenően egyetértek Benkő Loránd azon megjegyzésével, amelyben néhány nagy elterjedtségű helynév és morfológiai típus térképes

szemléltetésének hasznosságáról és kívánságáról szól. Meg kell mondanom, hogy a dolgozat összegzésének folyamatában több mint hat hónapot áldoztam arra, hogy különféle szempontokon nyugvó térképeket tervezek, s több mint 40 ilyen térképvázlat el is készült. Az időbeli, anyagi és terjedelmi korlátok azonban most, dolgozatom e változatában elhagyásukra kényszerítettek. Elkészítésükről és publikálásukról azonban nem mondtam le, s ehhez is köszönöm Benkő Loránd bátorítását.

Kiss Lajos bírálata joggal teszi szóvá, hogy a *patrocinium* kifejezést már az értekezés címében is – teológiailag és etimológiailag kifogásolhatóan – ’templomcím’ jelentésben használom. E problémával értekezésemben magam is részletesen foglalkoztam (37–8). Az idegen szó megtartásának az volt az oka, hogy amióta e kérdés a hazai szakirodalomban elmélyültebb figyelemben részesül, a tartalmában pontatlan *patrocinium* és az ugyanilyen magyar megfelelő a *védőszent*név egymás mellett és egymást helyettesítően gyakran fordul elő a ’templom titulusa’ jelentésben. Nem gondoltam tehát arra, hogy az általam már meggyökeresedettnek vélt szakszót ne az általános, hanem csak a szabatos, leszűkített jelentésben használjam. A szót SCHWARTZ ELEMÉR is tanulmánya címébe foglalta (A *patrocinium* helységnévfejtés szolgálatában: Száz. 67: 185), egyenértékűen használta ezt és magyar megfelelőjét KNEZSA ISTVÁN 1958-ban („az a névtípus, amely a templomok, kápolnák védőszentjeiből, patrociniumaiból keletkezett”, „több magyar patrociniumnak”, „a templomok patrociniumából keletkezett helynevek száma nem jelentős” ti. Szlovákiában; a példái között pedig szerepel a szabatosan ide nem vonható *Szentháromság* és a *Szentkereszt* is: NévtVizsg. 20, 25), ugyanúgy járt el 1970-ben KÁZMÉR MIKLÓS (Kázmér: Falu 115–6; a példái között ott van a *Keresztúr* és *Szentkeresztfalva*), valamint 1976-ban KRISTÓ GYULA (Szempontok „korai” helyneveink történeti tipológiájához: AHistSzeg. 55: 45–9) és később mások is. Csak a *védőszent* kifejezést használja összefoglaló értelemben BÁRCZI GÉZA (példái között l. 1211: eccl. *S. Crucis*, ma *Sárkeresztúr*, 1268: *Zenttrinitas*: Bárczi: Szók.² 154–5), BENKŐ LORÁND (Bárczi-Benkő-Berrár 387), SZABÓ ISTVÁN (A falurendszer ... 137) és ZELLIGER ERZSÉBET (a példái között l. 1270 *Scenkerest*, 1251: *Zenth Lelew*k, 1268: *Zenttrinitas*: TNyt. I, 542) stb. Kiss Lajos bátorítására, mert a hagyománytisztelet sem szenved súlyos sérelmet, most mégis elérkezettnek tartom az időt, hogy sort kerítsünk az egyházzójogilag és etimológiailag is szabatos szakkifejezések használatára, egyúttal pedig ezek szorgalmazására, s e törekvés fejeződjön ki az értekezés címében is a már javasolt módon.

Kiss Lajos a két *Szentnede*le ~ horvát *Sveta Nedjelja*, valamint a muraközi *Nedelisce* (magyar hivatalos Drávavásárhely) város nevééről egy pompás kis cikket is belefoglalt opponensi jelentésébe (16–7. oldal). A *Szentnede*le neveken magam is rengeteget tépelődtem, de ellenálltak mindenféle megfajtási

ötletemnek, kísérletemnek (ezeket, mert teljesen valószínűtlennek találtam őket, bele se foglaltam dolgozatomba). Opponensem magyarázatát, azt tudniillik, hogy az egyik helység (a Zágráb megyei) plébániatemplomának Szentháromság titulusa szerint „a 'szent vasárnap' értelmű helységnév voltaképpen Szentháromság vasárnapjára utal, amelyet az Egyház a Pünkösöd utáni e l s ő v a s á r n a p o n ü l meg”, nem csupán elfogadhatónak tartom, hanem névtani és művelődéstörténeti szempontból különleges jelentőségűnek is, mert a magyarban e részfordítással keletkezett helynevek a magyarság interetnikus kapcsolatainak jellemző dokumentumaiként értékelendők. Megemlítem, hogy a *Dominica Trinitatis* ünnepe történetének egy sajátos magyar mozzanata is volt. Az egyháztörténet a Szentháromság ünnepe megtartásának első nyomait a 8. századtól tartja nyilván (vö. Wimmer² 80). II. Sándor pápa azonban az egyetemes egyházban 1073-ban eltiltotta ezt az ünnepet, s csak 1334-ben XXII. János pápa hagyta jóvá megülését. Magyarországon azonban – úgy látszik – nem vettünk tudomást a pápai tiltásról, hiszen Könyves Kálmán I. törvényének 72. cikkében előírta ezt az ünnepet is, s ettől kezdve okleveleinkben dátumozási támpontként 1334 előtt is számos alkalommal előfordult (vö. KNAUZ: Kortan 279). A két magyar formájú és föltehetően a magyar névhasználatban is megvolt *Szentnedele* névnek külön helyet kell majd biztosítanunk „egyházi” helynevek csoportjában, mint olyanoknak, amelyek nem közvetlenül, hanem csak áttételesen utalnak a települések templomának címére, s ehelyett végsősoron a templomi búcsú idegen névadásban megjelölt megnevezését rejtik.

Hasonlóan igen sok gondot okozott számomra annak eldöntése, hogy a vállalt időhatárokon kívülről adatolható templomcímű formájú településneveink közül melyeket vegyem még föl összeállításomba. Az anyaggyűjtésem – a történettudományi névtani és nyelvészeti, tisztelettörténeti irodalmi előzmények ismeretében – kiterjedt az opponensemől megemlített kései *Szentferenc*, *Szentjózsef*, *Szentrókus* stb. adataira is. Most mégis az elhagyásuk mellett döntöttem, mert vállalt feladatomra koncentrálni csak a középkorra, az ómagyar korra visszavezethető helységneveket igyekeztem áttekinteni. Nem biztos, hogy eljárásom minden részletében helyes volt. Kiss Lajos és a saját adataim is azt igazolják, hogy a 16. századtól is számolnunk kell a névtípus – igaz, korlátozottabb intenzitású – aktivitásával, természetes névadásbeli szerepének továbbélésével. Összeállításom tehát kiegészíthető lenne egy olyan fejezettel, amely e továbbélést taglalja, s itt kellene szót ejteni azokról a templomnévi helységneveinkről is, amelyek a Kárpát-medencén kívül volt magyar lakosságú helységneveinket jelölték (vö. KISS LAJOS: Magyar helységnevek a Keleti-Kárpátokon túl: Nyr. 111: 220). – Más természetű oka volt a mai Bács-Kiskun megyében, de egykor Fejérben fekvő *Apostag* és az egykori, szintén Fejér megyei *Apostol* (vö. Cs. 3: 316) elhagyásának. Mivel az

apostolok együttes tiszteletének a középkorból csak nagyon ritka és áttételes adataira bukkantam (régii naptárainkban csak az Apostolok oszlása = *Divisio Apostolorum* július 15-re helyezett emléknapját találom meg, vö. KNAUZ: Kortan 164), továbbá templomaink titulusai között nem találtam egyetlen **ecclesia (Sanctorum) Apostolorum*-féle adatot sem, arra gondoltam, hogy ezeket inkább a templomépület valamely sajátága (jelen esetben az, hogy ismereteink szerint pl. az apostagi tizenkét karéjos centrális templom karéjait a tizenkét apostol képe díszítette) által motivált egyházi helységneveink nagyobb csoportjában kell majd elhelyeznem (tehát a *Fehéregyház, Kerekegyház, Veresegyház, Pitvaros, Ötszögű, Háromoltárú* stb. nevek mellé).

Végül – mint válaszom elején már leszögeztem – nem csupán elfogadom, hanem köszönettel veszem opponensemnek a kézirat számos részletével kapcsolatban tett lokalizálásbeli pontosítását, az idegen eredetű nevekre vonatkozó magyarázataim helyesbítését, sőt még többször ezek szlavisztikai szempontból is megalapozott etimológiáinak megadását. Noha közülük eredetileg csupán a magyarral párhuzamos névadásban keletkezett változatokkal akartam foglalkozni, a feldolgozás folyamatában is változott az elgondolásom. Ezzel magyarázható az az egyenetlenség, amely dolgozatomban az efféle névalakok hasznosításával kapcsolatban megmutatkozik. Opponensem megtisztelő hozzájárulását elnyerve disszertációm könyv formájában való megjelentetése esetén (amelyre most jó esélyeim vannak) e segítséget minden részletében hasznosítani fogom.

Most rátérek Kristó Gyula véleményére.

Messzemenően egyetértek opponensemnek a *Szentgracián* helynév Zala megyébe való lokalizálásáról előadott kételyeivel, sőt magam sem vagyok biztos abban, mert Székely Egyed alispáni működésének helyszínén kívül nincs egyetlen támpontom sem, hogy a magyar nyelvterületen egyáltalán elhelyezhető-e a származási helyeként megjelölt település. Az adatot mégsem rostálhattam ki. Megtartására késztetett mindenekelőtt az, hogy Magyarországon nem ez az egyetlen, ún. „egyszeri”, sőt magyar formában csak egy adatban ismert helynév. Másodsorban pedig az, hogy *Szent Gracián* az egyháztörténet szerint valóban tagja a szentek közösségének, sőt annak a franciaországi Tours-nak volt a püspöke, amelynek más püspökei is tiszteletben részesültek nálunk (Szent Bereck, Szent Márton). A *Székely* vezetéknév 1447-ben már bizonyára nem jelenti egyúttal a személy székelyföldi lakhelyét is, a családnév Csánki összeállítására szerint már több nem székelyföldi megyében is előfordult, pl. Baranya, Fejér, Győr, Zala (Cs. 2: 561, 3: 577, 388, 184; l. még Kázmér Miklós: Régi magyar családnevek szótára. Bp. 1993. 982–3). Úgy gondolom tehát – s remélem, hogy ezzel opponensem is egyetért –, hogy a lokalizálásbeli bizonytalanság erőteljes hangsúlyozásával kisebb a

Szentgracián helynév fölvételének névtani és tisztelettörténeti kockázata, mint elhagyásáé lenne.

Igen megfontolandónak találom Kristónak a helyneveinkben lévő *-úr* utótag értékelésével kapcsolatos bírálatát, a *Keresztúr* magyarázatáról szólván ennek bizonytalan voltára Kiss Lajos is rámutatott, Benkő Loránd pedig kiterjesztette kételkedését az asszony névelemre is. Mégsem tekinthetem véletlennek, hogy a most tárgyalt helynévcsoportban *-úr* elemet tartalmazó településneveink többségében a névadó személyekről igazolható a méltóságjelölő megszólítás indokoltsága. (Az *Úrhida*, *Úrkút*, *Barátúr*, *Apátúr*, sőt *Hétúr* és különösen *Pálúrháza* nevekről most nem kívánok szólni, vö. KRISTÓ: Benkő-Eml. 386–90.) Azt az ellentmondást, hogy az utótag nem indokolhatóan *Szent Márk* és *Szent Simon* egy-egy helynévében is jelentkezik, azzal vélem feloldhatóan, hogy feltétlenül számolnunk szükséges az *-úr* jelentéskörének a kései ómagyar korra bekövetkezett tágulásával, a jelentés devalválódásának folyamatával. Ne feledjük, hogy az *-úr* utótaggal bővült *Szentsimonúr* csak 1427-ben, a *Szentmárkúr* pedig 1444-ben tűnik föl! Végül arra is gondolok, hogy a templomcími helységneveinkben jelentkező *-úr* problematikáját érdemes és jogos összekapcsolni az ugyanilyen helynevekben mutatkozó asszony értékelésével. Egy kivétellel róluk is az állapítható meg, hogy névadóik – életútjuk, legendáik, ikonográfiai ábrázolásuk, a hozzájuk kapcsolódó tisztelet tanúskodása szerint – valamiképpen királyi, fejedelmi családhoz tartoznak, illetőleg a névbe foglalásuk idején az elnevezők e körülményről tudhattak. Azt sem állítom, hogy a *Keresztúr* helynevekre megtaláltam volna az egyedül helyes magyarázatot, inkább csak az a célom, hogy az eddigiek mellett rámutassak egy további lehetőségre is.

Kristóval együtt magam is fájjalom, hogy dolgozatomban nem adtam, mert nem adhattam „képet arról, miként áll a helyzet a patrocíniumi helynevek általános európai alkalmazásával” (6. lap). A dolgozatom problematikájával érintkező számos olyan tanulmányt ismerek, amelyekben egy-egy szűkebb földrajzi terület e névtípusát tárgyalják nyugat- és közép-európai szerzők, vagy valamely szent vagy szentek tiszteletének ezekben megmutatkozó nyomait keresik. Olyan munka azonban még nem került a szemem elé, amelyben tüzetes anyagfeltárás alapján egy-egy nyelvterületről vagy kultúrköréről r e n d s z e r e s k é p kerekedhetne ki számomra. Nem tekinthetem ilyeneknek Adolf Bach és Albert Dauzat, valamint mások összefoglaló műveinek megfelelő fejezeteit sem, amelyek inkább csak a névtípus keletkezéséről az egyes nevek motivációiról, nyelvi változásairól szólnak. Kompetencia hiányában tehát egyelőre meg kell elégednem a névtípus európai elterjedtségének efféle távlatos szemléletű megállapításaival: „A templomcíméből való helységnévadás megvolt francia, spanyol, olasz és bajor-osztrák nyelvterületen is, valamint a szlovéneknél, horvátoknál, szlovákoknál és – inkább csak kivételszerűen – a

cseheknél, lengyeleknél és másoknál is” (KISS LAJOS: Korai magyar helynévtípusok. Gépirat. 7. oldal). A magyar lakosság Dráván túli egykori „tömeges” jelenlétére utaló kijelentésemben sem voltam eléggé pontos és szabatos. Ezzel ugyanis korántsem akartam azt állítani, hogy a szláv elemmel szemben a magyarság többséget alkotott volna, csak arra akartam rámutatni, hogy a templomnévi magyar helységneveink nagy száma, de az egyéb korai típusokba tartozó településneveink (pl. *Szerdahely, Olaszi, Lukács, Petenye, Szabadfalu, Varsány* stb.) szintén számottevő mennyisége nem írható csupán a magyar adminisztráció vagy nagybirtokos réteg számlájára, mint ezt Csánki Dezső több helyen is megfogalmazta.

Tudomásul veszem opponensemnek azokat a mondatait is, amelyekben következtetésem távolra futásában akar visszafogni (pl. a *Szentgál* helynevek és templomcímek időrendje és földrajza, a *Szentklára* adatokból föltett helyi kultusz, a régészet lehetőségeinek túlbecsülése, Szent György és Szent Miklós templomainak a keleti egyházhoz kötése).

És most visszatérek opponensemnek a jelentése elején tett általános értékelésére, amikor arról szól, hogy a téma feldolgozójának mennyi mindent figyelembe kell vennie, milyen sokrétű tájékozottságra kell szert tennie. Örömmel tölt el, hogy Kristó Gyula fölfedezte, illetőleg megtalálta munkámban azon törekvésem teljesülését vagy legalább jeleit, hogy mennél jobban sikerül azonosulnom a középkori ember lelkiületével s így rábukkanni a korszak rejtett motivációira, annál megnyugtatóbb eredményekhez juthatok. Hálás vagyok a találkozásért.

III.

Legvégül ismételten megköszönöm a tartalmas, útbaigazító, helyesbítő, értékelő és sokszor kisegítő megtisztelő opponensi jelentéseket. A disszertáció nézeteimnek, tájékozottságomnak és nem utolsó sorban filológiai fegyelmezettségemnek és figyelmemnek egy adott időszakban való (a feldolgozás 1988-tól 1994 közepéig tartó) állapotát tükrözi. Benyújtása óta azonban állandóan dolgoztam rajta, s pótoltam, illetőleg pótolom, helyesbítem a részben magam által fölfedezett mulasztásokat, részben pedig a kiadásra is készülve kiküszöbölöm az opponensem említette hiányosságokat. E kiegészítés figyelmebevételével kérem válaszom elfogadását.

MEZŐ ANDRÁS

Vélemény Mező András Magyarország patrociniumi helységnevei (XI–XV. század) című doktori értekezéséről

1. Az értekezés címébe foglalt *patrocinium* műszó templomcímre, templomtitulusra vonatkozó használatával én sem értek egyet, ahogy azt a Névtani Értesítő 14. (1992) számában jeleztem, illetőleg röviden kifejtettem. Magam ugyan a templomtitulust választottam (vö. tölem, A Magyar Szent Korona országainak [Magyarország, Fiume és kerülete, Horvát-Szlavónország] templom- és kápolnatitulusai), mert a *cím*-et az oltárookra vonatkoztatva kissé profánnak éreztem és érzem ma is. Mindazonáltal örülnék, ha a patrocinium helyébe a szabatosabb templomcím lépne, még akkor is, ha a nemzetközi névtani és történeti irodalomban az előbbi meglehetősen mély gyökeret vert.

2. Mező András forrásaiból, illetőleg értekezéséből nem derül ki, hogy a Szent Szalvátor minek az ünnepe: Jézus mennybemenetelée-e (*ascensio in coelum*, ünnepe húsvét után a 40. nap, áldozócsüdtörtök), vagy pedig az Úr színeváltozásáé (*transfiguratio Domini in monte Tabor*, ünnepe aug. 6). A mennybemenetelt már 325-ben ünnepként említik, sőt Szent Ágoston apostoli eredetűnek mondja, nyilvánvalóan Márk és Lukács evangéliumának záró versei alapján. Ezzel szemben a táborhegyi megdicsőülés elsősorban a keleti egyház nagy ünnepe, Magyarországon csak az 1493. évi esztergomi tartományi zsinat emelte a parancsolt ünnepek sorába – írja BÁLINT SÁNDOR (Ünnepi kalendárium II, 158). Ezért aztán ugyancsak Bálint Sándor a Karácsony, húsvét, pünkösöd című (Bp., 1976²) művében – amely véletlenül kimaradt Mező András bibliográfiájából – a középkori Szalvátor titulusú templomainkat (Szekszárd 1061, bencés; Kapornak 1230, bencés; Derzs 1393, pálos stb.) Jézus mennybemenetelével hozza kapcsolatba, nem pedig a táborhegyi megdicsőüléssel, amelyre az obszerváns ferencesek, a szalvatoriánusok, népi nevükön a cseri barátok vonták át. A Mező András által adatolt Szent Szalvátor titulusú templomok többsége kolostortemplom, ez a tény azért elgondolkodtató, mert a világtól elvonuló szerzetesek titulusválasztását éppenséggel motiválhatta a szinoptikus evangélisták (Máté, Márk, Lukács) által megörökített táborhegyi jelenet, különösen pedig Péter szavai Jézushoz: Mester! Olyan jó itt lenni! Hadd verjünk három sátrat: egyet neked, egyet Mózesnek és egyet Illésnek (Márk 9, 2–5. vers).

3. A kezünkben levő kitűnő jelenségmonográfia gazdag és teljességre törekvő adattárával új távlatokat is nyit: legnehezebben hozzáférhető adatai segítségével elérhető távolságba került a történelmi Magyarország teljes/teljességre törekvő templomtitulusainak az összeállítása.

Szabolcs-Szatmár megye helynévgyűjteményei

Amikor 1964-ben a Zala megye földrajzi nevei című tekintélyes kötet megjelent (közzétette Markó Imre Lehel, Ördög Ferenc és Kerecsényi Edit. Zalaegerszeg, 1964. 737 lap, 275 térk.), csak aki a további kutatásokat megszervezte, Végh József gondolta, hogy ebből lassanként majd országos hely-névgyűjtő mozgalom bontakozik ki.

A debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem és a Nyíregyházi Tanárképző Főiskola (amely azóta fölvette Bessenyei György nevét) magyar nyelvészeti tanszékeinek dolgozói azonban már 1964 tavaszán elhatározták, hogy összegyűjtik Szabolcs-Szatmár megye helyneveit. A gyűjtési útmutatót Jakab László készítette el, s a járasonkénti közreadásban állapodtak meg. Ennek eredményeképpen hamarosan napvilágot látott Mező András munkájaként A baktalórántházi járás földrajzi nevei című impozáns kötet (Nyíregyháza, 1967. 224 lap, 27 térk.), a Szabolcs-Szatmár megye földrajzi nevei című sorozat első kötete. Ennek a könyvnek a kiváló névtörténeti szemléletmódja, forrásanyagának kiterjesztése kétségtelenül megtermékenyítő hatással volt az országos helynévgyűjtés módszereinek továbbfejlesztésére, s jó irányba módosította a következő kötetek közzétételeit. Mező András példamutató kutatásai nyomán a következő megyei és járási helynévgyűjtemények sem mondhattak le Pesty Frigyes 1864-es gyűjtésének és a múlt századi kéziratok térképek helynévanyagának beépítéséről.

Megyényi anyagot tartalmazó könyvektől az egy-egy település helyneveit önálló füzetben vagy monográfiákba beépített munkákig tucatszám jelentek meg ezután földrajzi neveket tartalmazó írások, csak Szabolcs-Szatmár megyéből nem olvashattunk jó darabig semmiféle közlést. Közel két évtized múltán ért be a kezdeményezők munkájának gyümölcse, s 1984-től kezdve jelentek meg az egyes járások helynévanyagát tartalmazó szép kiállítású könyvek a következő sorrendben:

- /2./ Kálnási Árpád, A fehérgyarmati járás földrajzi nevei (Debrecen, 1984. 508 lap, 74 térk.),
- /3./ Jakab László – Kálnási Árpád, A nyírbátori járás földrajzi nevei. (Nyírbátor, 1987. 431 lap, 40 térk.),
- /4./ Kálnási Árpád, A mátészalkai járás földrajzi nevei (Debrecen, 1989. 605 lap, 50 térk.),
- /5./ Kálnási Árpád – Sebestyén Árpád, A csengeri járás földrajzi nevei (Debrecen, 1993. 549 lap, 50 térk.)

Ami első pillantásra szembeütik a fől sorolásból, az Kálnási Árpád neve. Kétségtelen, hogy ő a lelke, motorja és részben vagy egészben megvalósítója, mindenképpen továbbvivője a szabolcs-szatmári helynévgyűjtésnek. Ezt a hallatlan nagy energiát, sok időt és fáradságot igénylő munkát csak az képes értékelni és elismerni, aki már maga is gyűjtött, ellenőrzött és közzé is tett legalább egy településről történeti és élő helyneveket. Vissza kell utasítani Hajdú Péter véleményét (Pályatereim, avagy a nyelvészetről – Vx1Sg-ban. In: A nyelvészetről – egyes szám, első személyben. Szerk. Sz. Bakró - Nagy Marianne és Kontra Miklós. Bp., 1991. 47), mely szerint a helynévkutatás „szerényebb teljesítmény”, mert ahogy ő írja, ehhez „az egyszerű podikológia is elegendő” (pl. *Hajagospettend helynevei* típusú munkákból annyi készíthető, ahány lakott település van az adott országban). Azon túl, hogy az obszcén szó idegen nyelven is az marad, s csak azok számára veszt el sértő hangulatát, akik nem értik, az egész érthetetlen elmarasztaló értékítélet egy olyan tudományos tevékenységről, amelynek eredményeit a történettudomány, településtörténet, népiségvizsgálat, történeti és mai nyelvjáráskutatás és még számtalan társtudomány hasznosítja. Hol lenne ma nemzeti tudományaink nagy része Bárczi Géza, Benkő Loránd, Györffy György, Kiss Lajos, Kniezsa István, Kristó Gyula, Melich János, Szabó T. Attila és mások helynévkutatásai nélkül? Szerencsére a finnugrisztika sem mellőzi a helynevekben rejlő tájékoztatások, iránymutatások, néha egyedüli bizonyosságok hasznosítását. Mennyivel könnyebb lenne az összehasonlító uralisztika munkája, ha a szamojédoktól, voguloktól, osztjákoktól stb., általában a rokon nyelvek beszélőitől benépesített vagy föltehetőleg régebben általuk lakott területekről a magyar helynévkutatáshoz hasonló, minden dűlőnévre kiterjedő helynévtárak állnának rendelkezésére? Egyébként a jelenkori adatok összegyűjtése, ellenőrzése, pontos lokalizálása a legkevesbé íróasztal mellett végezhető munka az egész nyelvtudományon belül, hiszen helyszínhez, terepbejáráshoz, utazáshoz, térden való jegyzeteléshez, ezer kényelmetlenséghez van kötve, s ezt józan gondolkodással az is beláthatja, aki egyetlen helynévgyűjteményt sem vett a kezébe, csupán hírből hallott ilyen című munkákról. Mindennek a fényében csak az elismerés hangján szólhatunk Mező András, Kálnási Árpád, Jakab László és Sebestyén Árpád fáradságos munkájáról, megbecsülést érdemlő

kutatásáról és leletmentő tevékenységéről, ami nélkül nemzeti nyelvünk, kultúránk lenne szegényebb.

Nézzük azonban a munkákat, s azt, hogy miért értékesek, mire jók, mennyire használhatók!

Az első kötetből világossá vált, hogy két különböző irányzata alakult ki a hazai helynévgyűjtésnek. (Nem beszélve most a Szabó T. Attila teremtette erdélyi iskoláról, amelyről a későbbiekben szeretnék szót ejteni.) Természetesen a jelenkori helynevek kutatói mindegyikének közös célja a leletmentés, a kihalt nevek összegyűjtése, följegyzése és a teljességre való törekvés, vagyis az újonnan megjelenő nevek számbavétele is. Ez utóbbi olyan tudományos igény, amiről nem szabad lemondanunk a továbbiakban sem, hiszen évszázadra készülnek ezek a gyűjtemények, s ki tudja azt előre megmondani, hogy mikor hal ki egy ma keletkezett név, meddig él egy ma általánosan ismert és használt névalak? A főntebb említett névtörténeti szempont ma már nem eltérés, mert a Nyelvtudományi Intézet égisze alatt a Végh József kezdeményezte és ma Ördög Ferenc vezetésével folyó gyűjtés is ugyanazokat a történeti adatokat igyekszik föl kutatni és közreadni, amelyekre Mező András hívta föl a figyelmet a Szabolcs-Szatmár megyei első kötetben, s amelyeket Kálnási Árpádék is fölvettek köteteikbe. Meg kell azonban jegyezni, hogy vannak olyan helynévgyűjtések is, amelyek továbbmentek ezen az úton, s valamennyi történeti adatot igyekeznek szerepeltetni anyagukban. Ilyen például Baranya megye földrajzi neveinek két hatalmas kötete (közétette Balogh Lajos, Barics Ernő, Gerstner Károly, Heilmann József, Hoffmann Ottó, Király Lajos, Neducsin Dragutin, Ördög Ferenc, Pesti János, Posgay Ildikó, Rónai Béla, Takács Józsefné, Temesi Mihály, Turós Lászlóné. Pécs, 1982. 1055+1279 lap, kb. 400 térk.). Ez az út azonban aligha járható, s nem csupán el kell fogadnunk, de elismeréssel kell illetnünk azoknak a helynévgyűjteményeknek az adatföltárásait, amelyek az élő nevek mellett a múlt század közepéig vagy legföljebb a XVIII. század végéig mennek vissza a történeti anyag közlésében. E tekintetben a két hazai irányzat között már nincs lényeges különbség.

A legföltűnőbb szemléleti eltérés az egyes települések leírásának, bemutatásának első részében található. A szabolcs-szatmári kötetek római egyessel jelölt községbemutató fejezetének mindegyike igen tömör falumonográfia, amelyben van településtörténet, népiségtörténet, birtoklástörténet, névtörténet és közigazgatástörténet. Tartalmazza ez a rész a XIX. századi országleírások, geográfiai szótárak, helységnévtárak és térképek adatait. Közli a falucsúfolókat, népetimológiákat stb. Végül fölsorolja az adatközlőket. Mindez fölbecsülhetetlen érték a helybeli lakosság öntudata, önismerete, történeti műveltsége szempontjából, de hallatlanul jelentős az alsófokú oktatás számára is. Tudományos jelentősége sem lebecsülendő, hiszen ebben a fejezetben kapnak teret azok az új adatok, amelyek részben kibővítik,

néha kiegészítik Kiss Lajos Földrajzi nevek etimológiai szótárának az adott időpontban fölhasználható kiadását, valamint Mező András és Németh Péter Szabolcs-Szatmár megye történeti-etimológiai helységnévtárát (Nyíregyháza, 1972.). Előfordul az is, hogy újabb adatai alapján polemizál az eddigi etimológiai javaslatokkal (*Méhtelek*: 2/247-9).

A további eltérések a közzétételben találhatók. Az egyik csak formai, talán azt is mondhatnánk, hogy nyomdatechnikai, mégis beszélni szeretnék róla. A nevek sorrendje a szabolcs-szatmári kötetekben településenkénti újrakezdéssel, de még a bel- és külterületet is különválasztva, betűrendes. (A különválasztással mindenképp egyet lehet érteni, hiszen más célú kutatásra használjuk a bel. és a külterületi névanyagot, s ugyanígy különválasztja ezt a másik közzétételi mód is.) A betűrendes névsorrenden azonban lehet vitatkozni. Kétségtelen előnye, hogy gyorsabban eligazítja az egy település adataira kíváncsi kutatót. Az átfogóbb, járásnyi, megyényi vagy tájegységnyi területre kiterjedő kutatásokat viszont majdnem lehetetlenné teszi, mivel minden településen utána kell nézni a keresett névnek illetve névtípusnak. Végül is nem tudják megtakarítani a mutatókészítés hihetetlen hosszadalmas és fáradtságos munkáját az ilyen jellegű elrendezések sem. (Kálnási Árpád készített is mutatót a sorozat 2–4. kötetéhez, amelyről a későbbiekben fogok szólni.) A neveknek sorszámozás szerinti szerepeltetése az adattárban a másik irányzatnál kétségtelenül utal az egymásmellettségre. Az adattárban is úgy találhatók a nevek egymás mellett, ahogyan a térképen illetve a valóságban. De csak kelet-nyugati irányban! A térképi számoknak a soronként való elhelyezése az észak-déli egymásmellettséget már nem képes bemutatni, hiszen egy földterület déli szomszédja akár tíz-húsz számmal is hátrábbra kerülhet, és kerül is mindig. Ugyanez a nehézség fönnull a Szabó T. Attila által kezdeményezett és az erdélyi iskola által kedvelt névelhelyezések területén is, mely szerint a belterületről indulva körkörösén kifelé tágulva haladnak a számozással. Természetesen így is sokszor távol kerülnek egymástól az összetartozó nevek. Mivel minden igényt kielégítő, teljesen tökéletes megoldás nincs, el kell fogadni a szabolcs-szatmári közlések megoldását, hiszen itt minden név után megtaláljuk a lokalizációs számot, s a térképen könnyen megkereshetjük a szomszédos, esetleg összetartozó neveket, ha azok a betűrendben nem állnának egymás mellett, bár legtöbbször ott is vannak (2/69: *Bakóé, Bakó István -tanya, Bakó-tag, Bakó-tanya, Bakó útja stb.*) Állítólagos hátránya ennek a közlésmódnak, hogy minden nevet új sorba kell kezdeni, s több helyet foglal. Ez kétségtelen, de a használók számára összehasonlíthatatlanul kényelmesebb, áttekinthetőbb, tehát jobb ez a megoldás. (A magam szerkesztette munkákban akkor is külön sorral kezdtem minden nevet, amikor az egymás melletti helyek sorszámai szerint tettem közzé az anyagot.)

A másik eltérés már nem egyszerűen technikai megoldás, hanem a népnyelvi lejegyzés pontosságára vonatkozik. Kétségtelen, hogy az egyéni ejtészváltozatot nem lehet visszaadni, de a településre jellemző diftongusokat, félhosszú ejtismódot, hiátustöltéseket, hasonulásokat és összeolvadásokat pontosan jelölik a szabolcs-szatmári kötetek. Ezek elmaradására két érvet hallhattunk Végh Józseftől annak idején. Az első az volt, hogy az adatgyűjtők nem hallják meg ezeket a hangtani finomságokat (tisztelet a kivételnek, mert visszaemlékszem, hogy milyen szörnyen rossz érzés volt például a Somogy megyei kötetben Tóth István vagy a Tolna megyei könyvben Solymár Imre kiváló és pontos nyelvjárási lejegyzéseit sablonosra átjavíthatni). Természetesen valamennyi gyűjtőtől ilyen minőségű lejegyzés nem várható el, de hát azért nyelvészek a közlétezők, hogy ezeket a hiányosságokat pótolják! A szabolcs-szatmári kötetek közlétezői kiváló érzékkel és jó fölkészültséggel meg is tették ezt, s nagyszerűen fölhasználható anyagot adtak a nyelvjáráskutatóknak, akik ezáltal abszolút sűrűségű kutatópontok hálózatát kapták egy-egy jelenség határainak a meghúzására. A másik érv a hasonulások és összeolvadások jelölésének elmaradására vonatkozott, s az volt, hogy ezeket minden magyarul beszélő egyformán ejti, nem kell tehát jelölni. Így a népnyelvi adatokba is *utca* betűsorral szerepel az *ucca* ejtés. (Akkor hiába bizonygattam, hogy Hódmezővásárhely környékén az *úca* ejtismód az általános – és minden bizonnyal ez a hagyományörzőbb –, az *ucca* ott szinte teljesen ismeretlen.) Elismerésre méltó, hogy a szabolcs-szatmári kötetekben minden ejtészeltérés ott található a köznyelvi alak mellett. Ugyanide tartozik a ragos alakok megadása a többelemű helynevek esetében is, A *hová?* kérdésre felelő ragok ugyanis nem csupán nyelvjárási különbségekre utalhatnak, hanem névélettani szempontból is jelentőségük van. Erre utal Fehérgyarmat két azonos helynevének, de különböző objektumának ragos alakja (2/76): *Kisari-utra* és *Kisari-udba*. Az első valódi útra vonatkozik, a második pedig az út melletti földekre, bár alapalakja mindkettőnek *Kisari-ut*.

Hasonlóan jelentős értéke még ezeknek a köteteknek a név elterjedtségére való utalás, a név szélesebb vagy szűkebb körben való ismertségének megadása. A ma már kihalt nevek (csupán Panyoláról: *Átovány*, *Buzgó*, *Cser patakja*, *Dolha*, *Eves*, *Gariszló*, *Jóbalázs-fok*, *Kígyós*, *Kövércse*, *Netecs*, *Pisztor*, *Tice*, *Úrbéri kaszálók*, *Valaj-gaz*, *Zuhogó*) vagy névtörténeti rejtélyek, amelyeknek megfejtése a következő nemzedék földadata lesz, vagy birtoklástörténeti, növénytani, állattani, vízhálózati emlékek, amelyekből a gazdaságtörténészek, botanikusok, zoológusok, geográfusok vonják majd le a megfelelő következtetéseket.

Az adatok megbecsülésére nem vállalkozom. Az eddig megjelent öt kötet 123 településnek (köztük több jelentős városnak) teljes történeti és mai helynévanyagát tartalmazza, – az előzőket betűhíven, az utóbbiakat igen pontos

nyelvjárási lejegyzéssel, művelési ágak és domborzati viszonyokra való utalásokkal, részletes és hasznos magyarázatokkal, lokalizálással az áttekinthető és jól használható térképeken.

Az utóbb négy kötet mindegyikében megtalálható a földrajzi köznevek és helyzetviszonyító elemek szótára. Természetesen ezek nagyon fontos és hasznos fejezetei az egyes köteteknek. Fölmerül azonban az a kérdés, hogy nem lett volna-e elegendő csak az utolsó kötet megjelenése után megjelentetni egy szótárat. Ha egymás mellé állítjuk a négy kötet négy szótárát, nemmel kell felelni erre a kérdésre. Megállapítható ugyanis, hogy a csengeri járásban ismeretlen az *akol* szó, a nyírbátoriban nincs *ág* a víznevek között, az *állás* sem a mátészalkai sem a csengeri járásban nem használatos, s egyedül a fehérgyarmati járásban hiányzik az *allé*. Ha pedig az első néhány szó földrajzi elterjedésében ilyen nagy különbségek vannak, akkor érdemes volt járásonként közreadni ezeket a szótárakat.

Amint említettem följebb, a sorozat három kötetéhez Kálnási Árpád mutatót is készített (Kálnási Árpád, Összesített mutató a Szabolcs-Szatmár Megye Földrajzi Nevei 2-3-4. kötetéhez. Debrecen, 1990. 449 lap). Sajnálatos, hogy csak kevés példányban, kézirat gyanánt jelent ez meg, de szerencsére a fontosabb kutatóhelyekre eljutott. Valószínűleg a sorozat kiteljesedésekor (még öt járás anyagának a megjelentetése van hátra!) új mutató készül majd, amely fölöleli a teljes anyagot, (s mindenki hozzájuthat, aki a sorozatot birtokolja). Ezért úgy vélem, érdemes megemlíteni, hogyan válhat még jobba, még használhatóbbá a végleges összeállítás.

A legtöbb kutató általában nem csupán arra kíváncsi, hogy valamely általa ismert helynév hol van meg a kötetben, vagy megvan-e egyáltalán, hanem arra is, hogy milyen névelemekből vannak fölépítve az egyes nevek, vagy valamely névelem hol fordul elő, milyen a szóródása a kutatott területen belül. Vagyis a földrajzi köznevek szótára nem pótol egy valamennyi névelemet föltüntető mutatót, mert arra nem lehet hivatkozni, abból nem tudható meg, hogy hány névben található meg , milyen a megterhelése, földrajzi szóródása, hol sűrűsödik a használata stb. Föltétlenül szerepelni kell tehát a végleges mutatóban valamennyi névelemnek külön-külön! Jól szembeötlő ennek a szükségessége olyankor, amikor egy-egy név csak *kis-*, *nagy-*, *alsó-*, *felső-* stb. megkülönböztető elemekkel együtt jelenik meg. Pl. *Kisar* és *Nagyar*, de *Ar* önmagában nem szerepel. Hasznos azonban a névelemek külön mutatózása még olyan banálisnak tartható esetekben is, mint *út*, *utca*, nem beszélve a *föld*, *tag*, *dűlő* stb. szavakról. Természetesen így is sokat könnyít a mutató az említett három kötet használatában, s elkészítése külön érdeme Kálnási Árpádnak.

Összességében és végeredményben a magyar névtudomány egy olyan értékes és hasznos sorozattal gazdagodott, amely lehetőséget ad a vidékek, egymástól távolabbra eső tájak névanyagának összehasonlítására, ugyanis a mai

Magyarország keleti feléről ez az egyetlen nagyobb terjedelmű publikált helynévi adattár. (Természetesen nem feledkeztem meg Nagy Géza, A magyarországi Bodroghöz földrajzi nevei című, de kissé más jellegű kiváló könyvről, melynek ismertetésére egy későbbi számban kerül sor.) A szabolcs-szatmári kötetekkel (meg az ezután megjelentetendőkkel) nagy lépéssel jutunk előbbre kitűzött célunk, a magyar nyelvterület összes helynévi adatának összegyűjtése és megjelentetése felé. Jó lenne, ha még ez a nemzedék megvalósítaná ezt, hogy az utánunk jövő hasznosíthassa e munkák eredményeit.

HAJDÚ MIHÁLY

**Hajdú Mihály, Magyar tulajdonnevek.
Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1994. 86 lap**

Hajdú Mihály könyve Szende Aladár A magyar nyelv tankönyve középiskolásoknak című kötetéhez készített tematikus füzetek egyikeként jelent meg. Gyakorló tanárok a megmondható, hogy milyen nagy szükség volt mind Szende Aladár könyvére, mind erre a sorozatra, és ezen belül is egy olyan kötetre, amelyik közérthetően: az érdeklődő diákok számára is hozzáférhetően dolgozza föl az onomasztika alapjait. Bár a névtan nem vált az iskolai nyelvtanítás részévé, annak dacára, hogy feldolgozása nemcsak a magyartanítás, de más diszciplínák tanításához is segítséget nyújthat, e könyv is hozzásegíthet ahhoz, hogy e nyelvészeti tudomány is a megfelelő helyére kerüljön már az oktatásban.

A könyv nyolc fejezetben dolgozza föl a névtani tudnivalókat.

Az első két fejezet a tulajdonnevekről való általános ismereteket tárja az olvasó elé. Ír keletkezésükről, bemutatja, hogy milyen problémákat vet fel szófajtnai besorolásuk. Tárgyalja jelentésük általános kérdéseit, érinti a névdivat és a névhangulat témáját, valamint a tulajdonnevek hagyományos felosztását is vázolja. A következő fejezetekben ezután külön-külön dolgozza fel a tulajdonnevek egyes fő- és alcsoportjait.

A könyv legterjedelmesebb része a személynivekről szól. Nyilván nem véletlen, hogy ez az egyik leghangsúlyosabb egység a könyvben. A keresztnivekkel kapcsolatos általános tudnivalók ismertetése során kitekintést ad más népek keresztnévadási szokásairól is. A fejezet bőséges példaanyaggal

alátámasztva mutatja be a keresztnévek, becenevek, család- és ragadványnevek világát. A szerző a honfoglaláskori magyar keresztnévek jelentésével kapcsolatban Pais Dezső felosztását követi. A magyar eredetű keresztnéveken kívül természetesen feldolgozza a török és ismeretlen eredetű, megfejtetlen neveket is. A továbbiakban a különböző korok egyházi, bibliai fogantatású nevei, valamint a XIX. század történelmi nevei és az írói névadás kerülnek sorra.

Teljes áttekintést nyújt a szerző a becenevekről: alakulásukról, rendszerükről, létrejöttük számtalan módozatáról. A személynevek következő fontos és a keresztnévekhez hasonlóan érdekes csoportját a családnevek alkotják. Akárcsak a keresztnévek esetében, itt is pontos, logikus áttekintést kap az olvasó. Igen érdekes és sokakat foglalkoztató része a fejezetnek az, amelyik a családnevek megváltoztatásának jogi hátterét és történetét dolgozza föl. Elsősorban a zsidó névváltoztatás, névmagyarosítás az, amiről az a korosztály, akinek Hajdú Mihály könyve szól, igencsak keveset tudhat. Ugyancsak érdekes szakasza e fejezetnek az írói álneveket áttekintő néhány bekezdés. A diákolvasók által talán legismertebb téma a ragadványnevek világa. Valamilyen „gyakorlati” tapasztalata mindannyiuknak van a ragadványnevekről, hisz egy-egy közösségben ők maguk is gyakran viselői, rossz esetben elszenvedői ezeknek. Nyilván ebből is fakad, hogy a szerző külön osztályozza a diákság körében élő ragadványneveket. Kialakulásuk történeti áttekintése és a felhasznált példaanyag is érdekes adalékkul szolgál az olvasó számára.

A következő rövidebb fejezet az állatnevekkel foglalkozik. Az érdekesség és történeti hűség kedvéért a szerző megemlíti az állatnevekkel, pontosabban a lónevekkel kapcsolatos legkorábbi ókori emlékeket. A fejezet nagyobb hányadát a lónevekről írottak teszik ki, érintőlegesen beszél azonban a többi állatnévről is, elsősorban azokról, amelyeknél rendszeres a névadás.

A személynevekhez hasonlóan részletesen tárgyalja a könyv a helynevek témakörét, ismertetve a névvé válás folyamatát és a helynevek egyes fő- és alcsoportjait. A fejezet terjedelmesebb hányada a helységnevekkel foglalkozik. Csoportosítja őket eredetük szerint: a pusztaszemélynévből, törzsnévből, foglalkozásnévből, népnévből stb. keletkezettek. A szerző röviden áttekinti a hivatalos helynévadás alakulásáról, a földrajzi nevek jelentéséről és eredetéről meglévő ismereteket, megjelölve a további bűvárkodás irányát is. A belterületi és külterületi helynevekről szóló rész a szűkebb (és tágabb) környezete iránt érdeklődő olvasónak nyújt támpontot, a belterületi helynevek közül a város- és falurésznevekről, illetve a közterületi nevekről esik szó. Ez utóbbival kapcsolatban megemlíti Hajdú Mihály az emlékállítási célból adott nevek problémáját is. A külterületi helynevek közül a dűlőnevek azok, amelyek annak ellenére, hogy sok helyütt összegyűjtötték már őket – rohamos pusztulásuk miatt –, minél szélesebb körű gyűjtésre és feldolgozásra szorulnak.

Az emberi létesítmények neveinek sokszínű világát mutatja be a kötet hatodik fejezete. Az előzőekhez hasonlóan itt is megemlíti a szerző, hogy milyen nehézségei vannak a meghatározásnak, besorolásnak elsősorban az intézménynevek esetében. A szellemi alkotások neveiről ad áttekintést a következő rész három témaköre: címek, áru- és márkanevek, az írói névadás. Röviden ismerteti a címadás történetét. Nemcsak nyelvészeti, de irodalmi-stilisztikai elemzési szempontból is fontos adalékot nyújtanak az irodalmi művek címfajtáiról írottak. Nem kevésbé lényeges a képzőművészeti alkotások címeinek rendszerezése. Hajdú Mihály további kutatásra is biztat: elsősorban a hajónevek összegyűjtésére, hiszen ezekről éppen a gyűjtés hiányosságai miatt aránylag kevés ismerettel rendelkezünk. Onomasztikai szempontból a legproblematisztabb az áru- és márkanevek csoportja, hiszen tulajdonnévi mivoltuk sokszor megkérdőjelezhető (mint ahogy a helyesírás sem „konzekvens” ezek jelölésében, a kisbetűs írásmód a köznevek közé való sorolást erősíti).

Hasonlóan a címadáshoz az írói névadás is érdekes kérdés az irodalmár és a nyelvész számára egyaránt. Az írói névadás éppen tudatos volta miatt gyakran sokat elárul az alkotó szándékáról, látásmódjáról. Egy-egy szereplő jellemének, körülményeinek gyakori kifejezője lehet az a név, amivel az szerző felruházta.

A személynévadásnál kevesebb példát tudunk az írói hely- és állatnévadásra, ám ezek összegyűjtése és rendszerezése is fontos adalékul szolgálhat nemcsak az onomasztika, hanem a rokon tudományok és az érdeklődők számára is.

A könyv utolsó fejezete a tulajdonnevek helyesírásának legalapvetőbb tudnivalóit foglalja össze. Nem tekinti azonban témájának az *-i* képzős változatok amúgy igen sok gondot okozó helyesírását, mivel ezek már más szófaji kategóriába tartoznak.

A kötetet bőséges szakirodalomjegyzék teszi teljessé, melynek bevezető rövid néhány mondata azok számára is megkönnyíti használatát, akiknek még nincs kellő tapasztalatuk ezek kezelésében.

Hajdú Mihály tematikus fürete hasznos, jó írás. Logikusan felépített, élvezetes, jó stílusban megírt könyv, mely egyaránt szól magyartanárhoz, érdeklődő diákhhoz. Példaanyaga gondosan összeválogatott, szemléletes. Része egy olyan sorozatnak, melyet – a hozzávaló tankönyvvel együtt – igazán hiánypótlónak tekinthetünk.

LISZKA GÁBOR

Namenforschung. Name Studies. Less noms propres. Ein internationales Handbuch zur Onomastik. 1. Teilband. Hrsg. von Ernst Eichler, Gerold Hilty, Heinrich Löffler, Hugo Steger, Ladislav Zgusta. Berlin, New York.: Walter de Gruyter 1995. XXI + 977 S. (=Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft. Hrsg. von H. Steger und H. E. Wiegand. Band 11.1.).

1. A Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft könyvsorozat kötetei 1982. óta jelennek meg. A sorozat elindítói a nyelvtudomány részterületeiről publikálnak egy-egy önálló kötetet. Pl. 1.1, 1982; 1.2, 1983. Nyelvjárástan. Kézikönyv a német és általános nyelvjáráskutatásról; 2.1, 1984; 2.2, 1985. Történeti nyelvészet. Kézikönyv a német nyelv történetéről valamint a nyelvtörténeti kutatásokról; 3.1, 1987; 3.2, 1988. Szociolingvisztika. Nemzetközi kézikönyv a nyelvről és a társadalomról; 4. 1989. Számítógépes nyelvészet. Nemzetközi kézikönyv az elektronikus számítógépeket felhasználó nyelvkutatásról és a számítógépes kutatási módszerek alkalmazásáról; 5.1, 1989; 5.2, 1990; 5.3, 1991. Szótárak. Nemzetközi kézikönyv a lexikográfiáról; 6. 1991. Jelentéstan. Nemzetközi kézikönyv a jelenlegi kutatási eredményekről.

A három világnyelven (angolul, németül és franciául) megjelent kézikönyvek szerzői között megtalálhatók az adott szakterület legjelentősebb képviselői. A HSK szerkesztői azzal a nemes szándékkal indították útjára a sorozatot, hogy az egyes országok kutatói áttekintést kapjanak a nemzetközi eredményekről.

2. 1995-ben a HSK sorozat 11.1. kötete látott napvilágot Név kutatás. Nemzetközi névtani kézikönyv címen. ADOLF BACH 1943-ban Heidelbergben megjelent és több kiadást megélt Deutsche Namenkunde kézikönyve után így egy újabb nagyszabású művet vehetünk kezünkbe. A két kötetre tervezett mű második része (11.2.) 1996-ban hagyja majd el a nyomdát. A névtani enciklopédia tervezetében kétszázhat szerző kétszázötvenhárom szócikke szerepel (az első részben 150, a másodikban 103 cikk). Afrika, Amerika, Ausztrália, Ázsia és Európa névkutatóinak eredményeivel ismerkedhetünk meg a könyv lapjain. Az első kötet a következő tíz részből áll:

Az első fejezet az egyes országokban a tulajdonnévkutatás történetéről, a főbb kutatási irányzatokról, valamint a kutatóhelyekről nyújt áttekintést.

A második fejezet a névkutatásban alkalmazott módszereket ismerteti.

A harmadik fejezet az általános névelmélettel, a negyedik a tulajdonnevek nyelvtanával, az ötödik a tulajdonnevek jelentésével, a hatodik a szemiotika egyik ágával, a tulajdonnevek pragmatikájával, a hetedik fejezet pedig a tulajdonnevek stilisztikai kérdéseivel foglalkozik.

A nyolcadik fejezet azt a kérdést boncolgatja, hogy a nyelvek, nyelvközösségek érintkezése (kontaktológia) milyen hatással van a tulajdonnevekre.

A kilencedik fejezet a tulajdonnevek történeti fejlődésével ismerteti meg az olvasót, azaz a történeti hangtan, grafém(at)ika, nyelvi változások, szóeredet-vizsgálat és történeti alaktan általános kérdéseivel. Több cikk pedig konkrét példákon vezeti le a tulajdonnevek továbbélését és alakulását az alapnyelvtől napjainkig különböző nyelvcsaládokhoz tartozó névanyag alapján.

A tizedik fejezet az egyes kultúrkörök területén a tulajdonnevek eloszlásának, gyakoriságának, elterjedésének kérdéseit tárgyalja. Egyes névrétegek, névstruktúrák áthatolhatnak más kultúrkörök területére is. A történeti és jelenlegi szóföldrajz és tulajdonnévföldrajz közötti kapcsolatról értekezik néhány figyelemre méltó tanulmány.

Az első kötet első fejezetében VINCZE LÁSZLÓ, *Namenforschung in Ungarn*, a hetedik fejezetben pedig FÖLDES CSABA, *Phantasie-Namen, Spiel mit (lustigen) Namen, Kosenamen, Puppen-Namen* című cikkét olvashatjuk.

3. A második kötetben újabb tizenhárom fejezetcímet találunk XI-XXIII sorszámozással.

A tizenegyedik fejezet a keresztnevekről, a tizenkettedik a családnevekről, a tizenharmadik az egyéb nevekről (pl. a nemesek, a szabadok, a szolgák, jobbágyok, a zsidók nevei stb.) értekezik.

A tizennegyedik fejezet az országnevekkel és a népnevekkel foglalkozik.

A tizenötödik fejezet a helynevek közül a helységneveket, a tizenhatodik fejezet a mikrotoponimákat, ezen belül a külön kategóriába tartozó utcaneveket, térneveket, majd ezt követően a hegyek neveit tárgyalja. A felosztás szerint a dűlőnevek (Flurnamen) valamint az utca- és térnevek (Straßen und Plätze) szoros kapcsolatban állnak egymással.

A tizenhetedik fejezetben a víznevekről, a tizennyolcadikban pedig az állatok, tárgyak és intézmények neveiről olvashatunk.

A tizenkilencedik fejezet alapján a tulajdonnév és köznév közti átmeneti kategóriákhoz tartoznak a növények, állatok, betegségek, égitestek, áru- és márkanevek, szelek (ha a történeti elnevezéseket is figyelembe vesszük), a hét napjainak valamint az ünnepeknek a nevei.

A huszadik fejezet a névtan és a történettudomány viszonyát elemzi.

A huszonegyedik fejezet címe: *Tulajdonnév és társadalom*. Itt a névadás és névhasználati hagyományokról, egy adott személynév társadalmi

megbecsüléséről, rangjáról, a közvetlen családi körben használatos nevekről, azaz névszociológiai kérdésekről értekeznek a tanulmányok szerzői.

A huszonkettedik fejezet dolgozatai a névpolitika és névjog kérdéseit tárgyalják: pl. a következő kérdésekre kapunk itt választ: Hogyan történik a névadás az egyes országokban? Hogyan szabályozzák a törvények a névadást? Milyen mértékben befolyásolja a névadást a politika? Meddig lehet védeni a nemzeti érdekeket az idegen nevekkal szemben? Milyen törvényes keretei vannak a címek, rangok, álnevek, kettős nevek használatának?

A huszonharmadik, utolsó fejezet írásai a névtan és a vallás közötti érintkezési pontokat keresik: pl. néhány tanulmány az istenek és démonok neveit vizsgálja a nyugati és más kultúrákban, mások arra a kérdésre keresnek választ, hogy az angyalok és szentek nevei hogyan szerepelnek a keresztény liturgiában és hogyan jelennek meg személyek vagy ünnepek védőszentjeiként stb.

A második kötet végén a szerzők nevei valamint a tanulmányokban előforduló tulajdonnevek mutatója található ábécérendben.

VINCZE LÁSZLÓ

LEVÉLSZEKRÉNY

Juhász Dezső írja: A NÉ. 16. számában Hoffmann István kandidátusi értekezését opponálva a magyar helynévkronológia és -tipológia vitairódalmát érintő megjegyzést is tettem. (i. h. 110). Ezt a mondatomat szeretném most kiegészíteni.

„A Kniezsa-Bárczi-féle történeti helynév-tipológia belső ellentmondásait, főleg kronológiai tekintetben képviselt merevségét a történész Kristó Gyula próbálta feloldani” – idéztem ott Hoffmann, hozzáfűzve: „Kniezsát és Bárczit valóban Kristóval együtt érdemes olvasni – Kristót viszont Makkai éleslátó recenziójával együtt (Nyr. 103: 97–106).” Tekintettel arra, hogy Kristó – nem kevésbé éleslátó – válaszképpen reagált Makkai László ismertetésére (Nyr. 104: 250–6), természetesen Makkait is Kristóval együtt érdemes olvasni.

